

PRESBYTERY THUMA

Kum 2011-ah puihling (Adult) Sunday School irchu hrangin Koiindang enkolna lekhathonhai (Pastoral Letters-hai) : I Timothe, II Timothe, Tita le Filemona lekhathonhai hih C.H.T. Synod-in a rêla. Khan, Tangram Presbytery-in mâni chonga hrilfia bu siam hrangin, Tangram Presbytery-in Rev. Lalneithang, B.D hi inkung a nia. Khaangin, zoro irchêp tak kêr le mophurna tam tak nei pumin, hianga hrilfiana bu satak hi a hong siam suak thei tâk sikin, a chunga a sân ei lôm a ni.

Hi hrilfiana bua hin irziak châina, chongbâi irkip zoi loina, printing châina khom a om duai thei; khasikin, teptu-hai kuanga inhriatthiamna ngên a ni. Hi hrilfiana buaipuitu / siamtu Rev. Lalneithang chunga hin lôm a om tak taka, Pathianin satvur mai ri se.

Sd/-
Rev. S.C. Lala,
Chairman,
Litt & Publication Board.
Tangram Presbytery.

Sd/-
Rt. Darchonlian,
Secretary,
Litt & Publication Board.
Tangram Presbytery.

**A SÛNGA THUHAI
(CONTENTS)**

	Phêk
Ziaktu Thuma	iii
Presbytery Thuma	iv
I. Pastor Lekhathonhai (Pastoral Epistles) Thumahrui	
II. I. Timothea	
III. II Timothea	
IV. Tita	
V. Filemona	
Lekhabu rônhai (Bibliography)	

ZIAKTU THUMA

Kum 2011-ah Puihling Sunday School-ah hmang Thuthung Thar hrilfiana 1 & 2 Timothea, le Tita le Filemona-hai siam hrangin Tangram Presbytery-in mophurna a ni pêka, hrilfiana siam hi inzakom tak le peiom loi tak a nia, inkhômpuiin a ni lei inkung tâk a ni sikin, ngîkpum le rin dor dorin ki hong bei zâma. Pathian zârin a zoro taka la hmang thei hrangin ki hong zoi thei hrâm sikin, ei Rengpa Pathian chu inpâk le chôiirsângin om ri se. Pathianin Irtha Irthiangin changpuiin inhriat thiamna pe sunzom ri se. Khan, a fel zoi loina le ei chongbâia la`nchum zoi loina tam tak om ngêt a tih ki sabej, hi nêka sa ual le fel uala ei la tho mai theina hrangin Pathianin ni kaihruaiin ni ompui seng ri se. Hi hrilfiana bu hmangtu murdihai Pathian hruaiin ompui mai ri se.

Haflong,
17th January, 2011

Rev. Lalneithang Hrangkhoh
Zion, Haflong.

BUNG - 1 1 TIMOTHEA.

IRCHUTIRNA DIKLOI ATA IRDÎN A NANGZIA Chubai mukna 1:1-2

Tianlaia khan chu lekhaton an irziak dân tângpui chu Jokoba lekhaton irziak dân ang hi a ni. ‘Jakoba’ Pathian le Rengpa Jisua Krista suakin, nam inhni indarhai kha chubai ki mûk e, ti ang hi (Jak. 1:1). Atûnlaia lekhaton ei irziak ngai loi angin a thontu irhming an irziak masa, a tôpa irhmingin irziak sa ngai mahai. Hiang hin Jerusalem inkhôm-pui thurêl an thonaa khan irziak a nia, “Tirtônhai le urêng-hai laia Upahaiin Antiokei khuia, Suria ram le Kilikia rama Jentail urêng omhai chubai nangni an mûk a,” tiin (Tir. 15:23). An irziak dân tângpui chu a thontu irhming, an ithonna irhming chubai mûknahai a ni.

1:1. Paula: ‘Paula’ ti hi ‘ Pachîn’/ ‘Patê’ tihna a ni . Hi lekhatontu hi Tirton Paula a ni le ni loi chu thu dang a nia, ama irhriil dânin chu Tirtôn Paula niin a irti a ni. Paula irhming masa chu Saula a ni. An zin voi khatna Paphon khuua rêng irthûla omtu Serjia khan Paula a suakinthartir ata khan, ‘ Paula’ an ti hen tâk niin an lang a ni (Tir 13 :9). Rêng irthûla omtu Serjia khan Paula a suakinthartir khan ‘Paula’ an iti tâk mo, ama kha a chîn sika ‘Paula’ an iti inhriat an tak a ni. A`rhming milui ‘Suala’ ti irthûla an lâr ual tak niin an langa, ama khomin a lekhatonhaia khom ‘Paula’ a hong ti pat tâk a ni.

Pathian ni saninhringtu: Pathian chu saninhringtu anga hirilna hi Pastor lekhatonahai hin a sân ei hmu intam a ni (1 Tim. 1:1;2:3;4:10; Tita 1:3; 2:10; 3:4). Thuthung Thar bu danga chu a sân hmu hrang avâng, hmun hnua an langa, Lk. 1:47 le Juda 25-hai hin ei hmu a ni. Thuthung Lui tiang chu hi ngaidân hi a sân an

PASTOR LEKHATHONHAI (Pastoral Epistles)

Thuhmahruai:

Timothea lekhaton inkhatna, inhnina le Tita lekhatonhai hi mi thiamhaiin “Pastor lekhatonhai” (Pastoral Epistles) tiin an lei iphua a ni. A bu sêng thu ei hong tepin chu Pastor lei ulian takin Pastor la nâinpanghai kuanga Koiindang enkol dân le irchutirna lekha niin an hriat sikin, Thomas Aquinas khan AD. 1274-a khan Pastor lekhatonhai (Pastoral Epistles) tiin a lei iphua tâk a ni. Khanchu, Paul Anton khom khan AD. 1726-a khan Pastor lekhaton tiin a lei hrilin, a lei inpuangdarh tâk a ni. Hi lekhatonhai, Timothea thon khatna, thon hnina le Tita lektathonhai hi Pastor lekhatonhai a lei ni tâk a ni.

A`rziaktu:

A bu irhming hi ‘Tirtôn Paula Lekhaton’ ti hi chu, a Grik om loi Sâp chonga an hong ibel mai a nih ti ei inhriat thei a ni.. Khannisian, a bu sênga Tirtôn Paula irhming a chuang zit a ni.(1 Tim. 1: 1; 2 Tim.1:1). A bu sêng thuhai khom hi Paula chongbâi ni zit le a`rhoi a ni. Khasika khan tianlai ata Tirtôn Paula irziak nia an lei ti ngai a ni. Atûn khom mi tam ualin chu Tirtôn Paula irziak niin an la be a ni.

Khanisian, kum zabi 19-na ata a bu sêng thu a sân suina an hong inhriat tâka, an hong sui inthûk ualin chu Tirtôn Paula irziak nia inlanghai khom kha, Paula zoro lai leh irmîl viat loi an hong hmu suak a ni.

Entirna hrangin, 1 Tim.1:3- a khan,
“Makedonia ram ki pan hrang laia nang ki ngên ang khan atûn khom Efesi khuua om mai hrangin nang ki ngên,” ti ei hmu a ni. Hi hih Tirtônhai sinthoa Paula zoro leh irmîl thei mah. Tirtônhai sinthoa khan Paula’n Efesi voi hni a hro thu ei hmu a ni . An zin voi hnina hong kîr malamin Efesi khuia khah a hong hro a ni. Efesi khuua khan Priskili le Akuila-hai sangram a mâksana (Tir. 18:19). An zin voi thumna fe tiang Efesi a hro nôk a ni (Tir. 19 : 1). Sôt tak a

châm a ni. Ama chu a la châm mai a ni .Efesi khuua khan a sâna buaina a suaka, Tirtôn Paula khom khan Efesi kha a suaksana, Makedonia ram tiang a fe tâk a ni (Tir . 20:1).

Makedonia ram ata an hong kêr nôk tiang khan, Efesi kua hro ta loiin Mitali khuua Efesi Koiindang upahai an koitira, inthâna thu roiinpui tak a hril a ni (Tir. 20:17-35). Jerusalem panin an fe maia; Jerusalem an hong tungin chu an lei chela, Kaisaria an tânga, Rom tiang an fepui nôk tâk a ni. Hi bana Efesi a hro ti hmu mak me; Paula a om loi laia Timothea Efesi khuua a om thu khom hmu mak meh.

A`RZIAKNA HMUN

Mi senkhatin chu a`rziakna hmun hi Makedonia an iama, mi senkhatin chu Efesi, senkhatin chu Korinth, kua Timothea, Koiindang enkola a om laia Rom khuua irthokin a irziak niin an iam a ni.

A`RZIAK ZORO :

A`rziaktu hi ngaidân a irang loi ang dênin, a`rziakna hmun le zoro khom hi irang chek chuk mah. Mi senkhatin, Tirtôn Paula irziak iam loihaiin chu AD 110, senkhatin AD 100-125, senkhatin AD 130-150, senkhatin AD 140-180 an iam a ni. Tirtôn Paula irziak iam loihaiin chu AD 100- 125 kâra niin an iam a ni .

Tirtôn Paula irziak iamhaiin chu – AD61-67 kâra irziak niin an iam ual tak a ni . E.F. Scot-in chu a bu sâng thu fe dân ata hiang hin a dônte`n an iam dân a ni. 2 Timothea, 1 Timothea, Tita a ni. B.S Easton-in chu hiang hin a`rziak zoro a dônte`n chu- 2 Timothea 95 AD vêla irziak ni sian ,Tita chu 100 AD vêl, 1 Timothea 105 AD vêl ni a ti.

A thu tum:

1. Pastor lekhathonin a itum ual tak chu, irchutirna dikloi ata Koiindang enkol inzôk hranghai, Thurchi Sa irchutirna diktak vong insa hrang hai, Koiindang kaihruai dân hranghai sinthotuhai kuanga inhriattir a itum ual tak a ni. Irchutirna dikloi Koiindang an buaitir laia Paula`n sinthotu la nâiin pang tak Timothea kuanga a irchutirna le inthorna thu a tam ual tak a ni.

2. Koiindanga irchutirna dikloi ata irdîn a nangzia ei hmu a ni.

3. Koiindang hruaitu om hrang dân irchutirna.

4. Koiindang sinthotuhai om hrang dân irchutirna.

5. Kristian Koiindang chu thutak chopui le irngatna a nih thu irchutirna a ni.

6. Kristian irchutirtu om hrang dân le mizia hrang irchutirna.

7. Koiindang sênga mi chi dang dang enkol le suiôi irchutirna a ni.

1) I Timothe: Timothea kuanga lekhathon inkhatna hin irchutina dikloi ata irdîn hranga inthorna, chongchai hrang dan irchutirna, Koiindang hruaituhai om hrang dân hrilna, Krista sinthotu sa le iamom ni hranga inthorna, meithâi infâ hrang hrilna, dikloi mâksana iamnaa irsiatna sakei hranga inthornahai a ni.

2) II Timothe: Timothea thon hnina hih Thurchi Sa irchutir anga Krista sipai sa le iamom; sinthotu pom inruk ni hranga inthornahai; nikho hnungkhôna mi sualhai ata irkêma irchutirna dik tak irchutir mai hranga inthornahai a ni.

Irchûna dikloi: ti chongbâi hi 1 Tim. 6:3-ah ei hmu nôk a ni . A dikloi fel taka inhriat thei a niin chu, hiang zoro lai hin Kristian-haiin thuiam mumal tak an nei tâkin, an lei hong inhlan irhlôm mai tak ngai ni a ti.

Thonthu mai mai (myths) ti hi Aprokrifa bua hmun hnia an lang, a danga chu hmu hrang a vâng a ni. Thuthung Thara hin Pastor lekhaton an iti inthumhai hin ei hmun intam ual a ni (Tim. 1:4, 4:7; 2 Tim. 4:4; Tit. 1:14), hihai bana chu 2 Pet. 1:16-ah vaih a iom a ni. Mihriamin an suisuak phâk loi le a`rngaina lam tak an irthiat loi hi thonthu angin an phua suak ngaia, rammual hong irsiam dânhai le sakho tiang thilhai khom a huap zit a ni. A dikna le a takna iti a om thei no sikin khaang kha irngatna inruk ni ngai mah. Khasikin, hitaka khom hin kha thonthu mai mai kha buaipui taka nei loi hrangin a inthor a ni.

Khaang dên khan irchibulhai irhming sui zoi loi sui sui ringot khom hi thil inlâp loi tak ni a ti. Hitaka hin thurchi irchu mi (Historian)-hai a ngaisâng loi tihna tiang nâkin khaang buaipuina ringot khan iamnaa Pathian tiang inlâpna intung loiin ngaidân irang lina sikin irsêlna vaih an tung ual ngai sikin iamtu tam ualhai ta hrangin chu inlâp maka, a itihna ni a ti. “Manasea irchi kin ni,” “Enoka irchi kin ni,” ti ang chihai hin iamna lama Pathian nin nâitirna tiang nêkin mihriam tiang song hrang, irchibulhai a ni siam pea, larirpâkna le mi dang nêka irngai roinpuinaa ni hruai irhmang pat thei a ni. “Kha thilhai kha masan ro,” a iti laia mi kha ni ngêt a ti.

1:5 Lungrîla Irthiang, sia le sa inhriatna irthiang le iamna dik tak ata suak lungthungna: Kritian sinthotu hranga sinthônaa ki tak chu lungthungna a ni. Lungthungna ti ringot hi a sân a`rzata; khanisian, a hong irzirna bul ata a hong suaia, a sân kuluk a ni.

KRISTA JISUA: ‘Krista’ ti chu ‘Hriak pol’ ‘mi inkung’ tihna a ni. ‘Jisua’ ti chu ‘saninhrintu’ tihna a ni. Khanchu, ‘Jisua Krista’ ti le ‘Krista Jisua’ ti chu ‘saninhring hranga mi inkung, hriak pol’ tihna a ni.

Senkhatin ‘Jisua Krista’ ti chu a dam lai hrilna, ‘Krista Jisua’ ti chu a thoinôk hnunga hrilna ni anga an insîr hi a dikin inlang mah. 1 Tim. 1:1.2,12,15, 2: 5, 3:13, 4:6, 5:21, 6:13-haia chu ‘Jisua Krista’ hi a lei ni. Hi irchânghai hi ngûk taka hong enfel khomin, an insîr anga omzia dang nei niin inlang ma; a omzia hmang irzêl mai mai ni a ti.

Ei sabeina: Krista Jisua ti le ei isabeina ti hi thu khat a ni . Jisua Krista chu ei sabei irngatna le ei isabeipu a ni tihna a ni. Khasikin, “Krista Jisua ei sabeina,” ti inlân inhriat olsam ual a ti.

Krista Jisua Tirtôn: Paula chu Jisua Khrista Tirtôn (tirko) a ni. Jisua irchutirhai ti an ni tak (Tir.6:6). Anni bana hin Barnaba le Paula chu tritôn ti an ni sa (Tir. 14:14). Khan, Rengpa urêng Jakoba kha tirtôn (tirko) laia a kop ni hi iam a om sa a ni (Tir. 15:6-13). Hihai bana hin tirtôn (tirko) ti hi irzat ual taka hmang zoro an nei ni a ti . Andronika le Junia-hai chu tritôn laia kop niin hril an ni (Rom.16:7). Khanisian, tritôn (Apostol) thar chu an isiam thiai lai ni a ti. Tirtôn an iti takhai chu – (1) Reng Jisua thoi nôk mit ngêta hmutu (Tir. 2:21-22), (2) Ama Reng Jisua ngêtin a itîr suakhai (Mt. 28:18-20; Tir. 1:8) an ni sikin.

1:2. Iamnaa ki nâi tak tak Timothe: ‘Iamna’ ti hi a phuta khan chu Reng Jisua iamna, Reng Jisua chu Reng le saninhrintua pomna a ni. Nakana nikhua a hong sôta, Koiindanga irchutirna dik loihai a hong suak hnungin chu, iamna ti hin Koiindang thuiam (thurin) tiang a hong irkôk tâk niin an hong a ni. Pastor lekhaton irziak a ni lai khom hin iamna ti chu thuiam tiang a hong irkôk tâk a ni. Entirna`n, 1 Tim. 3:9-a chu, Koiindang sinthotuhai chu (sia le sa inhriatna irthianga iamna thu`rthup pom mi an ini hrang a nih ti hi (Krista chung changa) Koiindang thuiam niin a inlang a

Ki nai tak tak: 1 Kor. 4:17-a chu tirtôn Paula'n Timothea chu, "Rengpaa ki nâi inditom tak," a ti a ni. Hitaka hin chu 'ki' ti hi kop maka, hong inkhop mai a nia, 'ki' mani, 'a' mani, ei ti thei seng seng a ni. Khasikin, Moffatta khan, "Rengpaa ki nâi inditom tak," tiin a irhlet a ni. Hi thua hin iamtua siam a'rkok ual a ni. Khannisian, Timothea hi tirtôn Paula suakinthartir a ni le ni loi inlang mah. Tir.16:12 thua le 2 Tim. 1:5 thuhai hi chu Paula suakinthartir angin insîr ual mahai a ni. A pi Loisi le a nu Euniki ata Kristian a hong nia, sinthotu iamom tak hong ni tâkin an lang a ni. Khanisian, a pi le a nu Kristian an hong ni irphutna inlang sa mah. Khasikin, an zin voi khatnaa an khua Lustraa Puala le Barnaba'n thu an hril laia lei iam phut ni a ti, ti hi iam a om ual tak a ni. Khanchu, an zin voi hninaa Tirtôn Paula le Sila Lustraa an hong a khan, Timothea chu inzinpui hrangin an kuang an hruai tâk a ni (Tir. 16:3).

Timothea: A pa chu Grik a nia, a'rhming inhre mak meh. A nu chu Juda a nia, a'rhming chu Euniki a ni. An nu khua chu Asia Minor Lustra khua a nia, Timothea chu Kristian satak Lustra Kristianhai le Ikonian Kristianhai inpâk ruk a ni (Tir.16:1-3; 2 Tim.1:5). Kristian a hong ni dân tak hi ei inhriat loi nâkin, Paulahai inzin voi khatna Reng Jisua hong iam tâk niin iam a om a ni. Tirtôn Paula inzin voi hninaa ata chu, Timothea chu Paula sinthopui rual iamom tak a hong ni thiai tâk a ni.

Krista Jisua ei Rengpa: Josefa le Mari nâipa nia an ibe Jisua kha Pathian (Rengpa) a ni. Judahai khan Pathian irhming irlam ngai mahai, an hril hrang kipin 'RENGPA' an ti ngai a ni. Khanchu, 'Krista Jisua ei Rengpa' ti chu, 'Jisua Krista ei Pathian' tihna a ni.

Kolosa le 1 Thesalonika ti ni loi, Paula lekhaton dang murdia chu, chubai mûknaa 'Rengpa Jisua Krista' ti mani, 'Jisua Krista' ti manih a ni zit a ni. Pastor Lekhaton rêk chu, 'Krista Jisua,' ti zit a ni. Puala ti dân ni mah.

Lungkhamna, zarngaina, irngeinahi: Paula, lekhaton murdia chu, 'lungkhamna le irngeina' ti zit a ni. Pastor lekhatona rêk chu, 'lungkhamna, zarngaina, irngainahai' ti a ni bîk a ni. Hitaka hin Paula irziak ni mah ti an lang a ni. Paula ti dân tak chu, 'Pathian ei Pa le Rengpa Jisua Krista kuang ata lungkhamna le irngeina nin kuang om ri se,' ti hi (Rom 1:7; 1 Kor. 3: 2; Kor. 1:2; Gal. 1 :3; Efe. 1:2; Fil. 1:2; 2 Tim. 1:2; Film. 3).

Hi thuhai hi Kristianhai nuna omzia inthûk tak a nei, diksatna irsâng tak, ni saninhing hranga Pathian sinthotheina roiinpui tak hrilna chongbâi a ni. Ei sualhai ngaidân hranga Pathian lungkhamna, ei tho'nchâina ata Pathian zarngaina, Pathian leh irngeinahi ditsakna a ni. Pathian lungkhamna ei chang thei a ni.

1: 3-7 Irchûna dikloi ata irdîn hrang:

Efesi khua chu Asia rama khopui poimo tak a nia, Rom sorkâr irthûla Governor mani, pro-consul an itihai mani, om nî omna hmun a ni. Bepârna hmunpui a ni bana, Artemis mani Diana biakna hmun irhming inthang tak a ni sa (Tir. 19 :23ff). Hihai khom hi mitphil (magic) tiang thil le i i mani a sân a tam a ni. Khan, Paula hi Apolova hai, Aguila hai, Priskilli hai le Timothe-hai hih hihai lai vêla hin an omna ngai a ni. Efesi mihai kuang lekhaton ti khom hi Paula bana Iguatein-ah lekhaton ti khom hi Paula bana Iguatien-ah lekhaton khom a oma, Thup. 2:2-7 khom hi Efesi khua Koiindanghai kuang a ihril a ni. An kuang lekhaton ata hi an khua irchu le intakna lêng vêl irhoi chu sôt tak a ngaitua thei a ni. Juda-hai dânhai, Kristianhai ngaidân le nun dânhai le iamloi mihai omdânhai kha a irkaltir chian ni a ti. Khasika khan, mumal nei taka Koiindang kaihruai hrang khan, intakna irkhêl tak a om ti a inlang a ni. Irchûna dikloi hnôla, a dika thûlin fel hrang khan

Lungthungna (agape). Reng Jisua'n lungthungna mongna boiin lung a ni thunga, eini hrangin tuangin a thia, ni saninhring hrangin thina inhne'n a thoi nôk ta ti inhriata ama lung va thungna a ni. Reng Jisua lungthungtuhaï khan Reng Jisua'n a lungthunghai kha lung a va thung sa ngai a ni.

1:15 Krista Jisua ... a zuang. Jisua Krista chu mi sualhai saninhring hrangin rammuala a zuang ti chu ngaidân inlâr tak ni khom sianlân (cf Mk. 2: 17; Lk. 5:32, 19:10), Paula'n chu Krista kha rammuala zuang angin insîr ngai maka; 'mi sualhai saninhring hrangin' ti chongbâi ngot lenvâng chu, Thuthung Thar hmun danga inlang ual mah. Thurchi Sa Johana khan Jisua kha rammuala zuang a ni thu an sîr ngai a ni (cf Joh. 1:9, 12: 46, 16: 28). Khanisian, hitaka a insîr leh hin irang mah. Khasikin, hi thu hih Pastor lekhathon an irziak laia an irchutir dân niin iam a om a ni.

Pomrua tak a nia. Hiang thu hi Pastor lekhathona hin voi 5 an lang (1:15, 3:1, 4: 9; 2 Tim. 2: 11; Tit. 3: 8; Thup. 21: 5)-ah an lang nôk a ni. Hi ban hi chu Bibki hmun danga a sân a vâng. Paula lenvâng chu a ihmang ngai loi ni a ti.

Anni laia kei mi sual tak. 'anni laia inkhat' a ni. Mi sualhai laia inkhatna chu mi sual tak tia irhlet a ni. 1 Kor. 15: 9-a chu, 'Tirtôn / tirko laia chîn tak' a'rti a ni. Efe. 3: 8-a chu, 'mi irthiang murdia a chîn tak nêka chîn ual,' a irti nôk a ni. Hitaka hin 'mi sual tak; a irti tâk niin a insîr niin a inlang a ni. Khanisian, senkhat chu Paula insîr ni loiin mi dangin an insîrtir niin an iam a ni.

1:16 hipa sika hin. Ama la iam hranghai a saninhring thei hrangzia entirna hrangin kei mi sual tak chung a hin a dorôizia

“Lungrîl irthiang” ti hi Thuthung Lui tiang a sân ei hmu intam a ni (Gen. 20: 5,6; Sam 24:4; 5:10). Thuthung Thar tiang chu tam ok mah (Mt 5:8; 1 Pet. 1:22). Nun irsîr irthiang mi, Pathian makunga lungrîl / süngril tak khom bun inronga, Irtha Irthiang lua insip hranga chongchai mihai hi sinthotu hrangin an isa ngai a ni.

Sia le sa inhriatna (conscience) hi Thurchi Sa bu tiang hmu hrang om maka, Paula lekhathon tiang rêk chu a sân an hong intam (Rom 2:15; 9:1; 13:5; 1 Kor. 8:10; 2 Kor. 4:4). Hitaka hin irthiang a ti kher bika, hi hin omzia nei ngêt a tih iam a om a ni. Sia le sa ei isen thiam theinahi khom hi a`rhla tuaia, inhriatna irzât theithâk ang dên hin irang zit mah. I khom ni sian, ei iphâk tôkin, Pathian Thu ata vârin thu tûkna ri siam ngai a ni. Ei inhriat tena irthiang le satak chu hmang thei hrangin irnak ei isong a nang a ni.

Iamna dik ti hi Pastor lekhathonhai bana hin chu inlang sa viat mah. Iam dân dikloi tak tak a tam sikin Kristian iamna dik tak chu a saterengin a hong ipoimo tâk a ni. Mi`nmôl ualhai lenvâng chu iamna lama irhuangna a tam tak tak ti ei inhriat a ni. Khosak (nisua) tianga lungpui irhlum hrangin a idel chiin mi senkhat chu Koiindang an irhming irziak pai an hrilin sa a ni. Iamtuhai laia kop nêkin a binga om chu zôkna hrang niin an be a ni. “Tukhomin ni zui a nuamin chu mâni intakna uksak loiin nî tin a kros irputin ni zui ri se, “Reng Jisua'n a itihai kha iam inrukin an ibe viat loi a ni.” “Tukhom a nun sansuak a nuamin chu inchân a ta, tukhom keima sika a nun inchânin chu zôk a ti,” (Mt. 16:25) Reng Jisua a iti a ni. Irchûna dikloi intârtira, mi danghai hruai irhmangtuhaï chu Pathian poi an sîra; khasikin, irdînna tiang ni loiin “khap ro,” “tho loi hrangin hril ro,” (1 Tim. 1:3) a ti ringot a ni.

1:7 Irchutirna irkhêl tak tak irchutirtuhai hi avuan ten an zia a la irang khom a ni thei a ni. Inkhatna chu, an thu`nsîr omzia inhre thei viat mahaia, irdon infel le irkômpui inphût viat ngai mahai. A

Hitaka hin a la`n hriat ngai loihai an chitira, a sêlna lam inhre loihai khan annihai kha zui sa an nuam sa ngai a ni. **“Dan irchutirtuhai ni hi an nuam ngai”** a iti hin Judahai Torah a irkôk khom a ni thei a ni. Annia irchua (training) le thil inhre tak tak hranga irchu peina om viat loia Pathian thu inhre tâk anga inlang zôihai hi irchutirna dikloi inthekindarhai laia a tam nuam ual niin an lang a ni.

1:8-11 ‘Dân omna san’ Dân a ti hin Mosia Dân, Thuthung Lui mihai hranga kaihruaitu tak chu a insîr niin an langa, **“Dân chu a sa a ni”** a ti sikin. Aniachu, Dân hin mi sahai chung a ite tôn indanglam maka, mi sualhai siam insatna hmangrua a ni ual a ni. Paula lekhaton inhni Galatia mihai le Rom mihai kuanga Dân le Dân ata zalênna thu a insîr leh khan chu irang zoi tak mah (Rom 7:14, 8:4; 13:8-10, Gal. 2:22-23). Hi hin sualna chi dang dang a insîrhai hi Pathian ata sualna le mihriam ata sualna pai pai ni loi tak zit an ni. A kaikhômna chu tum tak hiang hin an sir. “Irchûna dik, ki kuang inkoltir ang ni loia, Thurchi Sa roiinpui leh irkala irchutir vârhai chung a irlek hrang a ni,” (1 Tim. 1:11).

1:12 nin hrâtirtu: Jisua Krista sinthotua ama siamtu le a sin tho thei hranga ama inhriattirtu chu Jisua Krista a ni sikin, “Iamoma ni bepua, a sinthopua a ni siam sikin, a nin hrâtirtu Jisua ei Rengpa kuanga khan lômthu kin sîr a ni,” a iti a ni . Krista sinthotu nia ama sika intakna tinrêng tuang hi lômna hrang, a diksakna irsâng tak dongna a ni ngit mai hin, a`rkhêl ok a ni. Eini`n chu intak tuang hi irditsakna angin be mak mea, ama tuangna khom Pa`n ama a chôindômnaa a ibe a ni. (Job. 12:23). Lomthu kin sîr. Paula lekhaton chu ‘lômthu kin sîr’ tihna hin Grik chongin (*Eucharistoe*) hmang a ni ngai a ni. (eg .1 Kor. 1:4;10:30 etc). Pastor lekhatona rêk chu *‘charin echo’* hmang a ni ngai; (2 Tim.1:3).

Iamna inruka ni bea, Paula`n chu a suakinthar hnung khan irsinsiam hrangin Arabia rama a fe a; khatak ata khan Suria rama

(Tir. 11:25f; 13: 1). Antiokei ata hi Barnaba le Paula kha Koiindangin missionary hrangin an tîr suak ta ni (Tir.13:2f). Hi hih Pathianin iamomna a ni be dân chu a ni.

A sinthotua a ni be. ‘Iamomna a ni bea, sinthônaa ni hruai lûta a ni sia tak sikin, ti a ni. Kha khah (iamomna ni bea, a sinthotua ni be tâk sika hin; tia irhlet a ni.

1:13 Tiang hrilsiatna / matona insîrinsiattu. ‘Tiana hrilsiatu le dengintheitirtu le hriltsiatu ni khom inlân, iam loi chung a inhre loia tho ki ni sikin zarngaina ki ihmu a ni, a ti. Reng Jisua iam loia, Reng le saninhrintu a nih ti khom inhre loia, ama iamtuhai (Koiindang mihai) dengintheitir a ni sikin, Pathianin a chung a za a irngai a ni. Inhre tâk hnunga dengtheitir ni sianlân, zarngaina a hmu kha a sabei loi ti an lang a ni. Reng Jisua khomin inhre mai puma tho`nsual le inhre loia tho`nsual chu an ituang hrang a nêp dân a dang a ni (Lk 12:47f). Inhre loia tho`nsualtuhai hrangin chu, ‘Ka pa’ anni hi ngaidam ro; an sintho hi an inhriat loi a ni hi; tiin a chongchai pehai a ni (Lk. 23:24).

Paula chu dengintheitirtu ni khom sianlân, an hriat no sika tho a nia, ama chu mi tak le iam inruk a ni inhriatin, Reng Jisua`n a sinthotua a siam a ni.

1:14 Ei Rengpa lungkhamna, Ei Reng Jisua lungkhamna ti ang kha ani. Lungkhamna (*charis*) tia hin omzia inthûk tak a neia, ei tho`nsualna anga ni thuan loi hranga Pathian zarngainahai ei sualhai ngaidam hranga Pathian lungkhamna hai, ni saninhringa Pathian sinthotheina hai, sual inhre hrang le Pathian nuamlam tho hranga Irtha changpuinahai a huap zit niin an lang a ni. Kha lungkhamna le a luang liam dût dût niin a irsir a ni.

Iamna, Reng Jisua chu Pathian Naipa, rammual saninhrintu a nih ti inhriata manin Reng le saninhrintua pomna le neina a ni. Pastor lekhatona hin ‘iamna’ ti hi voi 33 an langa, 1 Timothea

Chongchai pena. Pathian Biak Inkhôma hin mâni hranga chongna hmun poimo tak a lua hrang a ni angin, mi danghai ta hranga chongchai pena'n hmun poimo tak a ilua hrang a ni. Abraham Sodom kua ta hrangin a ngên pehai a ni. (Gen.18:16-33). Reng Jisua'n ama hembetuhai hrangin a ingên hrang a ni (Lk. 23:34). Atûn ten mi sualhai hrangin a la chongchai pehai mai a ni (Heb.7:25). Irtha khomin inhrûm insîr thei zoi loin a ni chongchai pe ngai sikin, (Rom 8:26), eini khomin mi danghai ei chongchai pehai ngai hrang a ni.

Lômthu hrilna. Lômthuthu hrilna ti hi (*eucharistias*) a ni. 'Eucharist' ti chu Rengpa Zâmbu irhming inkhat a ni sa sikin, senkhatin chu Rengpa zâmbu tihna niin an iam a ni. Hiang hi ni thei khom sianlân, Pathian kuanga lômthu hrilna chongchai poimozia a hrilna nia be a ni. Pathianin ni saninhring sika, a sintho theia ni siam sika, satvurna tam tak a ni pek sika hin, a kuang lômthu ei insîr mai hrang a ni.

Mi murdi hrangin. Kristianhai khan ei insûnghai le irnâipuihai le iamtuhai hrang vaia chongchai loin, mi murdi hrangin ei ichongchai hrang a ni.

Mi murdi hranga siampe hrangin: Hi chongchaina chi dang danghai hi mi murdi hranga siampe hrangin Paula'n a inthor a ni. Renghai, thuneituhai hranga chongchai pena hi Kristian masahaiin a sân an lei uar tâka, sunzom mai hrang a ni. Kristian danglamna irkhêl tak inkhat chu anni dengintheitu hranga an chongchai ngai hi a ni. Renghai le thuneituhai hranga chongchai pena nei a nangna san khah Pathian uksak le mahripom taka irngeia irtharngam taka ei om suam theina hrangin a ni. Hiang lama chongchai pena hmang hih Pathian irngaiin a saa, lôm a om a ni, a ti a ni. Pathian nuamlam chu mi murdi thutak Jisua Krista inhriata, saninhringa an lei om hi a ni, a ti a ni.

Kha khah a ni saninhringtu Pathian: 'Kha kha' ti a nia, 'hi hih' tihna a ni. Khasikin, rênghai le thuneituhai hrang chongchai hih Pathian mithuma a sain lôm inruk a ni, a iti a ni. Roireltuhai

1:17 irchâng 17- na hih Pathian chôindômna hla roiinpui bongte a ni (doxology).

Intakna taituana om. Chipchiar taka irhletin chu, 'Kumhai Inlal tak' a ni. Pathian chu om irphut nê nei loi, mong zoro khom nei loi, taituan mi a nina a hrilna a ni.

Hmu thei loi. Pathian chu Irtha, mita hmu thei loi, zoro le hmunin a idan sa thei loi a nina a hrilna a ni.

1 :18 Ki nâipa Timothea. Paula-hai Thurchi Sa hrila an zin masa tak chuma khan, Lustra kuaa thu an hril a ni. Kha chuma khan Timothea-hai insûngin Reng Jisua an hong iam tâk niin an lang; khasika, khan Paula hin Timothea hi 'iamnaa ki nâi' a ti ngai niin iam a om a ni 1:2 hrilfiana en sa roh.

1:19 iamna le sia le sa inhriatna. Iamna hi Koiindang thuiam (Thurin) niin an lang a ni. Thuiam le sia le sa inhriatna hi a`rkop khaka; thuiam dik a poimo ang dênin sia le sa inhriatna irthiang a poimo a ni. Thuiam a dik no'n chu sia le sa inhriatna khom dik thei maka; sia le sa inhriatna irthiang tak nei loi chu thuiam khomin a tuang lat ngai a ni. Kristian thuiam pom loi le sia le sa inhriatna irthiang tak nei loi chu tûk siatna hnâr a ni.

Koiindang thuiam le ei sia le sa inhriatna hmangin sual ei idoi hrang a ni. Mi senkhatin Koiindang thuiam le an sia le sa inhriatna an hnôla, iam hrang mumal nei mahaia, an hong siat zôi ta ngai a ni.

1:20 Khahai laia khan. Kha tûk siathai laia khan Humenia le Alexandera an kop a ni. Humenia chu 2 Tim. 2:18-ah "Thoinôkna kha atûn khom a lei ni ta," titu leh khan mi hmunkhat an nih iam a ni. Alexandara kham hi 2 Tim. 4:14-ah Alexandara leh khan, Tir.19:33-ah Efesi buainaa thiamthu hriltun an hmang,'

Pathian insîrinsiatna. Pathian hrilsiat a poizia le sat loizia, tho ta loi hrang a niziahai an hriata, an tho ta loina hrangin ti ang a ni.

Setana kuta hi pêk a ni. Koiindang member an nina ata mong hrang a ni (I Kor. 5:5). “Khaang mi kha, a`rtha Rengpa nia saninhiringa a om theina hrangin a taksa irhmang hrangin, Setana pe inlân ki iti a ni,” ti anga anni siaminsa nôkna hranga isepna ni a ti. Koiindang masahai khan Koiindang ata bâng kha taksa le irtha hrangin ichiom okin an iama; taksa natna le thina dên khom tung theiin an i-iam a ni.

BUNG - 2

Chongchai chungchâng 2:1-15; Bung 1:3-ah Tirtôn Paulan Timothea kuang thu a pêk, Efesi khuaa om mai hranga a ngên puma a thupêk kha, bung 2 ‘le 3-a hin a su`nzom nôk a ni. Bung hnia hin Pathian biak inkhôm kaihruai dân hrang tômte le inkhôm laia om hrang dân tômte an sîr a ni.

Pathian biak inkhômna chongchaia chu ngêna hai, chongna hai (Pathian pôlna hai), chongchai pena hai, lômthu hrilna hai a ikop hrang a ni. Inkhômnaa khan an irsêl buai hrang ni maka, an irvo ta hrai hrang ni ma, irhoi takin a irvo hrang a ni. Nupangin thu an insîr hrang ni maka, an irchu hrang ni mah, dâihrekin thu zôm takin an iom hrang a nih ti thu bung 2-a hin pêk bel a ni.

Thil zongnahai. Ei ngên/ zong mân khomin Pathianin ei inuam le ei innang chu an hriat sa zita; lung ni thungtu, ei satna hrang ni nuampuitu a nih ei tia, a kuang thil zonga chongchai mo a nang ei ti thei khom nisian, khaang khah iamtuhai tho dân hrang ni maka, ei inuam le ei innang chu Pathian kuang Reng Jisua irhmingin ei ngên hen hrang a ni. Khaang tho hrang khan Reng Jisua khomin a ni irchutir a ni (Mt. 7:7; Lk.11:9-13; Joh. 16:23-24).

Chongchaina rêng rêng. ‘Chongchaia Pathian pôlna, Pathian pôlna chongchaina ni le ra hoi a ni. Reng Jiaua`n zân khovârin a chongchai lai khan Pathian leh irpôl khovâr niin an langa, khaang chonghaina kha ni a ti. ‘Chongchaina’ ti hin Pathian biakna le pôlna le a kuanga irpêkna, irpêklût a irkôk a ni. Reng Jisua`n, “Ki in chu chongchaina in ti an ti,” a ti khan Pathian Biak In chu Pathian biakna hmun le pôlna hmun ni a ti, a tihna niin an lang a ni (Mt. 21:13).” Tirtônhai irchutirin, irpôlin, baih khoiin chongchainin sathnem irngai takin an om hena,” (Tir. 2:42) ti khom hih an Pathian

BUNG - 3

Koiindang hruaitu 3:1-7 Bung 2-a khan Pathian Biak Inkhôm hruai dân hrang le inkhôm laia omdân hrang an sîr tâka. Bung 3-a hin Koiindanga sinthotuhai om hrang dân a insîr nôk hrang a ni.

Koiindang hruaitu. ‘Koiindang hruaitu’ ti hi ‘enkolna sin’ ti hrang a ni. Enkolna sin ti ringot khom a fel tôk no sikin ‘Koiindang enkolna sin’ ti hrang a ni.

Sin sa. ‘Sin sa’ ti khom hi ‘sintho sa’ khom ti thei a ni, ‘sin sa’ ei tia hin a fel a ni. ‘Mi’n Koiindang enkolna sintho a nuamin chu sin sa a inuam a ni.

Ti hi a dik a ni. Kutziak bu tam ual chu ‘hiang hin a iom a ni’ ti a ni. Bu senkhat danga chu ‘ti hi mihriam a ni’ ti a ni sa. Hiang hin Paula’n ti ngai maka; hi lekha hih Paula kut suak ni mah ti an lang a ni.

3:2 Koiindang Hruaitu. Hitaka hin ‘Koiindang hruaitu’ ti hi ‘*Episcopas*’ a ni. Sâp chonga chu ‘**bishop**’ ti le ‘**Overseer**’ tiin an inhriat ual tak a ni. ‘Overseer’ ti nêkin ‘bishop’ ti hih an lâr ual a ni. A omzia chu enkoltu / vêngtu tihna a ni.

Koiindang masahai hruaitu hong irchuan / a dônte hi inhriat a sân an tak a ni. Apostolhai (Apostolos), bishop hai (*epiocopos*), Presbytery hai (Presbytros), diacon hai (diaconos) an om a ni. Apostol-hai hi chu an hruaitu takhai an hong ini mai ni a ti. Bishop le Presbyter le Deacon hai hi a dôntea hruaitu an ini le ni loi inhriat a sân an tak a ni. Efesi Koiindang Upahai (Presbyter-hai) chu Paula’n “Irtha Irthiangin an chung a bishopa (hruaitu) nangni a siam a ni,” a tia (Tir. 20: 28). Filipi Koiindang Presbyter-hai le Deaconhai (sinthohai) tihna ni ôm tak a ni, ‘bishop-hai le deaconhai’ ti an ni (Fil. 1:1). Tita kuang, ‘Kho tina upahai (Presbeter-hai) nin kung theina hrangin,’ a ti zoiin, upahai omdân hrang a insîr hrang ni

2:4 Ama khan mi murdi saninhring. Pathian khan mi murdi saninhring a nuama; khanisian, mi inuam loi chu nakhrâtin saninhring tum maka, saninhring chang nuama Reng Jisua iamtuhai vaih a saninhring hrang a ni. Mi tukhom saninhring loi lei om sian, Pathian thiamloi ni loiin iam nuam loitu thiamloi ni ual a ti. Khasikin, mi murdi’n Thurchi Sa an inhriata Reng Jisua an iam theina hrangin, mi murdi kuang Thurchi Sa hril hi Koiindang mophurna lian tak a ni.

Thutak inhriata: Hi hih Pastor lekhaton chongbâi bîk a ni. 1 Tim. 2:4; 2 Tim. 2:25,3:7; Tit. 1:1-haia hin ei hmua; hihai bana hin Heb.10:26-ah ei hmu nôka, Thuthung Thar hmun danga chu a om loi ni a ti. A omzia chu ‘Saninhringa om’ ‘Kristian lei ni; tihai le hmunkhat ni a ti. Khanchu, ‘Saninhringa om,’ ti le ‘Thutak inhriata’ ti chu omzia hmunkhat ni a ti.

2:5 Pathian inkhat vaih a oma. Hi hih Judahai thuiam poimo tak, Pathian biak Inkhôm rikipa an ihril ngai a ni. “O Israel mihaio, irngai u ta, Rengpa ei Pathian vaih hi Rengpa a nia; Rengpa ni Pathian vaih kha ni milung murdi’n, ni lungrîl murdi’n, ni hrâtna murdi’n lung ni ithung hrang a ni,” (Deut. 6:4-5) ti hi a pâlin an hril ngai a ni.

Palai inkhat vaih a om. Saninhringtu inkhat vaih a om tihna a ni. Pathian le mihriam irngei loi irngeitir nôk hranga an kêra palai anga hrilna a ni. Pathian hranga mihriam a ichîn tie le te, irkaipui irvoa irvotirin palai a hong tîr a ni. Hi hin Pathianin mihriam a’ngai poimozia, a palthût chian loizia a nuamna ngeia ama an thanga, a iam a inphûtzia a sân a inlang a ni. Inkhat vaih a om ti hin Reng Jisua no chu Pathian le mihriam kêra palai thei tukhom om mahai ti a hril uar sa a ni.

Ama chu mihriam a ni. Jisua Krista chu Pathian a nia, mihriam a ni sa. Hi hin mihriam a nina vaih an sîr bîk sika hin, Gnostic-haiin Krista chu Jisua’n Baptisma a changa khan a zuang

2:6 mi murdi irtanna hrangin. Hi khoma hin Jisua Krista chu mi murdi irtanna hrangin a`rpêka, a thia a thoinôk ngêt a nih ti a târinlang mai a nih iam a om a ni.

Irtanna (*antilutron*) ti khom hi ‘palai’ ti ang dêna Reng Jisua sintho hrilfiana tetûkna chongbâi a ni. Reng Jisua`n a ni saninhring dân hi ‘sual irbôlna hranga mâni irhlan anghai (Joh. 2:2,4:10etc); Pathian le mihriam irnâtir ang (Rom 5:10f, 11:15; 2 Kor. 5:18,19etc); suaka intâng irtan suak anghaiin (Rom 3:24; Efe.1:7etc) hrilfia a ni. Hi hrilfiana chongbâihai hi a kip a kôia lâk hrang ni maka, Reng Jisua`n a ni saninhring dân hrilfiana vaih ni an ti. A tak rêk chu a`rhmun zita, inmôl tak, inthûk tak, mihriam ngaituana`n a isuisuak phâk zoi loi a ni.

A zoro a iti taka. A omzia inhriat a sân an tak. Thurchi Sa chu a zoro taka hril hrang a ni, tihna ma ni? Sâp Bible Good News Bible-a chu Pathianin mi murdi saninhring a nuamzia chu a zoro taka a zuang infeltir niin a hril a ni.

2:7 Jentialhai...irchutirtu... Paula chu Jentialhai tirtôn hranga inkung a nih thu insîrna dên a ni, Rom 11 :13-a chu,” Sertanhai Thurchi Sa ki kuang inkoltirin a om,” a ti sa.

2:8 Pasalhaiin ... Koiindanghai Pathian Biak Inkhôma chu pasal vaiin dongtum nei sianlân, nupang chu dâihrekin thuzôm takin om sianlân a nuam a ni . Koiindang masahai Pathian Biak Inkhôma chu pasal murdi chu chantum imo khat dong hranga sabei an ni, an ti a ni. Nupang chu an chongchai hrang khom ni maka, chantum / dongtum murdi chongchai dênin pasalin an ichang zit hrang a ni. Bân pharin lungrîl irthiang takin an chongchai a ni ti le, an chongchai sâмна an inghâk a nih ti a ientir ni a ti.

2:9 Nupang khom ... Nupanghai hi irvo an uarin an nuama, an irvo no le inchoy takin an oma. Pathian Biak Inkhôma chu inchoy taka fe hrang ni maka, irvo nôk ta hraia fe hrang ni sa maka, a sa tôka, a ruk tôka irvoa fe hrang a ni. Bu irvona hrangin rângkachak

2:10 Nupanghai tho irhoi ... Iamtu chu luakinterin a irvo hrang ni maka, an nina le irphu tôkin an irvo hrang a ni. Nupanghai hi irphu loa irvo`n an hriata, mâni irphu tôka irvo hrangin a ngên a ni. Nupang chu thil sa thoa irvo hrangin an thora, pasal khom thil sa irvo kha a isa a ni.

2:11 Nupanghaiin ... thuôi takin. Koiindanghai Pathian Biak Inkhôma chu nupang chu dâihrekin om sianlân, thuôi takin pasal ihril irngai sianlân, hong hril loiin irchu chian ri se, a ti a ni.

b. Koiindanghai inkhôma nupangin thu an insîr le an irchutir phal ma ung. Thuhril le irchutir chu thuneina leh irzom ngitin an be, nupangin pasal chungu thu an inei phal maka, dâihreka thu irngai chian hrangin a iti a ni.

2:13 Adama kha siam masa a nia. A`rchâng 13 le 14 thu hih nupang thuhril le irchutir a iphal loina san a nia; Adama siam masa a nia. Evi siam inhnung a ni dân ata kha, nupang chu pasalhai chungu thuneia irchutir hrangin Pathianin a isiam loi a nih ti an lang, a ti a ni.

2:14 Adama kha huangin om maka. Adama le Evi hi tho`nsual seng seng an nia; khannisian, Evi hi a fâk masatu a ni sikin tho`nsualtua a be uala; nupang chu tho`nsualtu an ni sikin inkhômnaa an irchutir kha phal an ini loi a ni.

2:15 Iamna le lungthungna. Lungkhamna sika iamnaa saninhring ni hranga hril a ni laiin, nupang hrangin chu nâi nei hi a nia. Nupang nâi nei loi chu saninhring ni no nihai tihna nêkin, nupangin Jisua a nei sikin, nupang hrangin saninhring a ni sa thei a ni, tihna tiang ni a ti. Mi murdi ta hrangin lungkhamna sika iamnaa saninhring ni thei hrang thu hriltu (Rom 1:7; Efe. 2:8), Rengpaa

Deacon nupng an ni iamtuhaian chu – (1) Pastor lekhatona hin koiindang sinthotuhai thu an sîr ual bîk a ni, (2) A`rchâng 8-na ‘khang dênin’ tiin sinthotu hlop danga a kâia, khang dên khan atûn khom hin deacon nupang hlopa a kâi a ni, (3) om hrang dân irang hin ngîrhmun hmunkhat a`rkok a ni, (4) bishops dôngmahai omdân hrang insîr loa deacon dôngmahaiin a om hrang dân vaih hril chu a irhoi loi a ni, (5) deacon dôngmahai a insîr a ni`n chu ‘an dôngmahai khom’ ti ngêt le a`rhoi a ni.

Khi a chung a ngaidân inhnihai khi a sirsan ei enin inhnung uala khi a sirsan a sa ual a ni.

Mi mahripom- Mi inhne thei, mi mhripom, inzakom irhu nei mi, 3:8-ah khom ei hmu a ni.

Insumthei- a`rchang 2 hrilfiana en roh.

Iamom- dacon nupang sinthôna murdia iamom, mi iaminruk an ni hrang a ni.

3:13. Dôngma hong sha tîr tîr. Hitaka hin Grik chongbâi mal *bathmon* hi Thuthung Thar hmun danga hmu hrang om viat mah. A omzia chu sirbi (step) ei iti ang hai, ngîrhmun (position) ei iti ang hi a ni. Khanchu, sinthotu sa chu ngîrhmun saa ngîr angin a insîr a ni ta. Pathian thîr dâna sa chu mihriam tiang thîr khom a sa a ni. Hrilfiatu senkhat chu bishop hai, Upahai le sinthotu dang an irhla tuai ang a insîrna ni le a`rhoi a ni. Aniachu, khang tiang irkârna insîrna nêkin a tângpuia sinthotuhai ngîrhmun satzia hrilna a ni le a`rhoi a ni.

Ei sakhua thu`rthup roiinpui 3:14-16. Hi thu hin a maton tiang le a hnung tianga irzomna om ual hliak maka; koiindang nina roiinpui tak le Krista thurchi a insîr a ni.

3:15. Kin hnung taka. Tum nekin ki hong inhnung roiinpui.

Pathian sungkua. Koiindang nina poimo tak a nia; koiindang chu Pathian ta a nizia le a thu hnuai om a nizia an langtir. Koiindangin

Thil omdân ni ual tak le a`rhoi chu bishop ti le Presbyter ti chu a phuta khan an hong hmang irpol chit hena. Nikhua a hong sôt tika chu hruaitu uala an siaa; khanchu, Koiindang hruaitu hong irchuan le a dongtum chu irchuan inthum, Bishop, Presbyter le Deacon hi a hong suak ta ni le a`rhoi a ni.

Hmun dang Efesi 4:11-ah Koiindanga sinthotuhai irhming ei hmu nôk a ni. Khahai kha chu Apostol, dêipu, evangelist, belrapu le irchutirtuhai an ni. Efesi 2:20-a khan apostol-hai le irangin dêipuhai kha a sia poimoa, “Tirtônhai le deipuhai chung a in sin nin ni,” a ti. Khanisian, hi hin sinthotuhai irhming a insîr hih Koiindang hruaituhai irhming ni loa, sinthôna sin irhming mai mai niin iam a om a ni.

Sêlna boi: demna le sêlna hrang boi, thil sual tho le dik loina ite nei loi.

Dôngma inkhat nei: ‘dôngma inkhat nei’ ti hi “nupang inkhat pasal” tihna a ni. A omzia chu dôngma voikhat vaih nei tihna nia irngai a ni. Hi hin (i) meithâi nei, (ii) dôngma inhni nei, (iii) dôngma irsenpuia mi dang nei, (iv) dôngma sîna mi dang nei nôkhai hih a khap zit nia inhriat a ni. Khabana khan Bishop chu (i) dôngma nei a ini hrang a ni. (ii) Bishop chu nupang pasalna tiang entonrua a ini hrang a nih ti hi, mi senkhatin chu a inphû sa niin an iam a ni.

Insumthei: Zu in loi mi, mi insum thei, irdîn thei, lungrîl le irthaa insumthei mi.

Lungrîl dik tak: Lungrîl sa, irtum irthiang le hrisêl tihna a ni.

Mi fel: Omdân sa, mâni irvong fel.

Mi lôm dân thiam: Mikhual chung a sa, mi lei don pei le thiam le irphal.

Irchutir thiam: ‘Irchutir thiam’ ti hi ‘*didaklikos*’ a nia, hitak ata hi ‘*didactic logic*’ tihai hi a ihong a ni. Thil ni dân le

Mi vîk ngai loi: Mi vîk, zêm ngai loi. Irsual ngai loi.

Mi nun irnêm: Mi phûkdâi, mi sa, tho chi le tho loi chi, a sa le saloi inhre thiam mi.

Irngei nuam mi: Mi le buai loi, mi leh irngei thei.

Sum irngainat loi mi: Sum le puan irzûl ta hrai mi, mihai nêka sum le puan indu ta hraia, irchong nuam mi.

3:5 Mâni insûngkua ... Koiindang, mâni insûngkua omdân khom a rêl fel thei no'n chu Pathian Koiindang, sûngkua lian tak kha enkol infel theiin a iam loi hrang a ni.

3:6 Iam thar mi. 'Iam thar mi' hi '*neophutos*' a nia, a omzia tak chu 'phun thar' tihna a nia; 'iam thar' tina'n an hmang tak a ni. Iam thar Koiindang hruaitua siam hi sa mah ti hi a sân a dik a ni. Ngîrhmun irsânga ngîr ngai loi hong inding thut hin irsong / irpâk hi a sân a ol a ni. Khaang dên khan iamthar mi Koiindang hruaitua an hong chang zoiin chu an omlian a ta, Koiindang mihaiin ite zelin be no nihaia, Koiindang hrangin sa no ni. Omlian no khom sian Koiindang fe dân inhre no nia, Koiindang hrangin sa ual hliak no ni.

Koiindang sinthotuhai 3: 8-13 (3: 1-7) Khi Koiindang hruaituhai om hrang dân a hrila. (3: 8-13)-a hin sinthotuhai om hrang dân a insîr hrang a ni. Lam tam taka chu Koiindang hruaituhai om hrang dân le sinthotuhai om hang dân chu a`r-ang a ni. Hitaka a insîr le a matona a lei insîr tâkkhai khah Koiindang hruaituhai le sinthotuhai om hrang dân kha a ni zit a ni.

3: 8 Sinhotu: 'Sinhotu' ti hi 'diakonos' a nia; a omzia tak chu siahlo, puhai sinhotu, fâk le nêk siam mi a ni. Hruaitu sinhotu tihna tiang nêkin siahlo sinthoa sinhotu a ni. Deaconhai hi bishop mani, Upahai / presbyter-hai changpuitu ni a ti. Aniachu, Thuthung Tharin deacon a hmangna tam tak chu sinhotu irhming ni loiin sinthôna sin irhming hrangin a ni. Entirna hrangin, 'Krista sinhotu' ti hai (II Kor. 11: 23ff). 'Thuthung Thar sinhotu' tihai (II Kor. 3: 6) ang hin.

3: 9. Sia le sa inhriatna irthiang. Kristian thuiam (thurin) chu sia le sa inhriatna irthiang taka a dik, a sa, pomiruk tia iam ngit mi, chel khak mi an ini hrang a ni. Sia le sa inhriatna hmun chita iam le pom tak kha chu a det bîk a ni. Koiindang hruaituhai chu koiindang thuiam milung taka pom thap mi ni sian a sa a ni. Khaang khan a ni'n chu hruaitu rot khom an tôm ual bîk ngai a ni.

3:10. Fia masa phot hrang. Koiindang sinhotu hranghai chu iamna thu`rthup kha milung takin a pom mo? Hruaitu a nuam pai sikin pom angin an inlang ma ni? tihai enfia masa an ini hrang a ni. Hi hih i anga fia hrang ma ni, a fia hrang dân ite hril maka, 'fia' (*dokimazo*) omzia inkhat chu 'fianaa ki sia' mani 'ki lei inthotir' mani tihna a ni sikin 'fiain om masa ri se,' ti irthûla, 'inthotir a ini phot hrang a ni,' tiin Moffatta khan a`rhlet a ni. 'Inthotir' ti hih Pastora namindet hranghai namindet zôi zelh loa Probationary Pastor-ah ei inthotir masa ang hi a ni.

Hiang hin hong tho ta inlân, Pastor-hai khah ei lei ti ta ngaia. Upahai chu inthang an ni kuma namindethai zelh loiin, kum hni le kum khat tualsûng upa anga ei lei inthotir a inang reng a ni.

A fia dân chu i ang khom lei ni ta sianlân, koiindang hruaitua hmang hrang lele chu, koiindang thuiam milung taka pom mi an ni le ni loi fiah chu thil a nang masa chu a ni.

3:11. Nupanghai khom. 'Khaang dênin nupanghai khom' a ti sikin, hrilfiatuhaiin 'nupang' tihna mai mai niin iam mahai; sinhotu **deacon** nupang mani sinhotu (deacon) dôngma mani an ini kha iam a om a ni.

Sinhotu deacon dôngma an ni iamtuhaiin chu – (1) Deacon nupang a hrilna a niin chu hi nêka fel ualin hril a ti, (2) Koiindanga sinhotu pâl a hrilna hrangin chu an om hrang dân a ihril hi a bong hrai ta, (3) sinhotu nupanghai chu 5:9- 16-ah an chungchâng a hril zit a ni, (4) a thu fe lam dân hi deacon nupanghai a hrilna nêkin, deacon-hai dôngma a hrilna niin iam a om ual a ni, (5) Deacon

porinchea be hi a la om hen thu ti Petera chungchânga khom khan ei hmu a ni (Tir.10: 1-11:10). “Nang an ipêk murdi fa ro,” tiin Thurchi Sa hriltuhai lenvângin chu Reng Jisua’n a inthor a ni (Lk. 10:7). Hme, sa fâk irthiang le fâk irthianghai (Lev. 11; Deut. 14: 3-21) thu ata hong irphuta, hme / sa rêng rêng fâk khapna chu Rom. 14: 1, 12-a iti ang hi ni le le a`rhoi a ni. Fâk chi rêng rêng fa loi hrang ti ni le irhoi ma, fâk hrang senkhat mani, i ma ni khap ni le iam a om a ni. Hi khom hih Gnostic-hai irchutirna thil siam murdi chu soal zit anga bêna ata hong suak ni a ti. Thilsiam tinrêng irthiang loi anga bêna ngaidam a ti hong suak ni a ti.

4:4-5. Pathianin thu le chongchainain irthiangtir a ni ta. Hi hin iamtuhaiin fâk le nêk lômthu insîr puma ei itho ngai hi a ihril ni le iam a om a ni. Mipui sângringa a vâihai lai, zâmbu hnungkhôn an fâk lai hai khan Reng Jisua ngei khan chongchaina Pathian kuang lômthu hril lam a nir chutir a ni. Ei lungrîla Pathian kuang lômthu hril puma, Pathian roiinpuina hranga ei fâk hen dik tak kha ni a ti.

Itinreng a`rthiang ta ti sika mani taksa irngei loi hrang thil le mi dang hranga tûkna hrang ti anghaia khan chu iamtu chu a`rdin a nang a ni. Paula kha Krista sika a irdîn, a insum ngai ang khan irdîna, a insum theina nei hi thil satak a nih ti chu inhre inlân sa ti (I Kor. 8:13).

4:6. Sinthotu. Grik-in ‘*diakonos*’ a nia, hi zoro hin ‘deacon’ chu sinthotu sin irhminga a tângpui thuin, an la ihmang a nih ti an lang a ni. Timothea chu ‘deacon’ ni maka, deacon hai, presbyter-hai, bishophai chung a hruaitu niin an lang lem a ni.

4:7. Pathian mahrip loi le inza loi. Irchutirna dikloi an ihril, irtha ang taka hril kha irtha nêkin rammual thil Pathian mahrip loi le inza loi a ni lema. Itea be loi hrangin Timothea kha inthorna a pêk a ni.

I anga om hrang mani? Pathian koiindang chu Pathian sêngkua a ni sikin, koiindanga om hrang dân chu, sêngkuaa member mani tho hrang chantum ei ti seng ang hin, koiindang member tin hai hin mâni tho hrang chantum ei itho seng hrang a ni. Mi chantum irchupui loiin, mâni chantum ngainêp loiin, mâni chantum seng ei itho a poimo a ni.

Thutak vongtuhai. ‘Thutak’ chu Thurchi Sa thutak ni a ti. Itinmo koiindang chu thurchi Sa chopui le irnghatna a ini thei hrang? “Irnghatna” ti khom hi “lungphum” tihna a nia, Koiindang chu Thurchi Sa thutak chopui le a lungphûm a nina lam inhriatthiam hi a sân a intak a ni. Koiindang chu Thurchi Sa thutak Reng Jisuaa a`rnghatna a nia. Lungphûm tihna ‘*edraioma*’ chu vongtu, vonginsatu tihna a ni sikin, koiindang chu Thurchi Sa dontu le vonginsatu a ni, tihna ni a ti.

3:16. Ei sakhua thu irthup. Atûnlaia ei Bible hmang le Revised Standard Version, Good News Bible-haia hin chu ‘ ei sakhua thu irthup’ tiin ei hmanga, Bible version senkhata chu “Pathian uksakna thu irthup” an ti a ni. ‘Pathian uksakna’ ti hin iamna le sintho a huam an inhriata, ‘ei sakhua thu irthup’ an hong iti tak niin an lang a ni. Kha zoi zela a thu ei hong enin hril a tum ual tak chu ‘ei Thurchi Sa chu sêl loiin a roiinpui a ni’ ti hril hi a itum ual tak chu niin an lang a ni.

Taksa irputin. Pathian Nâipa mihriama a zuang suak thu, Reng Jisua suak thu a hrilna a ni.

Irtha’n a dikzia an langtira. Reng Jisua chu thiamno inchangtirin Krosa hêmbe khomsian, Pathianin thiam an changtira, a kaithoi nôk tâka, thina’n chel theng pat thei a ni no sikin.

Vântirtônhai khomin an hmua. A thoinôk zînga vântirtônhaiin a thoinôk thu an hrila, kha vântirtônhai kha a hril niin an lang a ni.

Namtin laia. Nam chi tinrêng hai, Bible irlatna (version)

Rammual pumpuia. Reng Jisua vaih hi ni saninhring thei a nia, rammuala mihriam laia ni saninhring thei tûte om mahaia, Reng Jisua vaiin a ni saninhring thei a ni. Ama iamtuhai chu a saninhring hrang sikin, ama chu mi murdi'n Saninhringtua an poma an iiam hrang a ni thu a hrilna ni a ti.

Roiinpui taka lâkpa. Hi khom hih Jisua irvâna a kâi thu a hrilna niin an lang a ni. Reng Jisua thoinôk hnunga sôn sômminli (40) a hring a nih an entir hnungin irvâna a kâi ti thu a hrilna niin an lang a ni.

Rammual saninhring hrangin a Nâipa rammuala a zuang tîra, mihriama a zuang suaka, Pathian ram Thurchi Sa hrilin a sin a thoa; mihaiin an hnôla, an thata, Pathianin ama kha a kaithoi nôka, irvâna hruai kâi nôk a ni. Ama iam sika saninhringna thu khah

BUNG - 4

4: 1-5. Irchutirtu dolhai. Pastor lekhathona hin irchutirna dikloi doina a om tuai a ni. Atûn hin irchutirna dik loi chi khat, Gnostic irchutirna le Judahai irchutirna irpolh ni le irhoi, irnei le fâk hrang khapna irchutirna dik loi a ibei a ni. Thua an irchutir dân fel takin om maka chu, an irchutirna dik loi dân fel takin a hril lang a ni. Kolosa 3:20-23-ah “Tôn no roh, intem no roh, sik no roh,” “vântirton biak, taksa ngainêp, taksa dengingtheitir tihai leh hin a irnâi niin iam a om a ni.

4:1. Zoro hnungkhên. Rammual hi a zîng lama thîrna le a vâv lam tianga thîrna a om a ni. Hitaka hin chu a zîng lam dânin a thîra, rammual hi hong siat tîr tîra, a tôpa chu la siat zit hrang angin a thîr a ni. Atûna irchûna dik loi suakhai le mi senkhatin an zuia, iamna pêtsan tâkhai kha, zoro hnungkhôn a hong irphut tâk niin a hril a ni.

4:2 Sia le sa inhriatua chu thîr inlinga em inchâr. Sa vâi an irsinsiana ngai inkhat chu an khêlpea, thîr inlingin an em inchâr pehai ngai a ni. Hnâr thi suak ngai khom doctor-in thîr inlingin a sîng irnoina tak an em inchâr pehai ngai a ni. Khaanga mei mani, thîr lum tak mani hmanga thil em inchâr khah hi thua khom hin hmang a ni. Sia le sa inhriatna kha a ni hrang dân anga ni thei ta loi hrang dôra inhmangtir a hong ni ngai kha hrilfiana hrangin, “Thîr inlinga em inchâr ang,” tiin a insîr niin an lang a ni.

4:3. Innei khap. Genesis bua khan Pathianin pasal le nupang a siama, irchi tam tak neiin irnêng hi lua'nsip hrangin sat a vur a ni (Gen. 1:28; 2:24). Khaang khan irchutirna a ni pêk laiin dôngma pasal irnei lei khap ringot hi a dik thei hrang mo, dik le irhoi viat mah.

Thil senkhat fak khap. Khaang dênin Pathian khan a thilsiam tinrênghai kha sa a ti tak taka Gen. 1:31, chîmu le thing rahai, sa

5:2. Pitarhai ... Khaang dênin pitarhai khom a nu pâl ang an ni sikin nu anga enhai a sa, dôngmatehai khom farnu pâl ang an ni sikin farnu anga enhai hi a sa. Koiindang mihai chu mi dang dang ni mak mea, Pathian sêngkuahai ei ni zit a ni. Khasikin, sinthotuhai chu koiindang mihai kha mi dang ena en loiin, sêngkhat enin an enhai hrang a ni.

5:3. Meithâi. A`rchâng 3-16-a hin meithâi thu a hril a ni. Meithâihai chu koiindangin inriang tholôm ata an fa ngai a ni. Khaanga an infâhai chu chonginkung i mo khat an inneitir ngai a ni. Senkhat chu an chonginkunga iamom mahaia, pasal nei nuam nôk tâkhai an lei om tâk sikin, meithâi tep dâna a sân an kuluk taka meithâi tak tak, mânâia om, infatu le enkoltu nei loi kum 60 ten chung tiang vaih meithâia an tep ta hrang a ni.

Meithâihai koiindangin a infahai chu sinthotuhai anga an bea, pasal an nei nôk khom a sa an iti rak loi ni le a`rhoi a ni. “Meithâi la nâiinpang ualhai kha chu irziak no ro ... pasal neiin om an nuam ngai,” a iti lam dâna hin (a`rchâng 11).

Inza'n lân - Bible irhletna danga chu ‘chôiiirsângna’ ti hmang a ni. Atûnlai ei Bible irhletnaa chu ‘inza ti ei hong hmang tâk a ni. Inzana ti chu chôiiirsângna, lômman pêk ti le changpuina pêk tihai a huap zit a ni.

5:4. Meithâi - Meithâi nâi le te nei, tu le te nei lai chu koiindanga infa hrangin an isabei hrang ni maka, an nâi le te, tu le tehain an infa hrang a ni. Pathianin “Ni nu le ni pa chôiiindôm ro.” a tia (Ex. 20:12), nâi le te, tu le tehain a neituhai nu le pahai mani, an pi le puhai mani enkol kha an intâng a ni. Khasikin, meithâi tukhom nâi le te, tu le te neihai chu, meithâi infa hrang laia irziak inlût hrang ni ma, infatu nei an ni sikin, a ti a ni. Khanchu, meithâi tak taka irziak hrang ten chu, sêngsuak parual a`rnâipuitu hrang nei loi hai an ni.

5:5. Infatu nei loi, mânî ringot om meithâi chu- Infatu nei loi, mânî ringota om meithâi chu, ama enkol hrangin Pathian vaih no chu tûte dang sakei hrang nei maka, koiindang enkol hrang a ngên thei a ni. Kha khan koiindangin Pathian uksak mi, inkhôm

4:8. Taksa / takpum. Taksa irsepna hi a sân inlâp khomsian, Pathian uksak hranga irsepna le tetûkin chu, zoro sônnotê vaih hrangin an lâp a ni.

Pathian uksakna ... Pathian uksakna hranga irsepna rêk chu hring sêng hrangin le thi hnung hrangin a sa a ni. Dam sêng hrangin chonginkung roiinpui tak, irnênga dam insôthai (Ex. 20:12); irnêng irchonhai (Mt.5:5); rammuala satvurna donghai (Mt.17:29) an kung a ni. Thi hnung hrangin chonginkung roiinpui tak, taksa thoinôk hai (Joh. 6:40; I Kor. 15:20, 42ff) Pathian irchon luatu nihai. (Rom 8:17) taituana Krista kuanga omhai (Joh. 14:3); Jisua kuang rêngtoihmuna toi ruruai (Mt. 19:28) an kung sa a ni. Hi hring sêng hrang le rammual la hong om nôk hrangin taituana hringna, atûn ata taituana hringna, nun roiinpui tak a inkung sa a ni. Khasika khan Pathian uksak hranga irsepna kha, hring sêng hrangin le thi hnung hrangin, lam tinrênga an lâp a ni.

Hi thu hi iam a omin ... Hi thu hi 1:15-ah ei hmu tâka. Tirtôn Paula ti lam ni mah khom ei ti ta. ‘Hi thu hi’ a ti hih matona kha mo inhnunga mo ti fel mah. Matona hi a mongna inchuk dap a oma, a hnunga mongna inchuk dap a om nôka; khasikin, matona le a hnunga a ni thu seng seng. A matona hi iam a nia, a hnunga hi a iamomia le pom inrukzia inlangtirtu niin iam a ni.

4:10. Pathian hring. Taituan hring mai Pathian a ni sikin “Pathian hring” a ti a ni. Pathian chu taituana a hring maia, a danglam ngai no sikin atûn le nakan tika chonginkung hong suakna hnâr le irngatna bulpui a ni. Kha pathian khah a iam sikin ei sin sôla, ei ibei tem tem a nih a ti a ni.

Mi murdi saninhringtu. Gnostic-haiin saninhringtu kha ‘irtha mi,’ tômte hai, ditsak bîkhai hrang vaih niin an insîr sikin, Pathian chu mi murdi saninhringtu, ama iam murdihai saninhringtu a ni thu a insîr uar ni a ti. Saninhringna chu ditsak bîkhai, mi tômtehai hrang vaih ni maka, mi murdi, Reng Jisua iam murdihai hrang a ni thu an sîr uar a ni.

4:11. Hi thuhai... Matona a insîr tâkhai hi thupêka pêk hi

4:12. Ni nâinpang sikin tute'n ... Koiindang enkoltu ni hrangin chu la nâinpang nêkin ulian ual hi a`rhmea bêna a ni. Atûnlaia ulian ualhaiin tufiama, 'pastor-tehai', an iti ang hin, Efesi Koiindanghaiin Timothea hi an lei iti ang hin, Timothea hi a phûkinthing a tih ti a chitinrîma; ama inhâtir, irngamtir hrangin, inhrâtir hrangin, 'Ni nâinpangna kha tukhomin nang ngainêp / manêp no ri se; thuhriina tiang, omlam dâna, lungthungnaa, iamnaa irthiangnahaia. Koiindang mihai irhmutirtu le enton hong ni roh tiin an thor / fûi a ni.

4:14. Thilpêk ni idong kha intha no roh ... Hitaka thilpêk a insîr hi irtha tianga thilpêk (Paula hai) kut irngat sika a idong (II Tim. 1:6) kha ni le a sân a`rhoi a ni. Upahai ti hih Grik chonga 'presbuteroi' an iti ngaihai kha a ni. (Lk. 22:66; Tir. 22:5)-haia kha hi thu dên khah hmang a ni. Juda upahai, Sanhedrin an iti ngai, rorêl pôlhai hriina a ni. Presbyterian koiindanghai khom hin roirêltuhai kha "Upahai" an iti ang hin an hong inei thiai tâk a ni. Hrilfiatu senkhatin chu hi thu hin irtha tiang thilpêk ni loiin, Koiindang hruaitu nina, kut irngata hong inhlân irhlôm zât ang hi ni le a`rhoi a ni. I khomnisan, a thilpêk dong kha i ma ni hrang? Thuhriina le irchutirna, a`rchâng 13-ah a insîrhai hi ni ngêt le a`rhoi a ni. Khan, hi bana hin koiindang enkoltu ni hranga thuneituhai / irchamneituhai khom a huam ni le a`rhoi a ni. (Tir. 6:1-6a, 13: 1-3) haia ei ihmu ang kha koiindangin sinthotuhai kha an chungga kut irngatin a namindet ngai a ni. Kristianhaiin hianga kut irngat an uarna bul hi chu Judahai tho dân ata a nia, (Num.8:10-14; 27:18, 23)-haia kha ei hmu a ni.

4:16. Ni sintho le irchutirnaa a sân irdînin lân ... Timothea kha ama le ama ngûk taka irenfia hen hrangin inthorna a pêk a ni. Mi danghai chungchânga hin ei irdînin ei ngar hena, mâni tiang

BUNG - 5

Mi danghai chungga lungrîl irput hrang dân. Sinthotu ta hranga thil intak tak inkhat chu koiindanga mi chi dang danghai leh omkhôm hi a ni. Timothea'n fûina, inthorna a idong hi a sân a`rhoiin a dik tak tak a ni. Tar le ulian hong ni tâkhai chu a sân indîna ompuihai enkoltuhai no'n chu dik thei ma, ei pi le puhaiin, tar le nâipang an lei ti hi a dik a ni. Nâipang anga ninginthik, nuar ol thu tak an ni. La nâinpang vânglaihai chu irrualpui, irpâlpuia rual anga behai a nang a ni. Khan, nu ulian takhai le pitarhai khom nuhai anga enhaia, dôngmate le thoibophai khom chongpuihaiin, irngampuihaiin, irthiang taka mâni farnuhai anga enhai hrangin inthorna a pêk a ni. Hiang nun hi ei nihai khomin, ei nun ei zia enhoi tak le satak ang a ni. Meithâi, koiindangin changpui innang chungga kha meithâi diktak chu ngai poimo le chôindôm inruk a ni laiin senkhat rêk chu an danglam a ni. Meithâi tak tak chu kum 60 tena, pasal inkhat sîn, nun inzaom taka oma, Pathian chungga sabeina neia, chongchaia Rengpa iamtu a ni. Khan, mikhual chungga theitôpin mâni satna insuaa, nâi le te enkol puihling tâkhai thil sa tinrêng takirtâi taka lei thohai ngai a ni.

Passal sîn (thi) tâk, la nâinpang ualhai chu pasal dang neiin om chianhai sian, nâi le te khom neiin enkolhai sianlân, a isa a ni. Pasal sîn nu senkhat, mâni nuam dân dâna om ringot chu a nina taka chu a dam sâng khomin a ithi a ni. Setana lampui an hro loina hrangin khahai ang mihai khom kha kaihruai zâm hrangin inthor ri se.

Khan, meithâi khom ni sianlân, nâi le te, tu le te nei chu Koiindangin buaipui ngai maka an irfa hrang a ni. Mâni sângkua uksak loi chu mâni ompui sângkua ngot khom uksak loi chu Pathian thu an izôm loi a ni. Aniachu, meithâi irhnêl hrang nei loi chu koiindangin donsui ri se.

5:1. Putar ualhai ... Timothea chu an hruaitu ni ta khom sianlân, koiindanga chu hruaitu oma om nêkin, mâni kum irangpuihai ang zêla ompuihai hi a sa ualin inhriat a ni. Putarhai

5:17. Koiindang Upa – ‘*Presbyteros*’ a ni. Sâp chonga irhletna senkhata chu ‘presbyter’ tiin an irhleta. Kha khah Koiindang i dôr ten manihaiin chu an ochaihai irhmingin an ihmang a ni. Khasikin, hi thu hih ochai sinthôna hrilna niin an be a ni. Presbyter roirêl sahai, thuhiril thiam le irchutir thiamhai chu presbyter hlo bâk hni pêk inruka be hrang a ni tihnaa an ibe a ni. Aniachu, ‘A bâk inhnia chôiindôm inruk’ ti chu, ‘hlo bâk hni hmu inruk’ tihna vaih ni loiin, chôiindômna roiinpui bîk dong inruka a be ti a inlang a ni.

Sinthotu, Pastor khom Upa khom, roirêla tho insahai, thuhiril le irchutira tho insahai chu an hluin, chôiindôm inruk an ni chian a ni.

5:18. Pathian lekha thu – Deut. 25:4-a chu “Sehrât chalin’ bu a chîl laiin a hmûr nin ikhitpe hrang ni ma,” ti a ni. Hi thu hin sinthotuhaiin hlo an ihmu hrang a ni, hrilna’n a hmanga, Paula khomin (I Kor. 9:9f) a hmang sa.

Pathian lekha thu sirsan inkhat “sinthotu chu a hlo hmu inruk a ni,” ti chu Thuthung Lui bua om mah. Lk. 10:7-ah “sinthotu chu a hlo hmu inruk a ni,” ti a om. Hi hih sirsana a ihmang chu ni a ti. Hi hin Pastor lekhatonhai hi, “Thurchi Sa Luka irziaka Pathian Lekhabua an pom hnunga irziak a nih ti a sân an langtir a ni.

5:19. Koiindang Upa an ihnôlna chu – Koiindang hruaituhai hi sêl bûr an ni ngai sikin, sînghual hrang an nanga, anni sînghual mani hrungna’n an ihnôlna kha, inhriattu inhni inthum innang ual bîk angin an lang a ni. Khannisian, (Deut. 19:15; Mt. 18:16; 2 Kor. 13:1) hai enin chu, hi dân hih tuhai mani sînghual bîkna hranga ti ni loiin mi tin sînghualna hranga pêk niin an lang a ni. Khanchu, Koiindang hruaituhai hrang bîk mani, thop loi bîk mani an ni loina hrangin inhrâttu dânin a inphût ang kha inphût sa hrang a ni.

5:20. Thil tho’nsualhai chu – “Thil tho’nsual” ti nêk hin, ‘Thil sual tho’ ti inlân dik ual a ti. ‘Thil sual thotuhai’ ti chu Koiindang hruaituhai laia thil sual thotuhai ni an ti. An hnôlna khah a lei dik ngêt a ni’n chu, hruaitu danghai khomin thil sual

Meithâi tak taka tep hranghai chu, meithâi kum 60 ten chung tianga infatu nei loia mâni ringota om, Pathian iam, chongchai mi, inkhôm mi an ini hrang a ni. A sîn a zâna chongchai irhuama inhriat a ni.

5:6. Meithâi rêlinlek - Meithâi rêlinlek, mâni nuamna ringot zong, nunchan saloi, om pai pai, mi nun porinche a`rkôk a ni. Meithâi ngîrhmun hi chi thumin zêk thei a ni: (1) Insûng mihai infatu nei, (2) Koiindangin a infatu, (3) mâni thei ang ang irenkolhai. Inthumna laia hin meithâi senkhat chu om dukdak loi, om pai paihai an iom ni a ti. Pasal nei loia mâni nuam dâna zalên taka om, a hoihôka omhai ngîrhmun saloi taka inlang a ni.

5:7. Sêlna boiin om ri se - Meithâihai chu irthiang tak le irngaiinnat om taka an oma, tukhomin anni hrilsiat hrang an inhriat loina hrangin, meithâihai omdân hrang a insîrhai kha, thupêka pêk hrangin a iti a ni. Koiindang changpuina an ihmuhai kha a hoihôkna hrangin an hmang dâna meithâihai le an sîngkuahai an irdîn hrang a ni.

5:8. Mâni insûng mihai donsui no’n chu - Meithâi sîngsuak parual nei loi infatu neihaiin, inriang tholôm an dongna san chu, anni thei loi ni maka, an sîngkuahai thiamloi a ni ual a ni. Kristianhai chu mi murdi lungthunga mi inrianghai changpui hrang ei ni laiin, mâni sîngkua irnâipui meithâi inrianghai khom enkol thei loi chu rammual mi nêkin an sual ual, a ti a ni. Rammual mi khomin an sîngsuak parual irnâipui inrianghai kha an infa theia, Kristian Pathian sîngkua takin hong infa thei loi chu, a sân irhoi loiin an hriat a ni.

5:9. Meithai - Hitaka a ihril dân chu, meithâi tak tak pasal sîn tâk, mi dang nei nôk ta loi, kum 60 chung tianga mi, nu, nai hong infa puiinhling tâkhai lungrîl anga irput, nu lungrîl anga irput mi, mikhual chung a satna nei, mi inrianghai hi hong donsui ngai

Pasal inkhat - Pasal voikhat vaih nei, pasal sùn, mi dang nei nôk ta loi niin an lang a ni.

Thil sa thôna lama – Dorki-hai anga thil sa tho intam, an thil sa tho intam sika mi inpâk sup sup ni an ti.

Nâi le te hong enkol inchuk tâk – Mâni nâi hong enkol inpuihling tâk ti nêkin, nu, nâi hong enkol puihling tâkhai lungrîl ang nu lungrîl irput mî, tihna iam a om a ni. A`rchâng 4-a khan nâi ei inehai kha meithâia tep kha phal mah.

Mikhualhai lei intung ngai – Mikhualhai chungsa satna insua hi Kristian masahai khan a sân an lei ngai poimo tak taka. Kristianhai khah hi ramuala hin mikhual le mi châm chian ei ni sikin, mikhual chungsa satna hi an uar a ni.

Mi irthianghai ke lei irsûk ngai – Mikhual ke irsûk hi siahlo sin a ni. Khaang khan Reng Jisua`n a zuang sina, irchutihai ke a`rsûkpe a ni (Joh. 13:5). Khaanga tho hranga khan a hril sa a ni (Joh. 13:14). Khanchu, Kristian urêng khaul inzin an intunghai kha, nuhaiin an ke an irsûk pehai ngai a ni.

Mi dengintheihai changpui nuam – Kristian masahai khan mikhualhai chungsa satna an insua ang dên khan, mi chardong zâmzanghai le changpui innanghai chungsa khom satna insua`n, an changpuiin an sanhai ngai a ni. Hi hin denginthei tuanghai changpui hai, damloi le inrianghai enkolhai a huap zit a ni.

Thil sa thôna lama – Thil sa tho nuam mi, thil sa tho intam, thil sa tho hnông ngai loi, thil sa thoa sathnem irngai mi ni an ti.

5:11. Meithâi la nâiinpang ualhai – Meithâi la nâiinpang ualhai, kum 60 hnuai tianga mihai chu pasal nei loia Krista sintho ringot chu an hnônga, pasal nei an nuam nôk ngai. Khasikin, meithâia irziak no ro, a iti a ni.

5:12. An thu lei inkungna kha an porinchetirna – Koiindangin meithâia a`rziakhai khan an zoro pumpuia Koiindang sintho hrangin thu an inkungna, khaanga pasal an neisan nôkin chu, an chong inkungna iamom mahaia, an chonginkung an porinchetir tihna a nia; thiam thu insîr hrang rêng rêng nei mahaia, thiam an

5:13. Mi ina an chai – Mi ina, in tina chai inlêng hi sual chu ni ual maka. Lêng dâna hin thil satak a ni thei. Pastor sin tum tak a ni. Khannisian, thaboipuina`n mani chong intampuina`n mani, mi sintho rêlpe tumna`n mani hmang chu sa mah. Khaanga hmang chu meithâi la nâiinpanghaiin an vârin an inhriata; khasikin, meithâi la nâiinpang ualhai chu meithâia laia irziak loi hrang a iti a ni.

5:14. Pasal nei nôkhai sian – Meithâi la nâiinpang ualhai chu Koiindang enkolin om chian loiin, pasal nei nôk sianlân, nâi le te neiin, sùngkuaa sintho ual sianlân sa a ti. Meithâi nu ihrliat taka om nekin chu, pasal nei noka, nai neia, sungkua sintho a sa ualin an hriat a ni. Khaang khan an omin chu rammual mihai khomin hrilsiat hrang an inei loi hrang a ni.

5:15. Senkhat chu – Mi senkhat Setana tianga pêt a itihai hi, meithâi la nâiinpang ualhai pasal nei nôk tâkhai ni an ti. Setana tianga an pêt dân chu, Koiindang sinthotu, a ni tin pan hrang an nina chu, in tina chaia hril loi hrang hrila Koiindanga intakna le buaina an intung ngai, an chonginkungna iamom loia pasal an nei nôk ngainahai hi ni a ti.

5:16. Iamtu nupangin – Kut ziak bu senkhata chu, “Iamtu pasalin mani, nupangin mani,” ti a ni. Bible irhlet masa senkhathaia chu, “iamtu pasalin” ti a ni sa. Hiang hin a ni`n chu “iamtu tukhomin” ti le irang a ni. Kha khah a`rchâng 4 le 8-ah an sîr tâk a ni. Khasikin, sùngkhata nu inhni an omin sùngkua irngei an tak ti inhriatin, “iamtu nupangin,” (nu`n) a iti kher a ni.

Meithâi ompui – “Meithâi” ti hi pasal sùn, pasal dang nei loi, an ni. Pasal sùn khom ni sian mani insung mihai leh om an ni`n chu, einihai khomin meithâi ti mak mea; khasikin, “iamtu nupangin pasal sùn ompui nei sianlân,” ti hrang a ni.

A`rziaktu hin Koiindangin meithâi enkol hrang a nei intamin chu a tho theiin inhre mak meh. Khasika khan pasal sùn (meithâi) la nâiinpang ualhai chu pasal dang nei nôk thiaihai sianlân; pasal sùn pasal dang nei nôkhai khom, sungsuk parual irhnêl hrang neihaiin chu irhnêlhai sianlân; an irhnêl sùngkua nuhai khomin lei hnôlhai chian loiin lei donsui sianlân; khanchu, Koiindangin

Felnahai – Koiindang hruaituhai khan felnahai, Pathian uksakna hai, iamna hai, lungthungna hai, tuangdiarna hai, Thuhnuairôlna hai an ini hrang a ni.

6:12. Iamna irsiatna sa: Pathian sinthotu hi irsiatna beituhaileh tetûk a ni. Irsiatna tho`n sahain chôiindômna lômman roinpui tak an idong ngai angin, sinthotu, Rengpa hranga iamom taka sina, an mabâk hlentuhain Rengpa hrang ata chôiindômna hlu tak, kumtuang hringna dong hrang angin a ngaitua a ni. **Taituan hringna kha chel khakin lân** - Taituan hringna chu lômman angin a ngaitua a ni. Kha khah mi dangin an lâkpai loina hrangin bei rak hranga a inthorna niin an lang. Thup 3:11-1, “Tukhomin ni rênglukhum kha nang an lâkpe loina hrangin, ni thil nei saih kha vong khak ro,” ti leh hin omzia hmunkhat ni a ti.

6:13. Itinrêng hringna hnâr, Pathian : Pathian chu itinrêng hringna hnâr, hringna siamtu, hringna pêktu, inhringtu, hringna vong insatu le vong inhringtu a nina hrilna a ni.

Thudik thop ngittu – Reng Jisua chu Timothea ang dêna thopna sa thoptu nia hril a ni. ‘Thopna sa thop’ ti chu thuiam dik inpuang suak’ tihna a nih ei ti a ni. Imo a omzia a ini ta hrang? Jerome Bible-in chu, “Jisua Krista, Pontia Pilata makunga Thutak inhriattirtu anga thuhrilttu,” tiin a`rhlet a ni. Good News Bible-in chu, “Krista Jisua, Pontia Pilata makunga a iamna det taka inpuang suaktu,” tiin a`rhlet a ni. A irhletna kha i anga khom hi ni ta sian, imo a omzia tak a ini hrang?

Senkhatin chu, hi zoro lai hin Apostole Thuiam suak lai a nia, ‘Pontia Pilata makunga Mesia a ni a pomna thu a insîr niin an iam a ni. Senkhatin thi dêna thu zôma, Pilata makunga hâitaka a om thu a hrilna niin an iam.

Hi irchâng hih Pathian chu hringna vongtu a ni inhriat le,

5:21. Hi thu hi ... A mâna irchâng 19-20 thu hih a ti ual bîk khom a ni thei; khannisian, tho hrang a ipêk murdihai khom kha a huam thei ni a ti.

Ditsak bîk le ditsak bîk loihai, thop bîk le thoi bîk loihai nei loiin, thil fel taka tho hrangin a ngên a ni.

‘Vântirtôn inthanghai’ ti hi, hi vaia hin an langa, hmun danga chu ‘vântirtôn irthanghai’ ti a ni ngai (Mt. 25:31; Mk. 8:38; Lk. 9:26; Thup. 14:10).

5:22. Sinthotu hrang namindet irhnot no`n lân - Hi thu omzia:-

(1) Koiindang hruaitu an ihnôlnahai chu, an hriattu inhni inthum bâi ata an hnôlna kha a dik ngêt a ni, ti`n inhriat infel maka chu halirchu no roh tihna ma ni,

(2) Sinthotu isepna tong laihai kha, an chungchâng thu ngûk taka ngaitua fel an ni mâka chu, an lu chung kut irngatin lân lâklût la zoi no ro, tihna ma ni,

(3) Mi, sinthotu hrangin namindet zoi no ro, tihna mani ni a ti. A hnung taka hi iam dân tângpui tak a ni. Mi thiam Moffatt-a lenvângin chu, “Presbyter namindet hrangin irhnot ngai no ro,” tiin a`rhlet a ni.

5:23. Tui ringotin ... Timothea chu a phîng a na ngai sik le a dam ngai no sikin hloi hrangin uain tômtete in hen hranga hril a ni.

5:24. Mi senkhat sualna ... Mi senkhat sual kha an lang zôi zela, tuang khom an tuang sa zôia. Mi senkhat sual rêk chu inlang zôi maka; khanisian, thup sua thei ni no nih. Krista roirêlna makunga a la inlang zêl hrang a ni.

5:25. Thil tho`n sa chu an lang pama ... Khaang dênin mi senkhat thil sa tho chu an lang zôi zela, inpâk khom an hlo zôi

BUNG - 6

6:1. Siahlohain an puhai :- Pathian irhming le Pathian Thu hi hrilsiata a om nona hrangin, siahlohai (suakhai) khan an puhai kha an sa mo an soal mo, itinrênga an thu an izôm hrang a ni. Iamtu pu neihai khomin an puhai thu a kip a kôiin an izôm hrang a ni, Reng Jisua hual hrang rêkin chu ni mah. Iamtu pu neihain chu an omdân saa khan an puhai an inhne theina hranga irchutir an ni.

6:2. Kristian pu neihain chu : Iamtu / Kristian pu neihain an puhai kha ngamhai ta hrai an ta, manêphai ta hrai an ti, ti hi a chitinrîm a ni. Krista sika urêng an nina kha thaboipuina'n hmang loiin takirtâi nôk uala sinthôna hrangin hmang lem hrang a ni. An sintho inlâppuitu an puhai kha Kristian an ni sa sikin, takirtâi nôk ual le sathnem irngai nôk ualin an isin ual hrang a ni.

6:3. Irchutirna dang : Irchutirna hrisêlna Thurchi Sa irchutirna le irfûk loi, niin an lang a ni.

Ei Rengpa Jisua Krista thu - 'Ei Rengpa Jisua Krista thu,' 'Thurchi Sa' tihna ni le a`rhoi a ni. Thurchi Sa chu ei Reng Jisua thurchi le a sintho le a`rchutirna irziakna bu a ni.

6:4. Lâripâk tak : Miin Reng Jisua thu le a irchutirhai thu an zôm noa, an sêl ngitin chu, an lâripâka, mâni an irsia irsâng hraia, Reng Jisua le a irchutirhai ten lua ite bea be mahai tihna a ni. Khaang khan a ni'n chu Kristian Thuiam le irchutirna omzia inhre mahaia, inhriat nêkin sêl khan thiamna mai maia lâk hrang mani an ti a ni. Kha khan irsêlna le irsualna vaih no chu ra sa ite insua no ni.

6:6. Pathian uksakna :- Iamtu ni sika satvurna dong hrang tam tak om khom sianlân, Krista iam sika tuang hrang tam tak a om sa. Krista sika inriangnahai, intakna hai, dengintheitirna hai tuang lai khoma lôm mai theina ei niin chu Pathian uksak hi inlâpna a ni. Pathian uksakna hi taksa thil ni maka, Irtha thil a nia, Reng

6:7. Rammuala hin ite : Rammuala ei zuang suaka hin ite zuang chôî mak mea; ei thi khomin ite chôî suak thei ual no ma ni. Khasikin, sum le puan hi ei zuang suakna san mani, ei thi san mani ni mah ti a fel a ni.

6:8. Khasikin fâk hrang le silkai hrang : Sum le puanhai hi, hi rammual khêl tianga khan ite nang ta mah. Khasikin, irchong tum ual hliak khom nang ma, ei ni tin innang ei neiin chu, ei milung ei inchuk hrang a ni.

6:9. Irchongna nuam mihai chu : Irchong nuamna hin mâni hrang ringot a ngaitua ngaia, kua hmu maka, sa le sia ngaitua maka, Pathian chi maka, siatna le irhmangnaa mi tam tak a hruai lût ngai a ni. Mi irchong khom irchong nuamna'n kumkua irhmangnaa a hruai lût a ni (Lk 12:13ff). Mi irchong le Lazara chongirkhek (Lk 16: 19ff) khom kha hiang tianga thu dên hi a ni.

6:10. Sum irngaiinnat hi soal tinrêng bul a ni : Gealy-a khan hi thu hi kha zoro laia khan thuvâr om sa insîr irlon mai mai niin a iam a ni. Khannisian, soal tinrêng bul a ni, ti hi a`rziaktu tum tak nia iam a ni. Sum irngaiinnat hi soal tinrêng bul a ni' ti hi a sân a idik ni a ti.

Sum hmûna hrangin mihain an itho nuam loi sa murdi an tho ngai. Zu zuar hai, fâk inrûkhai, inruhai khom sa ti loi pumin sum hmûna hrangin a itho a ni. Khaang khan sum irngaiinnatnain soal khur inthûk taka, iamna hnung songsan dêna khom, mi hruai lût thei a ni.

6:11-21. Iamna irdoina sa : Hi hin Timothea chu Reng Jisua iamnaa ngîrindet hrang hai, taituana hringna chel indet khak hrang hai, mi irchonghai kha an sum le puana iamna irngat loa, Pathiana irngat ual hranga irchutir hrang hai, irchutirtu dikloihain, 'Iamna' an iphua irsêlna chu irheisan pat hrangin ngên a ni.

6:11. Nang, Pathian mi : Thuthung Luia khan deipuhai hi 'Pathian mi' an ti. Mosia hai (Ex. 33:1) **Kha thilhai kha nangma'n**

BUNG - 1

Chubai mûkna 1:1-2.

Tianlai lekhaton dân chu chubai mûknain an phut ngai a ni. A thontu irhming irlamin, a thonhai irhming irlamin chubai mûkna an thon ngai a ni. Khaang khan hi lekhaton khom hi irziak a ni.

1:1. Paula – Hi lekha thontu hin Paula niin a`rti a ni. A thontu, chungchânga khan Thumahruaia ‘A`rziaktu’ ti enin lân; Paula irhming thua chu 1 Tim. 1:1 hrilfiana en roh. **Krista Jisuaa** .... Thon khatnaa khan, ‘Pathian nin saninhrintu le Krista Jisua Tirtôn; a`rti a ni. Hi hin, ‘Krista Jisua hringna om inkungna thu chu hrilna lama Pathian nuamlama Krista Jisua tirtôn,’ a`rti a ni.

Paula tirtôn ni dân chu Pathian nuamlam ang taka tirtôn a nia; tirtôn a nina san chu Thurchi Sa hril hranga tirtôna siam a nih ti a hril a ni. ‘Krista Jisua’ ti le ‘Jisua Krista’ ti thu chu 1 Tim. 1:1 hrilfiana en roh.

1:2. Ki nâi lungthung tak – 1 Kor. 4:17-a chu Tirtôn Paula`n Timothea chu, “Rengpa ki nâi lungthung tak,” a ti a ni. Hitaka hin chu ‘ki’ hi om maka, va bel pai a ni. Khasikin, ‘ki’ mani ‘a’ mani, ti thei ruruai a ni. Moffat-a khan a nâi lungthung tak, Timothea kuang,’ tiin, a`rhlet a ni.

Pathian ei pa – Hitaka thu hi chu thon khatnaa leh khan hmunkhat chian a ni sikin, 1 Tim. 1:2 hrilfiana en roh. **Lungkhamna hai, irngeina hai-** 1 Tim. 1:2 hrilfiana en roh.

1:3. Pathian kuang lômthu kin sîr ngai – Lômthu a insîrna san hi fel mah. A`rchibulhai tena sia le sa inhriatna irthiang tak nia Pathian sin a tho ngai sik le, sùn le zân a chongchainaa Timothea an hriat mai sikin, Pathian kuang lômthu a insîr niin an lang a ni. A`rchang 3 le 4 hi a`rpola; a hnung tiang hi a`rchang 3 inken a ni sikin sia masa a ni.

1:4. Raifân taka irhmu nôk – Paula hin lôma a sip theina

6:14. Krista a zuang inlâr nôkna : ‘Inlâr’ ti hi ‘*epiphaneia*’ a ni. Zuang nôkna chongbâi bîk anga an ihmang ‘*Parousia*’ chu ni maka chu, Krista zuang nôkna hrilna dên niin an lang a ni. Krista zuang nôk mâka chu thupêk kha sêlna boia vong irthiang hrangin a ngên a ni.

Thupêk - Irchâng 11 le 12-ah thupêk vaih hi ni loiin, tho hrang a ipêk murdi huam a ti.

6:15. An lârna kha – Krista zuang nôkna. Krista chu Pathian irfvktir angin, a zoro taka a izuang hrang a ni. Pathian chu inpâk inruk thuneitu inlalthai Inlaltak, rêng hai Reng ti a ni.

6:16. A`rchâng 15 le 16 hi Pathian inpâkna hla, **Doxology** an ti hi a ni. Pathian vaih khan thi thei loina neitu, vâv naisâi thei loia om, tûte ihmu ngai loi le hmu thei loi a ni. A kuanga khan taituanin chôindômna le sinthotheina om ri se, a ti a ni.

6:17. Rammuala mi irchonghai kha – ‘Hi rammuala irchonghai’ ti hi, ‘Atûnlai rammuala irchonghai ti hrang a ni. ‘Rammual tia irhletin ‘*aiwni*’ ti hi a omzia tak chu ‘Kum’ a nia, ‘atûnlai kuma irchonghai’ ti ngai mak me, ‘atûnlai rammuala irchonghai’ ei ti lem ngai. Hi thu dên hi II Tim. 4:10-a le Tita 2:12-a, ‘atûnlai rammual,’ tia irhlet a ni.

Mi irchonghai hrang hin sum tûnga irtharngama, Pathian uksak loi chian hi a sân a ol ni a ti. Reng Jisua khomin sum nei intam irtharngampaia Pathian uksak loi a poina, mi irchong invêt chongirkhek thu (Lk. 12:13-21) le, mi irchong le Lazara chongirkhek thu (Lk.16:19-31) hmangin a insîr a ni.

Kha khom hin mi irchonghai kha lâripâk chian loia, a pêtktu Pathian chung a irngat lem hrang hai irchutir an ni.

6:19. Hringna tak tak - Hi hi ‘taituan hringna’ tihna a nih ti iam a om a ni. Kha taituan hringna kha hringna hlu, hi rammuala

6:20. Ni chung a enkoltirna irnghat hi a sân vong irdin roh - Timothea kuanga inkoltira om chu Thurchi Sa le Koiindang engkolna sin hi a ni. Koiindang mi a nina hai, Koiindang hruaitu a nina hai, thuhritu a nina hai irchutirtu a ninahai inhre maiin, Thurchi Sa le Koiindang nun vong insa hrang a ni. Thurchi Sa kha sakho dang irchutirnahai le, hi rammual vârna irchutirnahaiin an inbuitir loina hrangin a ivong insa hrang a ni. Kristian nun khom kha irchutirnahai khan nang an inbuitir loina hrangin a ni sa.

Vong irdîn roh - 'Vong irdîn' ti hin vong insa le a`rthekindarh huam a ti. Thurchi Sa chu a vong insa`n a inthekindarh hrang a ni. Thurchi Sa hi Thurchi Sa a nina ang taka vong insa le hril darh hrang a ni.

6:21. Kha kha senkhatin - kha irchutirna dikloi zômtu, inhriatna inthûk bîk neia, inhriathai khan, Pathian thutak inhriat nêkin, Kristianhai iamna kha an kôisan lem tâk a ni. Hi mi nêka hmu infela irtihai, mi nêka inhriat inthûkhai tihai hi an fekôï nuam tak tak a ni.

Lungkhamna kha nin kuang om rise - Lekhabu ziak senkhata chu 'ni kuang om ri se' ti a ni. Grik Bible-a chu 'Lungkhamna nin kuang om ri se' ti a ni.

Hi lekha hi Timothea kuanga thon a nia, 'ni kuang' ti loia 'nin kuang' ti hi a sân a`rkhêl a ni. Hi lekha hi sinthotuhai hrang

---

TIMOTHEA KUANGA TIRTON PAULA

LEKHATHON INHNINA

THUMAHRUAI

A thonna hmun le zoro : Timothea lekhaton inkhatna kha Makedonia ata thon nia inhriat a ni. Makedonia ata hi, Paula kha an chel nôka, Rom-ah an hruai nôk tâk niin an lang a ni. Rom-ah kum 2 mi in lei luain a intâng a ni. Rom lung ina intâng hi suak nôkin Timothea le Tita hruaiin Efesi Koiindanghai hro nôkin an lang a ni. Kret chômbung hroin Tita chu hi hin a mâksan a ni (Tita 1:5). Timothea khom Efesia an omtir a ni. Makedonia ata hi Tita le Timothea khom hro nôkin a kîr niin an lang a ni (1 Tim. 1:3-14). Makedonia ata hi kîr nôk ta loiin an chel nôk tâk a nia, Rom-ah an hruai nôk tâk niin an lang a ni.

Khanchu, Timothea thon hnina hi Rom lung ina an tâng voi 2 naa, thi hranga a chungchâng an rêl laia Rom-ah a irziak ni le a`rhoi a ni. A chung a thil zuang tung hrang an hriat infel hnunga a irziak ti inhriat a ni (2 Tim. 4:6,8). A zoro thua chu AD 67 mong tiang mani ni le a`rhoi a ni.

A thonna san :- Lung in intâng puma Paula`n a irziak a ni sika hin a thonna san tak khom 'Diarna/ Dorôina/ Tuangdiarna' thu a ni. Jisua Krista thu indôp loia hril mai hrang hai, Thurchi Sa irchutirna chel indet khak hrang hai, tuangna le doina om khom sian diar/ dorôi taka Thurchi Sa thop ngit hrangin hi lekha hi a ithon a ni. Paula nun le dorôina/ diarna/ tuangdiarna hai inhre mai hrangin a inthor sa a ni.

1:13. Krista Jisua iamna le lungthungnaa- Jisua Krista iamna le lungthungna ti ni le iam a om a ni. Iamna le lungthungna hi Jisua Krista sika.

1:14. Ni chung a irnghat, thilpêk roiinpui tak kha - Thil sa Timothea kuanga inkoltir kha Thurchi Sa, iamna dik tak niin an lang. Thurchi Sa a idong chu indanglam loiin, a idong ang dênin a vong insaa, indanglam loiin Thurchi Sa kha a idong ang tak khan a hril nôk hrang a ni. Thuiam dik a idong kha indanglam loiin a dong ang tak khan a irchutir hrang a ni. Thurchi Sa vong insa nôk a ni ang taka ‘insîr le hril a ni.

Einia om ngai, Irtha Irthiang hmangin... A`rchang 6,7-a kha a insîr nôk ni a ti, “Pathian khan chitna irtha ni pe maka, sinthotheina le lungthungna le mâni irsep theina Irtha a ni pêk a ni,” a iti kha. Sinthotu namindethai kha Pathianin a`rtha Irthiangin a`rbel a ni.

Kha Irtha Irthiang khan Thurchi Sa vong insa hrang le, Thurchi Sa kha hril a ni hrang ang taka hril theina hrangin a changpui hrang ti an hriattir niin an lang a ni. Reng Jisua khomin a irchutirhai kuang, “Irtha dik tak chu, a zuang tung tika chu thutak murdia nangni hruai inlûta.... Ki ta la ata, nin kuang nangni a inhriattir hrang a ni,” a iti a ni (Joh. 16:13,14).

Asia rama om murdihaiin ..... Asia ti hih Asia Minor le Paula atûnlai hlochukna tak a ni, ‘Asia rama om murdihaiin an nir heisan,’ a iti hi a sân a`rkhêl a ni. Asia Minor-ah Kristian om murdi`n Paula an fe sana, an hôol tihna a nih iam om mah. Thil omdân ni le irhoi chu, Paula`n a thu inhretu hrangin Asia rama mihai fial a ta, tûte hong thei no nihai mani, a thubuai hrilna hmuna om sa mani ti le iam a om a ni.

Fugela le Hermogena - An Thurchi ite inhriat ni maka. Hianga an irhming hong inlang bîk hi chu, an laia hruaitu ual mani, sinthothei ual mani ni le an irhoi a ni.

1:16. Onesifora in mihai – Onesiforahai thurchi khom hi a

Ni mitirthi inhre maiin – Tirtônhai sintho bu ei tepin Timothea mitirthi tâkna a om sik le Efesi upahai le Mileti khuaa en irthaa, a phutnaa khan Timothea mitirthi a zuang tâk khom a ni thei a ni (Tir. 20:36).

1:5. Ni iamna detzia - Paula`n an irchibulhai ata sia le sa inhriatna irthiang tak neia Pathian sin lei tho ngai nia hril ang khan, Timothea chu a pi Loisi le a nu Euniki ata kha Pathian iamna tak tak nei tâk niin a hril a ni. Hi hin ‘iamna tak tak’ ti le 1 Tim. 1:5-a ‘iamna chuai loi’ tihna ruruai an ni.

Ni pi Loisi - Tir. 16: 1-ah Timothea pa chu Grik nam a nia, a nu chu Juda a nih ti ei hmu a ni. Pathian iamna kha a pi Loisi ata a nu Euniki kuang ata a idong nia hril a ni. Khaang khan a ni`n chu a pi Loisi chu a pa nu ni loiin, a nu ni le a`rhoi a ni. Timothea nu Euniki nu le pa hai hi Juda nam ruruai ni le a`rhoi a ni. Loisi hi a pasal a thi tâk anga, a nâinu Euniki-hai kuang a iom khom a ni thei a ni. Timothea chu a pi Loisi le a nu Euniki`n Pathian Thu an hril ngai niin an lang a ni (1:5, 3:14-15).

**Kut ki`rnghat laia** - Juda-haiin sin inhlanna hrangin lu chung a kut irnghat an uar a ni. Mosia`n Josua lu chung a kut a`rnghata, thuneina an hlan a ni (Num. 27:22).

Levi-hai kha Biak Ina sinthôna sin tho hrangin Israel mihaiin an lu chung a kut irnghatin a bingin a anga an sera (Num. 8: 10). Khaang khan Tirtônhaiin Upa 7 an inthanghai kha an lu chung a kut irnghatin an namindet a ni (Tir. 6:6). Khaang zêlin Paula le Barnaba khom missionary hrangin Antiokei Koiindangin an lu chung a kut irnghatin an namindet a ni (Tir. 13:3). Khaang zêlin Timothea khom hi, Koiindang enkol sin tho hrangin, a lu chung a kut irnghata namindet niin an lang a ni. Namindetna ti khom pên tiang inlang thei thil mai mai angin an lang thu ni khom sianlân, Irtha tiang thil, Pathianin a sa tipuia tho, Pathian kuanga om sinthotheina le irchamneina inhlan a ni.

Sêm ir-al mai hrangin – A thilpêk dong kha voi khat vaih ni loiin, itiklai khoma a innang an ni sikin chok luai luai ang dôra sêm ir-al, sêm inchok a inang a ni. I anga sêm inchok, sêm ir-al hrang

1:7. Pathian Irtha ei idong hin nin dôptir maka: Sinthothaiin chu Thurchi Sa thutak le sinthotheina hâitaka an inpuang theina hrangin, iamna le a satêna sathnem irngaina tak an nei mai theina hrang a ni.

1:8. Ei Rengpa Thu hi inpuang inzak no roh : Rengpa Jisua Thurchi hril hi inzakpui no'n lân; Keima ama hranga intaâgna ina intâng khom hi nin zakpui no ro, a iti a ni. Jisua chu Pathian nâipa a nia, Pathian mihriama zuang chang a ni ti hai; Jisua Krosa an hêmbe kha rammual saninhringtu a ni ti hai; Jisua kha a thia; thâna an phûma, sùn thum ni'n Pathianin a kaithoi nôk ta ti hai hi, an môlin inzakpui a om an ti a ni. Khaanga tho loi hrangin Timothea kha a ngên a ni. Inzakpui nêkin kha Thurchi Sa kha a zoroa khom zoro loa khom hril mai hranga ngênna a ni.

Thurchi Sa sika intak irhuam . . . . Thurchi Sa hril hin chongbâi vaih irkôk maka, Thurchi Sa sika tuang hai, thi dênin a irkôk a ni. Heb. 13:23-a chu Timothea lung in intâng suak thu ei hmu a ni. Hi thu khom hin Timothea lung in intâng thu a insîr a nih ti hi a ni.

Thurchi Sa sika tuang kha ingîka omin a sân inzakpui a iom a ni thei. Khannisian, zâmirezaltir loa hâitak le dorôi taka tuang hrangin Timothea kha a ngên a ni. Thurchi Sa sika tuangtu hai kha Pathianin iamna hai, sabeina hai, Irtharngamna hai, dorôina hai pêkin an hrâtîr ngai a ni.

1:9. A`rchâng 9 le 10-na hi Kristian thuiam inpuang suakna satak a ni. Pathianin kha irnêng irsiang mâna siam a ni thu hai, kha saninhringna kha Kristaa a zuang itung dânhai a ni hril a ni. Kristian thuiam inpuang suakna a ni bâka, Kristianhai thil dong, inhriat hril suakna a ni sa.

1:10. A hong inlang lik tâk – Irnêng irsiang irphut ata saninhringna kha iamnaa dong hranga ti ni khom sianlân, Krista

Saninhringtu Jisua Krista a zuang khan - a zuang khan ti chongbâi hi Bible irhlet senkhata chu inlâr ti chongbâi hmang a ni. I Tim. 6:14-ah zuang nôkna hrilna'n hmang a ni. Khasikin, eini atûnlaia ei Bible irhleta hin chu rammuala a zuangna hrilna'n hmang a ni ti sikin, 'Jisua Krista a zuang khan' tiin ei ihmang a ni.

Ama khan thina an hne tâka - Reng Jisua ni saninhring dân chu a thina'n a`rhmanjtira, a thoinôkna'n taituan hringna le irhmang thei loina a ni pêk a nih a ti a ni. Reng Jisua iamtu hai chu thina inhnêa thoinôkna, irhmang loa taituana hringna ei ichang hrang a ni.

1:11. Kha Thurchi Sa inpuang hrangin – Tirton Paulan Reng Jisua thurchi hril hrang le inpuang dar hrang le mihai irchutir hrangin Tirtonin le irchutirtua inkung hi ni, a ti a ni.

1:12. Khasika khan kêng – Thurchi Sa hriltu le tânginsamtu a ni sika khan intak tam tak, lunga dêng, thîrkol irbunhai, tâng ina khumhai a itong a ni.

Khannisian inzak ma ung – Reng Jisua thurchi hriltu ki ni sika intângna ina ten khum ki nia; khannisian, inzak ma ung, a ti niin an lang a ni. Thurchi Sa chu inzakpui ma ung, tukhom a iam murdihai hrang saninhringna hranga Pathian sinthotheina a ni. (Rom 1:16), tihai leh hin a omzia hmunkhat ni a ti.

Ki iam chu kin hriat. Pathian chu iam a om ti kin hriat, a kuang ki hringna kin koltira, kha kha a mong dênin, roirêlna ni hrangin chu, satak le hâitakin a ivong hrang ti kin hriat a ni, a ti a ni.

Ki inkoltir kha – Grik chonga 'a kuang' ti hi om mah. A kip a kôia irhletin chu, "ki iam kha kin hriat, ki thil inkoltir kha, kha khah ni hrangin chu satakin a vong thei ti dik takin kin hriat," ti hrang a ni. 'Ki thil inkoltir' ti irthûla irhletna senkhata, 'a kuang kin koltir,' tia irhletin a nia, kha kha eini chonga irhletna khom hin a zuia, irhletna senkhata chu, 'ki thil inkoltir,' ti hi 'ki kuanga

Thurchi Sa sinthotuhai khomin dân ang takin sin an itho hrang a ni, a tihna niin an lang a ni. Irsiatnaa beitu hai chu lômman hmu tumin, thei tôpin, dân ang takin an ibei angin, Krista sinthotuhai khomin Rengpa kuang lômman hmu tumin, dân ang takin theitôpin an ibei hrang a ni, a itihna a ni sa.

2:6. Loimâna sin takirtâipu ... Hi hin Krista sinthotuhai chu loimâna loi neitu, bu tam tak nei tuma sin takirtâihai leh a tetûk nôk a ni. Irsiatna beitu hai in lômman hmu tuma an ibei angin loi neituhai khomin bu tam tak hmu tumin an ibei a ni. Khaang khan Krista sinthotuhai khomin Pathian ram irzattir hrangin hi rammual dam sâng khonhoina ngaitua loiin, Krista sinthônaa an irpumpêk hrang a ni, a iti niin an lang a ni.

2:7. Ki insîr hi ngaitua sabakin lân .... A matona hin tetûkin thu an sîr sika hin inhriat an taka, ngaitua ual a nang inhriatin, “ki insîr hi ngaitua sabakin lân; Rengpan lam tinrênga inhriat thiamna nang pe a ti,” a ti niin an lang a ni. Timothea hin hiang tetûkin / chongirkhekin thu omziahai hi ngûk taka a ngaitua’n chu, a omzia inhriat thiam theina Rengpa’n nang pêk hrang a ni. A ngaitua pei no rêkin chu hi tetûkin thu omzia roiinpui takhai hi inhre suak thei no ni.

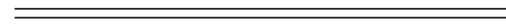
2:8. Jisua Krista, Davida irchia mi .... Jisua Krista chu Davida irchia zuang suak a ni thu hrilna a ni. Thuthung Luia Mesia kha Reng Davida irchia zuang suak hrang nia hrilna a om. Isaia 11:1-1 chu, “Jesaia bul ata incher irmôi zuang suak a ta, a`rzung ata puak suak kha ra a ta,’ ti a ni. Hi hih Davida irchia Reng Jisua zuang suak hrang thu leihrilna nia hril a ni. Kha khan, vântirtônin Mari kuang, “Rengpa Pathianin a kuang irchibul Davida toihmun kha pe a ta’ Jakoba irchihai chung a taituanin inlal a ta, a ramin king ni nei no ni,’ a tia (Lk. 1:32,33). Hiang tak hin Jisua kha Davida irchihai laia a zuang isuak a ni “Davida irchia mi’ ti hin, Davida

poimoa, Paula lung in intângnaa le a thubu ai insîrnaa ama inhartu le changpuitu an niin an lang. Khasika khan Onisefora-hai sângkua chu Rengpa’n ditsakin satvur sianlân a nuam a ni.

1:17. Rom khuua a zuang .... Paula Rom khuua an tâng lai khan, Onesifora hi Rom khuua a zu fea, Paula kha a zu zongsuak niin hril a ni.

Paula omna mi inhriat ni loi le intak taka zongsuak nang nia hril hi, tirtônhai sintho lekhabua Paula Rom khuua a intâng dân le a san irmîl mah. Paula hi Roma voi hni an tâng mi ihrilna nia irziak a nih ti a fel a ni.

1:18. Kha nikhuaa khan – ‘Kha nikhuaa khan’ a iti hi zoro hnungkhôna roirêlna ni a ti.

BUNG - 2**Jisua Krista sipai sa 2:1-13.**

Hi thu hih Timothea kha Krista sinthotu iamom ni hranga inthorna a ni. A`rchang 1-7-a hin chongirkhek thu dang 3, sipai, irsiatna beitu le lei neitu chongirkhek- thuhai hmangin Krista sinthotu iamom ni hrangin inthrona a ipêk a ni. A`rchang 8-17-a hin Thurchi Sa sinthotu a ni sika ama tuangna le iamtuhai sika a tuangnahai insîrin, Krista hranga tuangtuhai dong hrang le Krista hnôltuhai dong hrang inhriattirin Krista sinthotu iamom ni hrangin a ifûi a ni.

2:1. Ki Nâipa - Tiana khan ama hnôltuhai a hrila, khapa a le tiang hranga iamom a nina inlangtir nuamin, 'ki nâipa' a tihna iam a om a ni.

Lungkhamna hin nang inhrât ri se- Krista Jisua lungkhamna kha a sinthotuhai râltukfam le inhriattirtu angin a hril a ni. 1:6, 7-a khan kha thilpêk a dong thu kha hril a ni ta.

2:2. Hriatpuitu tam takhai - Inhriatpuitu tam takhai hi tuhai mo an ini hrang? Pathian thu thiam Humphreys khan Timothea namindet chuma upa (presbyter) om sahai kha niin a iam a ni. Khaang khan a ni'n chu ama namindet chuma Paula thuhiril kha inhre mai hrang le mi danghai irchutir hrangin a tihna ni a ti.

Timothea chu Kristian irchutirna bulpui vong insatu hrang le mi iamomhai kuang inhlan nôk hranga hrilna a ni sikin, Timothea namindet chuma Paula thuhiril vaih ni loiin Thurchi Sa pumpui manih a huam iam a om a ni. Khasikin, hriatpuitu tam takhai' kha timothea namindet chuma upa (presbyter) om sahai vaih ni loiin, Jisua irchutirhai le zuitu danghai, tirtôn dang le a zuitu danghai khom a huam zit ni a ti.

Keima rengata irchutirna chong ni inhriathai kha - Ki irchutirna, ki Thuhiril ni inhriathai kha, ti ang dên a ni. Paula irchutirna murdi a huap zit ni le a`rhoi a ni.

Mi dang irchutir nôk thiai hrangin – Thurchi Sa inhlan

Timothea chu Thurchi Sa vong inzôk hranga ngên a ni angin, an hlan irhlômna khom irdîn taka irchutir nôk irhlôm theina hranghai kuang vaih Thurchi Sa hrilna sin kha inhlan irhlôm hrangin a ti niin an lang a ni. Thurchi Sa mi danghai kuang hril nôk thei dong thiam le, chang thiam hi a poimo a ni. Khaang mihai kuang vaia khan inhlan irhlôm hrangin nin hriattir sa zôi zelh a ni. Hi hih sinthotu hi kuluk a nangzia a nin hriattir sa zôi zelh a ni.

2:3. Krista Jisua sipai iamom tak – Reng Jisua'n sipai a nei tihna ni maka, Reng Jisua sinthotuhai chu sipai le a itetûk a ni. Sipaia khom sipai narân ni loi, sipai satak leh a tetûk a ni. Sipaihai chu râi doi mi an ni sikin intakna le tuangdiarna an irchu a nang a ni. Kha vaih kha ni loiin ram sansuakna hrangin mani, ram lâkna hrangin mani, an hringna ten inchân irhuam hrang an irchu sa a nang a ni. Khaang sipai iamom le sa ang khan Krista ta hranga sina, intak tuang hranga ngênna a ni. A bong lama hrilin chu Krista ta hranga thi dênna iamom taka intak tuang hranga ngênna a ni.

2:4. Sipai chu a hruaitu inlômirtir hrangin- Sipai chu a hruaitu le sorkâr inlômirtir hrangin chu thupêk an izôm hrang a ni. Irdoi a nangin chu irdoinaa a infetir hrang a ni. Sipaihai chu dôngma le nâi le tehai ngaitua loiin irdoinaa khan thi dênna iamom takin an idoi mai hrang a ni ang hin; nang khom, dam sùng khonhoina ngaitua loiin, Krista hrangin iamom tak le dorôi takin, thi dênin tuang chian roh a ti a ni.

Tianlaia khan chu rênghaiin ram an neiin sipai an nei a ni. An sipaihai khan an rêng le a ram ta hrangin, iamom tak le huaisen takin an doi ngai a ni. Sipai hrâtna'n ram irzat tak tak an lâk ngai a ni. Kha khah lungrîla mit irtha'n hmu maiin, Timothea chu sipai satak, rêng le a ram ta hranga iamom tak le huaisen taka doia, rêng ta hranga ram lâktu anga Krista ta hranga iamom le dorôi taka tuanga Krista ram irzattirtu ni hrangin a ifûi a ni.

2:5. Mi intân irsiat khom dân ang taka an tân – Hitaka hin Krista sinthotuhai chu irsiatnaa beitu, irsiatnaa hrât tak mani,

2:15. Sinthotu – Hi hin sinthotu ti hi sinthotu narân mai mai ni loi, sintho thiam tak, mistiri ni ta sianlân, a hmangrua hmang thiam, thinghai intûn tak le sataka ât phal thiam a ni. Irnêng tukirlettu ni ta sianlân, a hong intûn sa taka tukirlet thiam a ni. Khaang sinthotu, sintho thiam bîk ang kha ni hrangin Timothea kha a fûi a ni.

Thutak chu dik taka hmang – ‘Thutak Thu’ chu Thurchi Sa thutak, Kristianhai irchutirna dik ta ni a ta, ‘Fel taka hmang’ ti chu ‘*orthotomounta*’ a ni. A omzia bul tak chu intûn taka phal mani, irrual taka tan mani, a ni. Kha khah hmangruaa hmang thiam, sintho thiam, thuthiam tiin an lei hmang tâk a ni. Khanchu, Timothea kha mistiri thiam tak anga Pathian thu omzia le a nina inhriata, vong insa hranghai, Thurchi Sa thutak hril darh hrang hai, Thurchi Sa leh irhmea hring hrang, Thurchi Sa sika tuang hrangin a fûi a ni.

2:16. Pathian ngaisak lolina tiang mi a hruai ngai – Pathian ngaisak loi, inza lolina thiltho, Pathian uksak lolina thuhiril mai maihai hin iam nêkin mi a hruai soal intam thei a ni. Khasikin, a poi oka an lang mân khomin, Pathian inza lolina tiang chongbai le, Pathian uksak lolina tiang chongbâi hi chu hmang loa irheisan hrang a fûi a ni.

2:17. Pân saloi angin an thu irchutir kha a zap ngai - Pân a ipung sit sit ang hin, hi irchutirna dik loihai hi a pung tîr tîra, an irchutirna khan Koiindang a inbuaitir tâk a ni, a tina ni le a`rhoi a ni. Khasikin, ‘Mei kha a`rsi a ni laiin thatpai ro,’ ti thuvâr ang hin, hi irchutirna dik loihai hi a hong pung intam ual mân inboipai hrangin a izui a ni.

An laia Humenaia le Fileta – Kha irchutirna dikloi irchutirtuhai laia khan Humenaia le Fileta an kop a ni. Humenaia kha I Tim. 1:20-ah Paula`n ‘Setana ki pêk a ni,’ a itihai laia khan a kop a ni. Pathian hrilsiat loi an irchu theina hranga a sep a ni.

2:18. “Thoinôkna chu a om chian ta” – Hi irchutirna dikloi irchutirhai irchutirna kha, ‘Thoinôkna kha atûn khom a ni chian ta; thoinôkna dang om ta ma, ti a ni. An irchutirna hin mi senkhathai iamna an buaitira, a hruai kôia, a sân a poi tak tak a ni. Humenaia le

Thurchi Sa ki hril ngai – Thurchi Sa hriltu senkhat, Gnostic irchutirtuhai ang khan, Reng Jisua thurchi hi dik loi takin, mihriam tak khom ni loi, Pathian tak khom ni loi mani, thi khom thi loi mani angin hril an ti. Kha kha inhre maiin Paula hin, ‘ki Thurchi Sa a hril anga Davida irchia zuang suak, mithi lai ata thoinôk tâk, Jisua Krista kha inhre mai ro,’ a ti a ni.

Mithi lai ata thoi nôk tâk thu kha inhre mai roh -Reng Jisua thurchi laia, Davida irchia zuang suak a nina le mithi lai ata thoi nôk a nina kher a hong ihril inlang bîk hi a sân a`rkhêl a ni. Scott-a khan, Krista chu atûn hi irvâna om khom sianlân, ei mihriam zia a la`rput maia, ei ta hrangin enton hrang satak a ni inlangtir a inuam khom a ni thei, a iti a ni.

Kristianhai thuiama hin, Krista chu mihriama a zuang suakna le mithi lai ata a thoinôkna hi a laitak a ni mai a ni. Jisua kha a ni saninhring hranga Pathian mihriama zuang chang, ei sualhai sika thi an phûm, ni saninhring hranga thina inhnêa roinpui taka thoinôk taka kha a nih ti inhre mai hrangin, Timothea kha Paula`n a ngên a ni.

2:9. Kha Thurchi Sa sika khan : Reng Jisua Thurchi ki hril sika khan, thil tho`nsualtu ang maiin thîrkol irbuna lung ina intângtir ki ni. Keima chu mi`n irhlingin ni khithai khomsian, Thurchi Sa rêk chu khith thei ni ma, a ti a ni. Thurchi Sa hriltuhai kha doituhaiin dengitheitirin hong thatpai ngai khomsian, Thurchi Sa, mi milung sûnga a lûtna kha khâl thei ual mahai. Khasikin, martârhai thisen kha Thurchi Sa chi ang dêna Thurchi Sa indartirtu a ni.

Hi thu hin Paula kha sakhua danglam hriltu ang vaih ni loiin, a fena kipa buaina siamtua an be sika lung ina intâng a nih ti fel takin a ni hril sa a ni.

2:10. Krista Jisuaa om, saninhringna kha : Reng Jisua iam

Taituan roiinpuina: Sual le thina le intaknain a inbuai thei ta loi nun hlu le roiinpui, irvâna Pathian kuang ei la idong hrang kha a ni. Saninhringna kha hi rammuala hin ei dong irphuta, a famirkip rêk chu irvâna Pathian kuang ei la ichang hrang a ni.

Irtanhai sikin, hihai murdi hi ki ituang a ni : Judahai kha Pathian nam inthanghai ti an nia, kha chongbâi kha lâkin iamtuhai kha inthanghai ti an ni. Khannisian, hi hin chu iamtu ni tâkhai sika a tuangna nêkin, la iam hranghai sika a tuanga, Thurchi Sa a hril sika khom saninhringna an om theina hrangin, a mong dêna saninhringa an oma roiinpunaa an lût thiena hrangin.

2:11. Hi thu hi a dik a ni: Thumahruaia, ‘hi thu hi a idik a ni; ti hi Paula’n ti ngai ma, ei iti kha inhre maiin lân. Hi thu hin a tum chu a zoia a thuhrilhai hi a dik iam a oma pom inruk a ni, tihna niin an lang a ni.

A`rchâng 11-13 thu hi omsai a ihril nôk niin an lang a ni. Khô tiang ata lâk mo ni hrang ti iam a sân an tak. Gealy-ah khan Baptisma thu ata a ilâk niin iam a om a ni. Barclay khan chu martârhai hla ata lâk nôk ni a ti.

A thina ei kop sa’n chu – A thâr masa thâr hni hi Rom. 6:4-5 thu le ar-ang ual sikin, Baptisma thu a hrilna niin Gealy, Scott, Humphrey hai khan an iam ual a ni. Horton le Barclay khan Martâr thu hrilna niin an iam. Baptisma thu hrilna a ni’n chu Baptisma hi Krista a thina le a thoinôknaa zômna a ni, tihna ni a ti. Martâr thu hrilna a ni’n chu Krista sika ei tuangna ei tuanga ei thina chu a kuang om sa ei ti, tihna a ni. A hnunga hi a thu leh khan an irfûk ual a ni.

2:12. Ei tuangin chu :- A thâr hnina hi Krista hranga tuang thu le tuangtuhai chantum hrilna a ni. ‘Tuangna a om no’n chu rênglukhum om ma; ti thuvâr angin, Martârhai le Krista irhminga

Ei hnôlin chu ni hnôl a ti - Hi zoi zela thâr hni hi Krista ta hranga ngam loia hnôltuhai dongtum hrang hrilna a ni. Reng Jisua hnôltuhai chu zoro hnungkhôna roirêlna nikhuuaa chu Reng Jisua’n a la ihnôl hrang a ni. Ama ngeiin. “Mihai makunga ni thop murdi, ka pa irvâna mi makunga thop sa ki ta, tukhom mihai makunga ni hnôl murdi, ka pa irvâna mi makunga khom hnôl ni ti,” a iti a ni (Mt. 10:32 -33).

2:13. Iamom no khom inlân - A tôpna thâr thum hi chu thudik om sai ni le a`rhoi a ni. Mihriamhai kha iamom mak mea, avuana ei thop hi nangtûka ei hnôl nôk thei a ni. khaang kha mi tam tak ei om a ni. Pathian rêk chu kumkhuain a pângai, danglam thei maka; a thu khom a pângai a ni. Num. 23:19-ah “Pathian chu milak hmang mihriam mai mai ni maka; hnungkîr ngai mihriam nâi ni ual maka, a ihril tâk chu a tho loi ma ni? A tu insîr tak chu a inpuihlingtir loi hrang ma ni? Ti ang hin.

Terlullian khan, “Tuang ngam loi chu tuangtu mihai ni thâr no nihai, a tia. Jisua chu Pathian nuamlama iamom hrangin a thia; Kristianhai khomin Pathian nuamlam chu an izôm sa hrang a ni.

2:14-26. Sinhotu pomrua – Hi thu hih inchûna dikloi, irsêlna insuaktuhai, Pathian mahrip loihai, ‘Thoinôkna chu chu atûn khom hin a ni chian ta,” tihai ata Koiindanghai enkola inzôk hranga inthorna le, thoibop irzuknahai intânsana Pathian pôl mihai laia kop ual hranga zuina / inthorna a ni.

2:14. Hi thu mihai – Thurchi Sa irchutirna dik tak Paula’n a hril ngai kha ni a ti.

Inhriattirhai ro – ‘Inhriattir’ ti hi inhriat nontir ni lem a ti. Thurchi Sa irchutirna dik tak, Kristian irchutirna dik tak chu inhriat nontir nôk ro, a ti a ni.

A`rngaituhai an siatna mai mai a ni – Irchutirna dikloi irchutirhai thu’nsir le irdonna siamin mihai lungriil a hruai kôi ngai

BUNG - 3**Sûn hnungkhôna mihai 3:1-9.**

Bung masaa khan thil intak a itonghai ata zôk hrang dân a hrila. Atûn hin chu thil intak ual a la mabâk thu a ihril hrang a ni. Sûn hnungkhôna mihai sual hrai hrangzia hai, an laia Pathian uksak anga inlanghai ngêt khomin Pathian sinthotheina an i-iamhai hrangziahai a hril a ni. Khahai laia mihai kha in tina lêng an ta, nupang into /invêt ualhai kha hmang an ta a iti a ni.

3:1. Ti hi inhre ro – Efesi Koiindang upahai kuang Paula'n "Inhre roi," tia thu a insîr leh khan, hi thu fê lam hi ar-ang ual a ni. 'Hi hih inhre ro' a iti chu a zôm pata a insîr hi a ni.

Sûn hnungkhônhaia chu - Sûn hnungkhôn, rammual mong tôn, Reng Jisua zuang nôk maton teta chu, zoro ngar tak le intak tak zuang om hranga hrilna a ni. Kha zoro tika chu sualna pung a ta, lungthungna la dâi a ti (Mt. 24:11), ti hi iam dân tângpui tak niin an lang a ni. Khaang khan hi lekhaton khoma hin a insîr a ni.

3:2. Mâni hrang satna zonghai – Khaang sualna hong pung hrang kha a`rchâng 2-5-a hin a`rziak irtâng zit a ni. Khaang laia sualna chi khat chu mâni irngaiinhlutna a ni. Mâni irngaiinhlut hi a tong thiamin chu a sa oka; khannisian, mâni nitna tak nêka irsia irsâng a sân a ol tak tak a ni. Khasikin, a isaloi a ni.

Sum irngainnathai – Sualna tam tak a`rziak irtâng laia, mâni irngaiinhlutna le sum irngaiinnatna a isia masa ualna san hi, "Sum irngaiinnatna hi sual tinrêng bul a ni. (I Tim. 6:10), a lei iti tâk ang khan, sual murdi insuaktirtua a ibe khom a ni thei a ni.

A`rchâng 2-5-a hin sual chi dang 19-ah insîr a ni. Kha khah hril zit thei ni no ni. Senkat vaih hril inlân, sa le a`rhoi a ni.

Pathian insîrinsiathai – Pathian poi tho an ni.

Nu le pa thu zôm loihai – Pathian lekha buin a irngai poimo tak tak chu nu le pa inza le chôindôm a ni. Thu sômpêk laia khom a ikop a ni. Mâni nu le pa ten zêmtu mani, khosâltu mani lenvâng

I ang takin mo ni irchutir hril maka, Reng Jisua a zuang nôk ta, kumsâng roirêl ei phut ta, thoinôkna a ni ta, mo ni iti? Baptisma ei chang hi Krista thinaa ei thia, a thoinôknaa ei thoi nôk tâk a ni, mo an iti? Suakintharna hi thoinôkna a ni, thina ata nin suak a hringnaa kin lût a ni, irtha tiang thoinôkna a ni, mo an iti? hril mah.

I ang khom lei ni ta sian, Bible-in taksa thoinôkna nêka lâk thei ni no ni.

An irchutirna chu itiklai khom lei ni sian khom, an irchutirna a ikop sa chu, taksa sintho'n Irtha hong insiat ma, tia irdit le uire poi ti loina a kop sa niin an lang a ni; a`rchâng 19-a, 'Reng irhming irlam murdi chu sual fesan ri se,' a iti lama hin.

2:19. Pathian lungphûm det tak kha – Mi'n in an sinin lungphûm an phûma, lungphûma khan a in irhming hai, a phûmtu le an phûm nikhuahai an irziak ngai a ni. Khaang dên khan Pathian lungphûma hin thu irziak a om. A kil khata khan, "Reng khan ama tahai kha an hriat," ti a ni. Hi thu hih Kora hai, Dothana hai, Abirama haiin Arona Ochai nina an sutpai laia Mosia lei sâmna chongbâi kha a lâktôi niin an lang a ni. Mosia'n, "Nangtûk zênga Rengpa'n a tahai le a mi irthianghai kha inlangin ama va nâi hrangin a iti ni a ti," a tia (Num.16:15).

A sîr a letiang chu, "Reng irhming irlam murdi chu sual rotsan ri se," ti a ni. Hi thu hi chu Bible ata a ilâkna hrang inhriat a sân an tak a ni. Hmun dang danga nei la khôma indanglam a ni ringot no'n chu. A`rhoi ualhai chu, "Nangma changpui ngêtin nir hming hi irlam ta hi ti, tihai (Is. 26:13). "Kha tak ata kha suak roi, thil porinche rêng rêng tôn no roi," tihai (Is. 8:11). Hi mi sual puan in ata hi suak roi," an thil hi ite tôn no roi, tihai (Num. 16:26), "Nangni thil sual tho murdihaio, ki kuang ata rot irhmang roi," tihai hi (Lk. 13:27).

Hi Pathian lungphûm det hi Koiindang irngatna lungphûm a ni'n chu 'Krista Jisua ti hi ni le iam a om tak a ni.

2:20. In roiinpui tak bêl bûrhai – 'In roiinpui' a iti hi Koiindang niin an lang a ni. A sûnga bêlbûr hai hi, maton tianga

I Kor. 3:12-a khan sintho dân chi dang dang entirna hrangin hmang a ni. “Lungphûm chung a khan tukhomin rângachakin mani, sumin mani, lungmantam mani, thingin mani, sûlin mani, fapôlin mani in sin sianlân,” ti a ni. Hi leh hin a`rfuk ual, a`rmil ual tak a ni. An sintho irngaiinhlut inruk loi hin a sinthotuhai irngainhlut inruk le inruk loi khom huap sa dên a ti.

2:21. Hi thil saloi ki insîrhai – ‘Hi thil’ a ti hi ‘irngaiinhlut loi hrang’ a ti hi ni le a`rhoi a ni. Irngaiinhlut loi hrang le irchutirna dikloihai hi hmunkhata a siakhôm a ni thei. “Kha thil ata a`rkêmin chu bêlbûr irthiang, Rengpa hmang inruk, sintho sa tinrênga irsiamdiam sai, irngaiinhlut hrang mi ni a ti,” a ti. Irchitirna dikloi ata mi a`rkêmin chu bêlbûr irngaiinhlut inruk a ini hrang a ni.

Irkêm – ‘Irkêm’ ti hi a omzia tak chu ‘irthianginfâi,’ kha porche murdihai kha irsûkinfâi tihna a ni. Lungril tianga irkêmna, irthiangtirna a`rkôk ual bîk a ni.

2:22. Thoibop irzuknahai – ‘Thoibop irzuknahai’ kha imo a ini hrang? Paula zoro mong tiang hi chu Timothea khom kum 40 vêl hong ni ta a ta, thoibop ang kha chu ni ta no ni. Kha khoma khan Timothea kuang ‘thoibop irzuknahai kha intânsan (irheisan) ro a la iti hi i mo a ini hrang tâk? Nunchan det loi kha intânsanin lân. Kristian, nunchan det, ‘felna hai, iamna hai, lungthungna hai, irngeina hai irzûl ro; a iti ni le a`rhoi a ni. Khaang Kristian nunchan sa le det ni nei theina hrangin inkhôm le chongchai takirtâi ro, a itihna ni le a`rhoi sa a ni.

2:23. Irdîpna an suaktirna mai mai – Irsêlna inlâp loi le chanlamboi khan irkhômâmâkna hai, ir-êngna hai, irhmumâmâkna hai, irsualna hai, irdoina hai an tungtir ngai sikin khaang irsêlna saloia khan kop no ro; kop nêkin irkêm lem ro, a iti a ni. Irchutirna dikloi irchutirtuhai inhnê tuma irsêl rak rakhai hi ite inlâp ma, sêlhai hrang ni ma, a tihna ni le a irhoi a ni.

2:24. Rengpa siahlo khan irhal a uar hrang ni ma - Mi va doi hai, mi va`nhnea lâk tum hai, nakhrâtsonghai hi Koiindang

irngaiintôm tak le thuhnuairôl taka chongpuihai thiam a, irpôlpui hai, irchutir thiamhai hi a poimo tihna a ni. Mi senkhat chung a sa hrang, mi senkhat chung a saloi, mi senkhat uksak, senkhat uksak loihai khom a iom thei a ni. Khaang khan ni loiin, mi murdi chung a mani satna insua hrang a ni, a ti sa a ni.

2:25. Doituhai khom – Koiindang hruaituhai doina tianga irsiam a irbukhai, Koiindang sêlna tianga sinthoihai khom a om thei a ni. Khaanghai kha a hong om khomin, Koiindang hruaituhai chu thuhnuairôl takin thil omdânhai hrilfiain, thil om hrang dânhai irhmutirin, a satna tianga kaihruai hi tum zâm zâm hrang a ni. Khaanga an beina kha Pathian khomin satvur a ta, an sintho tumhai kha an hong irletin a hruai intûn nôk thei a ni.

Khaang dênin pên tiang ata doinahai khom, iamloihai doina mani khom ni sianlân, thuhnuairôl tak le irngaiintôm taka thil lei dong dân hrilfiana mani, Thurchi Sa hrilna mani khan annihai kha inhnêhai thei ual a ti. Tukhom nakhrâtin iamtua siam thei ni mah.

2:26. Diabola – Grik chongbâi ‘*Diabolos*’ ata hong irzir a nia, ‘doitu; hnôltu’ inthêmtu’ tihna a ni. Thuthung Thara chu Pathian râle doitu tihna a ni sa. Thup 12: 9,12; Mk. 6 :13; II Tim. 3:3; I Joh. 2:13 mihai dikloina Pathian makunga hrilinsiatin milak irkhêl

Lustra hi Timothea-hai khua a nia, Paula hin hi zoro hin Timothea-hai sêngkua hi timatuaa a isiam ni a ti. Kha khah hong inhriat suaktir nôkna hrangin hi kho thuma hin a chung a thil hong tung hi a hong ihril ual bîk ni le a`rhoi a ni.

3:12. Krista Jisua nunhoi – Jisua Krista iama thu zômtuhai chu dengingtheitirna tuang ngêt an ta tihna niin an lang Paula vaih ni loiin, tukhom Jisua iama a thu zôm tak tak kaihahi chu dengingtheitir ni an ti, a ti a ni.

3:13. Mi sualhai le tho pai pai – ‘Tho pai pai’ ti hi ‘doi thei’ ti hrang a ni. Jannia le Jambria-hai kha doi thei an ni. Irchutirtu dikloihai leh khan tetûk / irkhêl a ni. Atûn hin irchutirtu dikloihai chu ‘mi sual le dôihai thei’ ti irhming siat tâk a ibe tâk a ni. Hihai hin mi an huang nâkin, annihai kha irchutirna dikloi sika huanga an om tâk sikin an mabâk kha irhong ual ta ma; an irlet no`n chu, sual ual ual ti no chu, mabâk nei ta mahai, a iti a ni.

3:14. Nang chu ni irchu tâk – Hitaka hin a nu Euniki le a pi Loisi kuang ata irchu a nih ti a`rkôk a ni. A`rchâng 15 tiang chu ‘Ni nâinpangte ata’ a ti hin a nu le a pi kuang ata irchu a nih ti a`rkôk ual a ni. Khannisian, kutziak bu senkhat (Textus Receptus)-a chu ‘tu’ ti hi singular a nia, kha khan Paula kuanga irchu a ni tih a`rkôk a ni. Khaang kha lei ni ta khomsian, Paula kuanga irchu a ni thu a hril masaa, a nu le a pi kuang ata irchu a ni thu a insîr nôk ni a ti. Khannisian, a bu taka hi zui chian inlân sa ti.

3:15. Jisua Krista iam – Jisua Krista iamna sika lungkhamna saninhring ni theina thu, ‘Jisua iamna; ei iti hi ni a ti.

Saninhringna ni hranga vârna – Bible-hi saninhringna ni hriltu, saninhringna lampui nin khîk irhmutu, iamtuhai om hrang dânhai ni hriltu a ni thu hrilna a ni. Hi lekhaton hi kum zabi hnina tianga irziak a ni`n chu, ‘Lekha irthianghai’ a ti hin Thurchi Sa buhai lekhatonhai khom a huap sa ngêt ni a ti. Kristian masahai khan Pathian Biak inkhoma Thuthung Lui an tep phota, lekha thonhai an tep nôka, Thurchi Sa an tep nôk ngai a ni, an ti a ni.

3:3. Irzirpui lungthungna nei loihai – Lungthungna nei loi mi inren le lungkhamna khom nei loi an ni. Hiang lunggrîl irput hi a sân sa mah.

Mi nunsia – Mi nunsia, mâni chonginkunga iamom loi, irfûkpui thei loi an ni.

Mi hnôl ngaihai – Mi leh irrual thei loi, mi ringot dem le nuiso, mi hnôl ngaihai, mi irhel an ni.

Irdîn thei loihai – Omdân, nun dân, chong dân irdîn thei loihai an ni.

Mi nunrônghai – Lêng dân saloi, mi nunsia, sa nuam viat loi, mi nun pualoihai an ni.

Mi that nuamhai – Mihriam ite bea be loihai, mi ringot that lunggrîl irputhai an ni.

A sa nuam viat loihai – Thil sa rêng rêng lunggrîl ngaituana nuam loi, a sa ti zelh nuam loihai an ni.

3:4. Vâirirlethai – Saloina tianga vâ, mi vâirirlethai an ni.

Milung hrâthai – Mi lunggrîl inrang, ite chi boi, milung hrâthai an ni.

Irngaiinlului – Mâni ringot irngaisâng, irngai inlului hi an ni.

Pathian lungthungna nêkin mâni lômna vaih lungthung ualhai – Pathian lungthung loi, mâni lômna ringot irngaiinlului hai, Pathian iamtuhai irsia irsâng hi thil ol tak a ni. Khasikin, iamtuhai chu mâni nêkin Pathian lung ei thung ual hrang a ni.

Hi sualna a ihrilhai hin satna a om ta loizia, nun dân sa pangai a boi tâkzia an om ta ti an langtir a ni.

3:5. A chunghua tiang chu sakho mi – Mihai hmu le

3:6. Khahai laia mihai – Hi iamna dikloi irchutirtuhai hi, tianlai khan an irchutirna a dik no sikin Koiindang inkhôma an thuhiril hrang kha lei phal ta mahai. Anni khan thopna siam hrangin mi ina an pasalhai om loi zoro'n an chaih ngai a ni. Adama om loi zoro'n Evi a lei inthêm inthâk chian ang khan, nu senkhat Thurchi Sa thutak man indik zoi thei loihai an inthêm tûkhaia, anni tiang changin an sâm intam a nih ti an lang a ni. Khan, an irchutirna khom mi lômna irsâng ta hrai, taksa sintho'n irtha tôn phâk mai, tia irdit le uire khom uksak loi, an nang an iti lam anga lêng, om niin an lang. Khasika khan, “khaang mihai laia khan insûnghaia lûta soal rik pêl nupang invêt ualhai suaka ichel ngaihai kha an ni,” a iti niin an lang a ni.

Khaang nupanghai kha irchu hena thutak inhre phâk loi, sa an iti an ang le an inuam ang anga fe maihai, nupang dukdak loi tâkhai an ni, a iti a ni.

3:8. Jannia le Jambria – Jannia le Jambria hi Judahai thonthua an ni. Judahai thonthua khan Aigupta rama Mosia le Arona-hai kha lei doi ngai an nia, thil irkhêl an itho ang lei tho ngaihai kha an ni. Bible-a khan an irhming hril loiin mitphil dôitheihai a ti (Ex. 7:11; 8:7). Judahai thonthua khan khaang mitphil dôitheihai kha Jannia le Jambria an nih a ti. Kha irziaktu hin a hong hmang tâk a ni.

Mosia le Arona thilirkhêl tho ang kha mitphil dôitheihaiin i dôr ten mani hong tho theihai khom sianlân, (Ex. 7: 11; 22; 8:17), tho thei mai mahai, (Ex. 8:18); mitphil dôitheihai khomin sakhuai an irvei sa tâk sikin, dôitheihai khan Mosia kha an ichel ta loi a ni. (Ex. 9:11).

Aigupta dôitheihaiin Mosia kha doihai khomsian, a tôp taka chu an imualinphoi tâk ang khan, hi irchutirtu dikloihai hin thutak hi hong doi ngai khomsian, zoro sôt doi thei ual bîk mahai, a tôpa

Fûina hnungkhon 3:10-4:8:

Hi hlopa hin Timothea kha Paula irchutirna inhriat chiang, Thurchi Sa sika a tuang irkhêlzia inhretu a nizia a insîr phot a ni. Timothea chu a nâipang ata Pathian thu a inhriathai kha a chel ngita, a hlutna le a poimonahai inhre hrang a ifûi a ni. Kha Pathian thutak kha, a zoroa khom zoro loa khom sathnem irngai taka hril mai hrangin a fûi a ni. Mihaiin a thuhiril kha an irngai mo, irngai mahai, sathnem irngai taka a tôp dêna bei hrangin a fûi a ni. Ama khan chu a sinthôna thang a sua hrang tâka, felna rênglukhum khum hrang vaih a mabâk, a`rsam tâk a nih ti a ihril a ni.

3:10. Nangma'n chu – Timothea hin Paula Thurch Sa thutak Kristianhai iamna diktak kha a`rchutir dânhai an hriat infel a ni. Thurchi Sa hrila mihai ata omdân enhoi le sa murdi an hriat zit a ni. Paula thil tum, a thil tho puihling tumhai an hria, Pathian a iam det dân le a iam lûminnahai an hriat intam a ni. Mihai ata a tuangtheizia hai, mi danghai lungthungna le Pathian lungthungna'n a nei lûminnatzia hai, intak le dengitheina tuang a dorôiziahai an hriat zit a ni. Krista sika dengitheina a tuang intamzia le a tuang irkhêlziahai intak le dengitheina tuang a dorôiziahai an hriat zit a ni. Thurchi Sa hriltu a ni sika intak tinrêng a tuang dânhai an hriat tak tak sa a ni.

3:11. Antiokai-a hai – Hi hih Pisidia rama Antiokai a ni. Paula le Barnaba sinthôna a sân hlo a chuk a ni. Judahaiin an hnarsaa, nupanghai le upahai Paula le Barnaba dengitheitir hrangin a fûia, deng an intheitira, khosûng ata an inhnot suak a ni (Tir. 13:30).

Ikonion-a hai – Hi khom hih an zin voikhatnaa an ihro a ni. Pisidia rama Aantiokai ata an inhnotsuak khan Ikoniona hin a lût a ni. An sinthôna a sân hlo a chuk a ni. Khosûnga mihai an irsena, pôl khatin Judahai an thopa, kiang tiang tirtônhai an thop ni. Judahaiin Paula-hai rual le fa kha lunga dêng an tum tâk sikin Lustra khuua an fe nôk ta.

Lustra hai – Lustra khuua hin Paula le Barnaba kha Pathian biak anga biak an tuma, Paula-haiin nuam mahai. Antiokai le Ikonion khuua ata Judahai an hong, mipuihai kha an fûihai,

tiin ei hong hmang tâk a ni. ‘Rênglukhum’ ti hi ‘Stephanon’ a nia; hi hih irsiatna a hrât takhai, inhnêtu hai an chôirsângna lukhum an inkhumtir ngai a nia, rênglukhum (**diadema**) an iti hi ni mah.

Mi mal chungchâng 4:9-18.

Hitaka hin ni mal thurchi a sia a sa thup loiin a hril a ni. Timothea chu a kuanga fe lat hrangin a ngên a ni. A thubuai hril masa chuma changpuitu a hmu no thuhai le Pathianin sualna murdi ata a la sansuak hrang thuhai an sîr a ni.

Hong lat hrang – A lekhaton masaa khan Timothea a kuang fe hranga a bêna ti om maka; khannisian, a thua thei loi changa thi zôi hrang nia a irhriat tâk sikin inrang taka a kuang hong hrangin a iti a ni.

4:10. Dema – Filemona 24-a khan Dema kha Paula sintho chanpuihai laia hril sa a ni. Kol. 4:14 khan Dema ti ringota hril a lei ni, tia a thurchi insîr om mah. Atûn hin, “Dema khan atûnlai rammual hi a`rngaiinnat sikin mi rotsana,” ti a lei ni ta. Dema hi a`rtha tianga nun a`rhniam sit sita, a tôpa atûnlai rammual a`rngaiinnat sikin Paula a rotsan ta ni a ti. A fena khom Thesalonika khuaa a fe a ni. Hi khua hih a hoi a ti ni a ti.

Kreskea – A thurchi dang iti inhre mak meh. Hi hin Paula rotsanin Galatia rama a fe ti hih ei inhriat sun chu a ni. Sintho hranga fe mani Paula rotsanin a ife mani khom fel mah. A fena hi kutziak bu senkhata chu Gaula rama a fe ti a ni sa. An insînaa chu Kreskea chu Gaul (Spain) rama Vienne Koiindang indingtu nia hril a ni.

Tita – Tita khom hi a fe dân a hril no nâkin sintho hranga Dalmatia rama om a ni. Illurikon ram dênin Thurchi Sa hrila Paula an zin thu Rom15:19-ah ei hmu sa a ni.

4:11. Luka vaih – Kolosa 4:14-a khan ‘Luka doktor sa tak’ ti a ni. Filemona 24-a khan ‘Luka’ ti a ni nôka. Doktor Luka hi Paula rual, Paula Turchi Sa hrila an zinaa zui sa ngaitu, Tirtônhai sintho bu irziaktu ni le a`rhoi a ni.

Hi zoro hin mi dang zongin an rotsana, Luka vaih a kuang a

3:16. Lekha thu – Hi Pathian lekhabu hi irtha phûk khum a nih ti iamna hong suakua hnâr niin an lang a ni. ‘Pathian phûk khuma pêk a nia’ ti hi, a`rziak dân taka khan chu ‘Irziak murdi hi Pathian phûk khum a ni, ti hrang a ni. Bible hi bu tam tak irchunghôm a ni. Bible bu tiin hi an irngai inhlut dân ir-ang ma. Torah, Mosia lekhabu ringa khom an ti. Dân buhai khom an ti hi an irngaisâng ual tak a ni. Nebum (Deipuhai lekhabuhai) hi a ngaisâng nôka, Ketubim (Irziakhai) hi an irngaisâng irnhuai tak a ni. Torah hin bu 5 a oma, Nebuma hin bu 8 a oma, Ketubuma hin bu 11 a om a ni. Hi bu tin hai hih Pathian phûk khum zit an ni, a tina ni le iam a om a ni. Khang khan ‘**ziak tin**’ ti kha ‘bu tin’ tihna ang a ni. Hiang hi ni ual tak le a`rhoi a ni. Eini khomin Isaia bu le Hlan thangkômhai kha ei ngaidân a sân a dang a ni.

Khaang khan Bible Pathian phûk khum ti omzia chu, Bible thu irziak murdi hi, thu mal tin hi Pathian irziaktir zit a ni, tihna ni loiin, Bible bu dang dang murdi hi Pathian phûk khum a ni tihna a ni. Kha omzia kha Bible pumpui hi Pathian thu a ni tihna a ni.

Khaang khan a ni sika khan Bible hi thiam irzirna le irngatna bul a ni. Iamna le irchutirna dik le dikloi irkhîna a ni. Sakho thila le khotâng thila khom omdân sa hi saloi, dik le dikloi irkhîna satak le irchutirna sa taka a ni, a tihna a ni.

3:17. Pathian mi chu – ‘Pathian mi’ ti chu Timothea hrilna`n I Tim. 6:11-a chu hmang a ni. Hi sika hin ‘Pathian mi’ ti khom hi

BUNG - 4

4:1. Pathian le Krista Jisua – Pathian le mi murdi chung a roirêl hranga a zuanga, a rama a mihai hruaitu hrang Jisua Krista inhriatpuiin hi thu hi sathnem irngai takin nang kin hriattir, a ti a ni. Jisua chu mi murdi, mi hring le mithi chung a roirêltu hrang a nia, iamtuhaia kha a kuang a hruai hrang a ni, taituana a kuang a om hrangin.

4:2. Thu chu hril roh – Timothea hi Koiindang enkoltu a nia, an sintho lian tak chu Thuril a ni. Khasikin, a zoro a sa mo, saloi mo, an irngai nuam mo, nuam mahai, an doi mo, doi mahai, Thurchi Sa chu hril mai hrang a ni. Tuangdiar taka irchutirhaiin an thiamloizia inhriattira, halirchua, fûi hrang tho dân anga hmang hin, irchutirtu dikloihai bei hrangin a itîr hi a sân a ang a ni. Khaang kha a ni no khomin irchutirna dikloi târinlang puma a dik irhmutirhai thiai ngai hi a sa tihna ni le a`rhoi a ni.

4:3. Irchutirna hrisêl irngai nuam saba kloina – Sûn hnungkhôna thil om hrang dân inkhat chu, mihaiin irchutirna dik an irngai pei loi zoro la tung a ti, thutaka an beng do no nihai, thonthu tiang pêt an ta, irchutirtu khom anni nuamlama hril thiam an izong hrang a ni. Thurchi Sa thutak ni loi, irchutirna thu chanlamboi tak tak hril thiam mi an irpôlpui hrang a ni. Khaang zoro kha Timothea hin a hong itong tâk a ni.

An mikuar / beng lût lam anga – Bible irhletna senkhata chu ‘An beng inza’ a tia, atûnlaia ei Bible irhleta hin chu a thu hi a hong Chiang / fel ual tak a ni. ‘An nikuar/beng lût lama irchutirtuhai’ a hong tia hin, irchutirna thar le danglam ual irngai nuamna ni le a`rhoi a ni. Khaanga mihai irchutirtu kha Timothea hin a beihai hrang kha ni le iam a om a ni.

4:4. An mikuar/beng sung loa – Thutak irngai pei loi, nuamloi, inhre nuam loi, uksak loi, beng do loi a ni.

Thontu – Judahai hin thonthu irkhêl tak tak an neia, Khahai

4:5. Nang chu itinrênga irsepin lân – Nang chu thil tinrênga Thurchi Sa hrilna lama khom, sinthôna dang danghaia khom intak tuang ngamin, irsep roh tihna a ni.

Thurchi Sa hrilna – ‘Thurchi Sa hriltu sin’ tihna a ni. Thurchi Sa hril nêka thil dang poimoa a lâk loina hrangin, Thurchi Sa hrilna lama a lungrîl le ngaituana phûm intam hranga inthorna a ni.

Ni sinthôna sin kha sua roh – ‘Ni sinthôna sin kha sua ro,’ ni sintho kha thangsua roh tihna a ni. Koiindanga sinthotu, Koiindang enkoltu chu tho hrang murdi kha tho ro, tihna ni a ti. Sinthotu a tho hrang tho maitu chu, thil kâmboi le inlâp loa sin no ni.

4:6-8. Hi thu hi a tûpna tak, a hnungkhôn taka Paula’n Timothea an thorna a ni. Paula’n Timothea sinthotu hranga a`rthûla a siamna le a chongbe hnungkhôn a ni. Hi thu hih a roinpuuin mi lungrîl a sân a tûnin, an hne a ni. Koiindanghai khomin an inhriatmai a ni. Paula chu missionary dik tak, missionary murdi’n a hnung an zui hranga inthorna a ni.

4:6. Kei chu inhlan hranga ti hi ni ta – Pathian kuang irbôlna uain an ibumpai ngai angin ki hringna hi bumpai thiai a ni ta, martârin ki thi hrang a ni ta, a iti ang a ni.

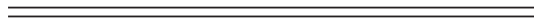
Ki fe suak zoro a tung ta – Iruang fe hrang an isût mani, sipai hmun danga fe hranga a puan in a hlîka a inzuat anga ngaituain, ki suak zoro a tung ta, ki thi hrang zoro a tung ta, a iti a ni.

4:7. Ki zoi ta – A sinthôna kha a sua ta, irsiatna beitu, intâna hrang tin intân tâk anga bein, ‘irsiatna sa chu ki bei zoi ta; a ti a ni.

Iamna kha ki vong chian a ni – Pathian thu thiam Barclay khan chu omzia inthum ni theiin a hril (1) Iamna dân ang takin sin ki thoa, ki sinthôna ki thangsua ta. (2) Rengpa le kin inkungna thuthung ki vong chiana, ki tho hrang ki tho zoi ta (3) Ki iamna le ki sabeina irhmangtir ngai ma ung. A hnungkhôn tak, Rengpa

4:22. Rengpa kha . . . om ri se – Tianlai ata atûn ten lekhaton mongnaa ditsakna inhlanna an nei ngai a ni. Pathian ompuina le satvurna ditsakna thu hi satvurna an ti a ni. Paula hin Timothea kha Rengpa'n ompui mai sian a tihna le a ditsakna thu a ni. 'Rengpa chu nir tha kuang om ri se,' ti chu 'Rengpa chu ni kuang om ri se' tihna a ni.

Lungkhamna nin kuang om ri se – Mi mal lekhaton a ni sikin 'Rengpa chu nir tha kuang om ri se,' a hong ti masaa. Timothea kha Koiindang enkoltu a ni sikin, a Koiindang enkolhai satvurhai loi chu sa ti maka, 'Lungkhamna nin kuang om ri se,' tiin Koiindanghai sat a vur nôk niin an lang a ni.

Marka – Marka chu Jerusalem khuua Mari nâipa (Tir. 12:12), Kupra chômbunga mi Barnaba tupa (Kol. 4:10) a ni. Paula le Barnaba Thurchi Sa hrila an inzin suam chuma a kop sa a ni. Perga khuua ata a kîrsana (Tir. 3:5,13). An inzin nôk hranga khan Barnaba'n Marka hruai nôk a nuama, Paula'n nuam maka, an irsen sa tâk a ni (Tir.15:37 ff). Paula Roma an tâng lai khan Marka kha Paula kuang a om (Kol. 4:10). Petera Roma a om laiin Marka kha Petera kuang a om niin an lang sa a ni (I Pet. 5:13). Atûn hin Marka kha Efesi khuua ata Roma Paula kuang hong hruai hrangin Timothea kha a ngên niin hril a ni.

4:12. Tukika – Tukika chu Asia rama mi a ni (Tir. 20:4). Paula inzin voi thumnaa sôtnote a zui a ni. Kol. 4:7,8-a chu Tukika chu Kolosa lekhaton chôitu nia hril a ni. Efe. 6:21,22-a khom Tukika chu Efesi lekhaton chôitu nia hril a ni sa. Kret chômbunga Tita kuang tîr a tum sa a ni (Tit. 3:12). Atûn hin Efesi khuua a tîr nia hril a ni.

Hi hih Tirtônhai Sintho bua Paula thurchi leh khan irhme rak mah. Rom-ah an tâng kha a suak nôka; Thurchi Sa hrilin an zin nôka, Roma an tâng nôk a nih ti an insîr iama irziak niin an lang.

4:13. Songkol irfual (Zakua irfual) – Hiang songkol irfual hi ser le sânga an tôn hranga sinthotuhaiin an inngâk ngai, songkol irfual poimo tak a ni. Hiang songkol irfual inngâk loa ser le sâng tôn chu irthiang loa an ibe ngai ni le a`rhoi a ni.

Lekhabuhai – Hi zoro laia lekhabu chu an zuata inzuat a ni. A lekha chu *papyrus* an ti a ni. Savun lekha rêk hi chu ran vun ata an siam ni a ti.

Hi lekhabuhai hih i bu tak hi mo a ni hrang? Reng Jisua Thurchi irziakna bu hai, Thuthung Lui bu hai, thil irsinsiana bu hai, dân bu hai khom a ni thei. I khom ni sianlân, a`ngai poimo dâna hin lekhabu poimo tak chu an nih ti an lang a ni.

Alexendar – Alexander hi I Tim.1:20-ah Humenaia le Paula'n

A ni no le Tir. 19:33-ah Alexender kha mani? Hi hih a ni'n chu Kristian hnung irtôl, Paula hnôlna siamtu khom a ni thei. I ang takin mo Paula chung a soal dân mani hril inlang mah. I khom ni sianlân, Paula doi lamin a om ngai ni a ti. A sintho ang zêlin Pathianin thuan sian a nuam a ni, a sân a khôkmâk a ni.

4:15. Nang khom – Hi pa ata hi Paula hin irdînna lam hi inhre maka, poi a tia, Timothea kha irdînna lam inhre hrangin a hril ni a ti.

4:16. Ki insîr phut phut laia – ‘Ki thiamna thu kin sîr masa chuma’ ti hi, thubuai insîr tak tak mâna thil irdon infelna hranga roirêltuhai makunga va`nlangna a ni, an ti. Hi hih an tho zoi hin an hong irngam ot a ni. Kha zoiin thubuai insîr tak tak kha chu an itho ngai ni a ti. Roirêltu'n a sa a la ti no'n chu an sîr nôktir ngai a ni.

Tute'n ni changpui maka – ‘Changpuitu’ ti hi roirêltu makunga va hril feltu ukhil mani, va ngîrpuitu rual mani anga va changpui a ni. Rom khuua Kristianhai laia le a rualhai laia khaanga va ngîrpuitu tute om mahai. Va ngîrpui hi chi a iom khom a ni thei a ni.

4:17. Kin sîr irkip – Thurchi Sa chu Paula sika Jential murdihai kuang insîr irkip a ni theina hrangin, Rengpa khan Paula kha a ompuia, a`rtha a`rngamtirin an hrâtira, kha zoro kha Thurchi Sa hrilna zoro'n chuma a hmang ta a ni. A thu'nsîr a roinpuia thil a thothei sikin thina ata sansuakin a om ni a ti. ‘Kâmkeibaknei bâi ata sansuakin ki om ta,’ a ti lama hin ‘kâmkeibaknei bâi ata sansuak’ ti chu ichiom irkhêl tak ata sansuak tihna a ni, an ti sa.

4:18. Soalna tinrêng – Rengpa khan atûna a sansuak ang hin enkol a ta, soalin a beina murdi ata sansuak mai a tih a sabei a ni. Kha vaih kha ni loiin, vân rama taituana roinpuia om sa hrangin a kuang hruai ngêt a tih a iam ngit a ni.

Inthâna chubai 4:19-22.

Priskili le Akuila-hai sangram chubai mûkna hai, Onesifora hai sêngkua chubai mûkna hai, Erasta le Trofima thurchi hai,

4:19. Priskili le Akuila – Priskili le Akuila hi ompui sangram an ni. Juda a ni, puan in siamtu Rom khuua ata Klaudia'n an hnot suakhai an ni. Korinth khuua Paula tung in an ni (Tir. 18:2,3). Paula chu Efesi khuua dênin an zui a ni (Tir. 18:19). Kha khan an om mai tâka, Korinth Koiindang lekhathon khom Korinth Koiindang chubai mûktuhai laia an kop sa a ni (I Kor. 16:19). Rom lekthothon irziak lai khan Rom-ah an om nôk ni a ti, Paula chubai mûkhai laia an kop sa a ni (Rom. 16:3). Atûn chu Efesi-a an om nôk niin an lang –Priskili le Akuila kha Paula sinthopui, Paula hringna saninzôkna hranga thi irhuam an ni (Rom. 16:3).

Onesifora insûng mihai – Onesifora-hai sêngkua hi Paula rual sahai ni an ti, 1:6,7-a a ditsak thu an sîr sa a ni. Kutziak bu senkhata chu Onesifora dôngma chu Lectrai a ni, a nâipahai chu Simaia le Zenoa niin an hril a ni.

4:20. Erasta – Erasta chu Korinth khuua sum enkoltu a ni (Rom. 16:23). Erasta chu Paula sinthotu a ni (Tir. 19:22). Korinth kho sum enkoltu Erasta le Paula sinthotu Erasta hi mi dang an ni khom a ni thei.

Trofima – Trofima chu Efesi khuua a ni. Paula inzin voi thumnaa Paula a zui sa a ni (Tir. 20:4). Paula Jerusalem-ah an chel chuma khan Trofima chu Jerusalem-ah a om sa a ni (Tir. 21:29).

Trofima chu a damno sikin Mileto-a ki mâk – Hi thu khom hih lei insîr lam le iama irziak niin an lang a ni. Paula thurchi ei inhriat theia hin chu hianga a omna irhoi hi a sân a vâng a ni.

4:21. Phalbi mân – A`rchâng 9-a khan inrang taka a kuang a hong no'n chu phalbiin hong huam a ta, tha tam tak fe thei loiin om a ti, ti chetinrîmin, phalbi mân hong ngêt ro, a iti a ni.

Eubula – Eubula, Pudea, Lina le Klaudi-hai hi Bible-ah an irhming inlang mah. Eubula lenvâng chu thonthu tianga khom a`rhming hi inlang mah. Leihrilnahaia (titia) chu Pudea kha Rom roirêltu Senator, Petera thu'nsîra hong suakinthar niin hril a ni.

a Nâipa a firsuaka” (Gal. 4:4), ‘taksa a zuang changa, ei laia a zuang om ta’ (Joh. 1:14). Kha saninhringna Thurchi Sa kha a zoro taka a zuang suak angin, Thurchi Sa khah a zoro tak anga hril niin Pastor Lekhathon hin a hril sa a ni (I Tim. 2:6; 6:15).

Saninhringtu – Pathian ningmurna ata Reng Jisua’n ni saninhring hrang mani ei iti hrang ni maka, Pathianin ni saninhring a nuama a pei sikin Reng Jisua’n a ni saninhring a ni (I Tim. 2:4; Joh. 3:16). Khasikin, Pathian le Reng Jisua kha ni saninhringtu an ni seng seng a ni I Tim. 1:1 hrilfiana en sa roh.

1:4. Tita – Tirtôn Paula hin iamtua a siamhai kha a nâihai anga hril hi a uar a ni (Gal. 4:9; I Kor. 4:14-15). Tita hi Paula iamnaa hong inchungtirtu, iamnaa Paula nâi tak tak a ni.

Thuthung Thar bua Tita hong inlangna masa tak kha Gal. 2:1-ah Barnaba le Paula Jerusalema an fe chuma Tita an hruai sa thu a ni. Tita chu Grik nam ni khom sianlân, ser intantir ni mah (Gal. 2:3). Tita chu Paula hnungzuitu iamom tak a ni. Paula le Korinth Koiindang kêra irngei thu insîra palai nang tak niin an lang a ni. Paula khomin, “Tita kha hi rual le nangni tianga ki sintho chanpui,” “Lungrîl hmunkhat irputa lêng suam, ke hnungzui,” niin a hril (II Kor. 8:23, 12:18).

Tita palai changna chu hlo a chuka, an kêra inhriat thiamna le irngeina a siama, Paula khom a sân a lôm a ni (II Kor. 7:6-7). Khaanga palai sin a tho insa sika khan Jerusalem hrangin changpuina irfuang hrangin, Paula’n Tita chu Korinth khuua tîr nôk a itum a ni (II Kor.8:6).

Kret chômbuga Tita sin 1:5-16

Kret chômbuga Tita mâk a nina sanhai, Koiindang hruaitu hranga mi sa le saloi hai, sertanhai laia Koiindang inbuituhai thurchi hai, iamtuhai hrangin ‘tinrêng a`rthianga, iamloihai hrangin itinrêng irthiang a om loihai a insîr a ni.

1:5. Thil infel ban infel – “Thil infel ban” chu i hai mani hril lang a ni no sikin inhriat thei ni mah. Koiindang enkol sina infel nang murdi ni a ti. ‘Infel’ ti chu thil a ni dân hrang le om hrang dân ang taka sia infel a ni.

TITA KUANGA TIRTON PAULA LEKHATHON

THUMAHRUAI

Tita lekhathon le 1 & 2 Timothea lekhathonhai hi Pastor lekhathon, Koiindang enkolna lekhathon an itihai hi an ni. Tita hi Grik mi, Jentail a nia, Kristian a hong changa Tirtôn Paula changpuitu poimo tak le iamom tak a ni (Gal. 2:7). Kret chômbuga Koiindang hong inding tharhai enkol le suiôihai hrangin hi Kret chômbug Koiindang hin a la châma, kha zoro lai khan Paula hin hi lekha hi a ithon a ni. Paula’n Kret chômbuga sin a itho thurchi inlang mah, hi lekha khom hi itiklaia a irziak mani khom inhriat thei ni mah.

Thil inthum thîr / uar bîk a ni – (1) Kret mi tam tak hi mi sual irhming inthang an nia, an laia Koiindang hruaituhai kha i ang mi mo an ini hrang ti hi insîr infel a nang a ni. (2) Ulian ualhai, Pitarhai le suakhai irchutir hrang dân hril a nuam sa a ni. (3) Kristian nun, zâidam le ngamoma om hrang le Koiindanga irkhôkmâkna hai, irsêlna hai le irsenna hai lôipai hrangin a inthor a ni.

Tita lekhathon le Timothea lekhathonhai hi irangna tam tak a nei a ni. Koiindang hruaituhai thu lenvâng chu a sân ar-ang a ni. Tita hi Timothea ang dênin, Paula hin a sân a`rngaiinnat tak takin a iamzoi a ni. An irnâi dân chu hiang hin an lang a ni.

- 1) “Ki nâi tak tak,” (Tit. 1:4).
- 2) “Ei urêngpa,” a ti sa (II Kor. 2:13).
- 3) “Tita hi chu ki rualpa, nangni ki changpuina tianga sin ni thopui ngaitu a ni,” a ti (II Kor. 8:23).

Paula'n Tita an hriat lam le an irthopnahai:

- 1) Korinth mihai ta hrangin sathnem a`rngai tak takin an hriat (II Kor. 8:16-18).
- 2) Koiindang pôlhai laia a`rhming an thangin, Thurchi Sa tiang chu mi'n an inpâk a ni (II Kor. 8:18).
- 3) Tita hi a lekhaton inhnina hi a inchôitir niin an lang a ni (II Kor. 12:18).
- 4) Jerusalema Paula'n a hruai (Gal. 2:1).
- 5) Roma a va ompui, khatak ata Dalmatia a fe. Paula'n missio-nary sintho hrangin a tîr niin an lang a ni (II Tim 4:10).
- 6) Kret tianga inzinna an irthop, kha rama a sinthôna sina khan Paula'n mophurna a pêk (Tita 1:5 2:7).

Tita mizia a sahai :

1. Korinth khuaa Koiindang laia buaina a om laia khan tîr a ni. thubuai set thiam le mi inrualtir thiam tak niin an lang a ni.
2. Jerusalema Kristian inrianghai ta hranga tholôm irfuanga a mihai inthortu satak a ni (II Kor. 8:6,10).

BUNG - 1**Chubai mûkna 1:1-4**

Tita 1:1-4 hi chubai mûkna a ni. I Tim.1:1,2; II Tim. 1:1,2 -hai leh hin ar-ang tuai a ni. A tângpuiin, chubai mûknaa, Pathian le Kristaa ama nina a hril masa hen a ni. Hitaka khom hin fel takin a hril masa a ni.

1:1. Paula – Lekha thontu hin Paula irhmingin a irziak a ni.

Pathian suak – ‘Suak’ ti hih an puhai ta an nia, ite nei ngai mahai, sin an thoa an isua murdihai khom an puhai ta a ni, anni enkol khom kha an puhai mophurna zit a nia, an fâk hrang le an sil le kaihahi le an timmatuuhai khom an puhai itumpehai zit hrang a ni. Khaanga Pathian suak ni kha a inang a ni.

Pathian izenhai iamna – Pathian Koiindanghai iamna, Kristian thuiam, Thurchi Sa thutak, iamna dik tak tihna niin an lang. Iamtuhai hi Israelhai ang dêna Pathian mi inthanghai / izenhai nia hril a ni ngai a ni. Kristianhai thuiam chu Pathian izenhai / inthanghai iamna a iti ual tak a ni.

Jisua Krista Tirtôn – ‘Jisua Krista tirtôn’ ti hi Paula irhming nuamlam tak a ni. Eini ngaidânin chu irhming roiinpui, irhming inchung niin ei inhriat. Paula-hai zoroa khan chu irhming intem tak, irhming irsongpui thei loi tak a ni. Khaang irhming intûn le irhnuai kha a irbe ngit a ni.

1:2. Taituan hringna – ‘Taituan hringna sabeina’ ti hrang a ni. Taituan hringna sabeina chu Pathian, milak hril thei loaia khan rammual om mân khan a lei inkung tâk a nih ti hrang a ni.

Taituan hringna hin taituan phâk daina hringna a nina le, taituan hringna hranga hlu le roiinpui a nina a kop saa, a poimo seng seng a ni. Thil saloi chu sôl maka, thil sôl loi chu a isa thei loi ang dên khan.

imo a omzia a ini hrang? Iamloihaiin chu itinrêng hi sakho thila irthiang le irthiang loi angin an sen ngai a ni. Iamtuhai rêk chu itinrêng hi Pathian sinthôna hrangin hmang poimona an izong ual hrang a ni, tihna ni le iam a om a ni. Reng Jisua'n Farisai kuang khilât le khêng pên tiang irsûk loi sika buai nêkin chu a sũaga thil om kha mi`nriang changpuina hrangin a sũaga thil om kha inriang changpuina hrangin hmang sianlân a irthiang ni a ti, ti a hril ang khan (Lk. 11:41).

An lungrîl porinche tak, iamloihai le iamtu fe sualhai khan Pathian nuamlam le a mizia inhre thei mahai, an sia le sa inhriatna a cho sikin.

1:16. Pathian inhriat an irtia – Mihaiin Pathian inhriat le iamin irti khomhai sianlân, an omdân le an thiltho nuam dân intir a oma, Pathian inzana le uksakna nei mahaia, Pathian nuamlam

Nang ki mâk a ni – Paula-hai Rom panin an fe chum khan Kret chômbung vapang an hroa, Lasai khua an hroa, vapang an hro nôka (Tir. 27:8, 13). Paula'n Kret chômbunga Tata a mâksan thu inlang maka, hong mâksanna zât khom ni mah. Khasikin, Paula Roma voi hni an tâng ata titi sirsana irziak ni a ti.

Kho tina upahai phun pe roh – Tirtôn Paula-hai khan kho tina Koiindang a phunna kipa upahai an inkung pehai ngai a ni (Tir. 14:23). Khaanga tho theina thuneina kha Paula'n Tita kuang an hlana, kho tina uphai inkung hrangin a tîr a ni. 'Upahai' ti hi 'Presbyter' an ti. Kha khah Koiindang senkhata chu an Pastor-hai irhmingin an hmang. Hitaka upahai om hrang dân a insîr hih an Ochaihai om hrang dân insîrnaa an be a ni I Tim. 5:17 hrilfiana en sa roh.

Tirtônhaiin kho tina upahai lei inkung ngai khom ni sianlân, an irthûla tho hrangtu mi dang inkung irzôt ten chu, tirtônhai zoro hnung, Koiindang hruaitu a dôntea fel tak an nei hnung, AD kum zabi inhnina kho lian ualhai Koiindang a ngîr zoro chu Paula-hai thi hnung, AD kum zabi hnina irphut tiang kha ni le iam a om a ni (1:6-9). Koiindang hruaituhai om hrang dân insîrna a ni. I Tim. 3:1-13 hrilfianaa ei insîr ta, kha khah iam chianin lân. Kha khan insîr loi vaih kha atûna khan insîr inlan, sa a ti.

1:6. Nâihai khom iamtu – Annihai kha iam insa ok khomsian, an nâihaiin Pathian thu an iam sa no'n chu a sa ti tak maka, iamtu khom lei ni sian, a hoihônkin an omin chu a sa a lei ti ual loi a ni. Khanchu, Koiindang hruaitu nâihai kha Pathian thu zôm, a hoihônka om uar loi an ini hrang a ni.

1:7. Koiindang hruaitu – '*episcopos*' a nia, kha khah 'enkoltu' tihna a nia, 'bishop' tiin an irhlet sa a ni.

Pathian sũangkua enkoltu a ni – Bible irhlettu senkhata chu 'Pathian sum enkoltu' tiin an sia ni. Khan, atûnlaia ei Bible lei irhletna tharhaia chu 'Pathian sũangkua enkoltu' tiin ei hong hmang tâk a ni. Siahlo mi iamom hai chu, an puhaiin an sũangkua sum enkoltu hrangin an hmang, an sũangkua innang ngaituatu-a an ihmanghai an ni. Potifora'n Josefa kha a insũang enkoltua an hmang anga an ihmanghai an ni. Khanchu, Koiindang hruaituhai

Milung irnêm – Ninginmur inrang, irngaiintôm loi, mi milung inrem, ni loi.

1:8. Mi irthiang – Sakho mi, Pathian hranga irser irthiang mi, Pathian hranga sathnem irngaina, mi lunginkham thei nei mi an ini hrang a ni.

1:9. Thuiam om kha pom khak mi – Koiindang hruaituhai chu thuiam dik, irchutirna dik, sia le sa inhriatna irthiang taka pom khak mi, irchutirna dik inthekindarh thiam, irchutirna hrisêl loi ata Koiindanghai enkol inzôk thei mi ni sianlân a sa. Irchutirna dik vong insa le inthekindar hai, irchutirna dikloi ata Koiindanghai enkol inzôkhai hi Koiindang hruaituhai sin poimo tak a ni.

1:10-16. Kret chômbunga irchutirtu dikloihai le an irchutirna thu a ni – Timothea thonkhatna le thonhnina hi a sân ar-ang. Kret chômbunga irchutirna dikloi irchutirtuhai kha Judahai laia mi an ni ual taka; an irchutirna khom hlepna porinchea huatirhamna le Judahai thonthuhai a ni ual tak a ni.

1:10. Dân ni loi anga om – Thuzôm loi, mi kôkhel, mi irhel, mi ngar an ni.

Thuhril mai maihai – Thu lâk inruk loi, thu invêtom hrilhai an ni.

1:11. Khahai bâi kha hîp pehai hrang a ni – Irchutirna dikloi irchutirtuhai chu Biak Ina thu an ihril phalhai loi hrang a tihna mani, Koiindang inkhômnaa irchutirna hrisêl loi an irchutir phal loi hrang a nih tihna mani ni a ti. Koiindanghai Pathian Biak inkhôma le Koiindang irhminga pungkômnaa irchutirna hrisêl loi insîrtir loi hi Koiindang mihai enkol inzôkna sa tak a ni.

Irchutir loi hrang hrang mi an irchutir ngai – Irchutir loi hrang an irchutir? nina vaih ni loiin, irchutirna hrisêl loi irchutirna zôk theia om loi, irchutirna dikloi an irchutir tihna niin an lang a ni. Sum an hmu theina hrangin irchutirna hrisêl loihi, inzaom loihi,

A sêngkua sêngkuain – Irchutirna dikloi irchutirhai hi an tuiin sathnem an irngaia, mi inhaia an chaia, nupang ina an omkhôma, an titipuaia, an irchutirna khan mi an inhminhai ngai. Kha khan sêngkua an buaitirin an siat ngai a nih ti a insîr niin an lang a ni. ‘Mi inhaia an lûta, nupang into ualhai suaka an manhai ngai, ti ang khan (II Tim 3:6).

1:12. Anni deipu inkhat khomin – Anni deipu inkhat ti hi ‘*Epiminedesa*’ Grik mi vâ sarihai laia mi, 500 BC vêla mi kha nia iam a ni. Ama kha Irtha tiang inhriatna nei ual bîka an be a ni. Atheni khuaa hripui a boi theina hrangin vâ Pathian kuang irbel hrang mani a ini hrang ti hril hrang a fial a ni. A lei insîrpuina ata kha ‘Inhriat loi Pathian maicham’ an siam ta niin an hril a ni. A thi zoi zoro sôt tak dênin Epimenidesa-a kha deipu roiinpui tak an bea, an inza tak tak a ni.

1:13. Kret chômbung mihai – ‘Kret chômbunga mihai chu milak thei, sahrâng sualhai, thaboi bu`nduhai an ni mai hen,’ ti hi Epimenides-a insir niin an hril ngai a ni. Kret mihai hi milak mo an thei, theiloi chu thu dang ni sianlân, milak thei le mi huang hmangin an thang a ni. Grik thuvâr bongin chu, ‘Korinth mi,’ ti le ‘Kret mi,’ ti chu ‘nun porinche’ tihna`n le ‘milak thei, huang hmang’ tiin an an ihmang ni a ti.

1: 14. Judahai thonthu mai mai – I Tim. 1:4-ah ‘Thonthu mai mai le irchihai irhming sui zoi loi sui’ a itihai leh hin hmunkhat ni a tih iam a om a ni.

Thutak irheisan tâkhai – Hi khom hi I Tim. 4:3-ah Pathian thu leh irkala innei khap hrang le fâk le nêk khap thu a insîrhai hi ni le iam a om a ni. Hiang mihriam thupêk, Pathian thu le irfûk loihi hi an ipom lina hrang le an uksak lina hrangin na taka halirchu an innang a ni.

1:15. Mi irthianghai ta hrangin chu itinrêng hi a`rthianga

2:11. Pathian lungkhamna – Mi murdi saninhringna hrangin Pathian lungkhamna a zuang inlang ta. ‘Lei inlang,’ ti hih Reng Jisua zuang nôkna, mihriama a zuang changna mani, a zuang nôkna mani, irthoka hmang ngai a ni. Hitaka khom hin mi murdi saninhring hranga Krista zuang suak thu insîrna ni le a`rhoi a ni. Kha omzia chu Pathianin mi murdi saninzôk a nuama, mi murdi saninhring hrangin a Nâipa a zuang tîr tihna a ni.

2:12. Pathian uksak loina – Sakho mi loina, sakho uksak loina a ni. Kha khan Pathian uksak loina, Pathian mi ni loina a`rkok a ni. Pathian uksak loi, Pathian poisak loi hi thil poi tak a ni. Pathian ei iam hrang a nia; Pathian uksak loina hi masan lat hrang a ni.

2:13. Nikho lômom ei sabei hi – ei thil sabei chu thil lômom zuang tung hrang a ni. Ei sabei chu ei Pathian roiinpui tak le ni saninhringtu Jisua Krista roiinpui taka a zuangna hrang kha a nia; kha thil zuang tung hrang kha ei inghâk a ni, ti ang a ni. Krista zuang nôkna hi Kristian masahai khan a sân nghâkhmo`n an thîra; kha khah an iamna le sabeina irnghatna, an hringnun hruaitu niin an lang a ni.

2:14. Ama ngei chu – Krista khan soal ata ni saninhringa, chi inthang bîk, nam irthiang, sathnem irngai taka ama sinthotua iamtuhai kha a ni siam ta a ni.

**Tho`nsualna tinrêng** – Dân tho`nchâina / tho`nsualna murdi ata a nir tan, a tia. Irchibulhai tho`nchâina / tho`nsualna le eini tho`nchâina a huam seng seng a ni.

A nir tansuaka – ‘Irtan’ ti hi ‘suak irtan’ hai, thil khitrên ata irtan suakhai irkôkna`n an ihmang ngai a ni. Khaang tetûkna`n/ chongirkhekna chongbâi hmanga Krista ni saninhringna, ei sualhai sika tuanga thia ni saninhringna, a insîrna a ni.

2:15. Inthor – Inthor chu omdân sa le thil tho dân hrang

BUNG - 2

Irchutirna hrisêl 2:1-15

A maton taka Tita chu irchutirna dik tak irchutir hrang le, thil sa thoa mihai inhmurtu ni hrangin an thortira. Pitar le putarhai kha Kristian irchutirna le inpêkna diktak le inzaom taka om hrang hai; nuhai chu an pasalhai le an nâihai lungthunga iamom taka sêngkua sintho hrang le; dôngmatehai le ruathartehai chu Thurchi Sa le irfûka sataka om hrang hai; suakhai kha iamtu an ni sika an puhai thu zôm hrang le iamom taka an puhai sinthope hrang hai; iamtu murdihai kha saninhringtu Reng Jisua Krista zuang nôkna nghâka rammual thil intânsan hranghaia irchamnei taka irchutira inthotir hrangin thu a pêk a ni.

2:1. Irchutirna hrisêl – Irchutirna hrisêl chu Jisua Krista chu Pathian Nâipa, mihriam zuang suak, mi sualhai saninhringa tuanga, thia, thoinôk, rammual saninhringtu a ni. Ama iam murdihai chu saninhring ni an ta, a iamloi murdihai saninhring ni no nihai. Iamtu hai chu irchutirna dik an izôm hrang a nia, Kristian nunhoi le ze sa khan an iom hrang a ni, ti niin an lang a ni.

2:2. Putarhai – Putarhai chu insumthei mi, mi mahripom, lungrîl sa, iamna diktak chel mi, lungthungna nei mi, mi tuangdiar thei ni hrangin a ifûi a ni.

Insumthei – Zu ata insumthei a irkôk ual a ni. Tianlaia khan chu pitar le putarhaiin zu an ina, an inruia, an irkhala, an irsuala, sêngkuaa buaina an siama, inzaomin om mahai, irkhômâkna inzen an zonga. Khasika khan mi an insumtheia, mi mahripom, mi lungrîl sa ni hranga fûi / inthor an innang hang a ni.

2:3. Pitarhai – Putarhai ang dênin pitarhai khomin zu`nrui an uar ngai sikin, pitarhai chu zu`nrui le mi ihrilsiat uar loa, Pathian uksak mi, thil sa irchutirtu ni lem hranga inthorna a ni. Pitarhai chu an nâinuhai, an moihai, an tunuhai irchutir hrang le irchutirtu hrang an ni sikin, Kristian nun sa le sataka hring hrangin a inthor a

2:4. Nuvenghai chu – Nuvenghai chu mâni pasalhai le nâihai lungthunga, fel tak le irthiang taka oma, iamom taka sêngkua sin thoa, mâni pasalhai thu thua om hrangin pitarhaiin an irchutir hrang a ni, a iti a ni. Mâni pasalhai le nâi le tehai uksak loia nuhai an chaih sepsupin chu, insûng a rotsana, a buai ngai a ni. Khasikin, nu tho hrang poimo tak chu, mâni pasalhai lungthunga an thuhnuaia kûn thei le iamom taka sêngkua sintho hi a ni. Nu senkhat chu pa nêka thunei mi an om ngaia, Bible-in chu a sa ti mah.

Pasalhai lungthung – Nuhaiin an pasalhai lung an thung no'n chu sêngkua sa thei maka, sêngkua hoi thei ngai mah. Kristian sêngkua sa indingna hrangin ompui sangram lungirthungna hi a bulpui a ni. Nu khan a pasal lung a ithung hrang a nia, pa khan a dôngma lung a ithung sa hrang a ni.

Nâi le tehai lungthung – Pasal lungthung loi chu a nâi le tehai lungthungna khom a nêp ngaia, nu le pa lungthungna le nâi le tehai lungthungna hi a`rkok khak a ni. Ompui sangram lung an irthung hrang a nia, nâi le tehai khom lung an irthung hrang a ni.

2:5. Irthiang – Nupang chu a pasal ta hrangin iamom takin a irvong irthiang hrang a ni. Nupang chu a pasal ta hrangin a iamom hrang a ni; pasal khom a dôngma hrangin a iamom hrang a ni.

Insûnga om lam sa – Hong chai va chai loia mâni insûngkua hrangin takirtâi taka sina, sêngkua sin hi iamom taka tho hi a poimo a ni. Nuhai hi an hong chai an va chai hraiin chu insûng a rong, irkip thei maka, a`rthi vuai ngai a ni. Khasikin, nu takirtâi, nu sintho thei an poimo a ni.

Pasal thu zôm hranga an irsep theina hrangin – Pasalhai chu a kip a kôia zôm hrang tihna ni loiin, pasalhai thuhnuaia kûn thiam, pasalhai inza thiam le chi thiam, sêngkua irchon pasalhai thu inkian thiam, pasalhai sintho pe thiam tihna a ni.

2:6. Pavenghai khom – Hi maton viata ei lei ihril tak nuvenghai ang khan, pavengtehai khom hi a fûi inthor a ni.

Pavengtahai chu, putarhai ang khan mâni irsep thei, insumthei, mâni irvong thei mi ni hranga fûina a ni. Mâni dôngma, nâi le tehai ngaitua loia an inrui mai henin chu an irtha a tâka, an zâm a`rzala, sêngkua a buai ngai a ni. Khasikin, pavenghaiin chu an lungrîl irfim taka thil an ngaituaa, sêngkua roi hi fel taka an irêl hi a poimo a ni.

2:7-8. A letiang an inzakna hrangin – Hi Bible irchâng inhni thu hi Tita fûina a ni. Annihai kha doia sêla doihaiin an chung a thil dikloi sêl hrang hmuhai loia an inzak theina hrangin, Tita chu irchutirna le thilthoa entonruaa irsiam hrangin a fûi a ni. Mi ni doina le ni êrona thuanna sa tak chu, thil dikloi le fel loi thohai le mâni enton inruka irsiam a ni, a ti a ni.

2:9-10. Suakhai – Hi Bible irchâng inhnihai hi suakhai khan an puhai sin kha iamom taka an tho hrang le, an puhai thu thua om hranga fûina a ni.

Bible-a hin khô hmuna khom hin suak an inei sêlna om maka; sêl nêkin thil om hrang dânhai a hril a ni. Khanchu, Bible hi suak mongna hrang bul tak a ni, a sân a`rkhêl a ni.

2:9. Suakhai chu an puhai thu thua om – Suakhai ngîrhmun chu hiang hin a ni, itinrêng an puhai thu thua om a nia; Kristian khom ni sianlân, suak an ni tâkin chu an puhai thu thua om hrang an ni. Kristianhai hrang rêkin chu khaanga om kha Pathian sinthôna a ni lik tâk ni.

An nuamlam omhai sianlân – Hi hin suak ngîrhmun a`rhniamzia a sân an langtir, itinrêng mâni nuamlam khom ngaitua thei loia, an puhai lôm lam zong ringot hrang an ni. Suakhai chu itinrêng an puhai thu thua oma, an puhai lôm lam murdi tho mai hrang an ini ang hin, iamtuhai hi hrisêl suak, itinrênga Krista thu zôma a nuamlam tho mai hrang ei ni.

2:10. Pathian ni saninhrintu – Jisua Krista chu mi saninhrintu a ni angin Pathian khom ni saninhrintu a ni. Hi hin

Irchon luatuhai – Irchonluatu ni chu Judahai laia khan nâipasal ulian tak dongtum a nia, eini laia khom ulian tak dongtum a ni ngai a ni. Khaanga dongtum roiinpui chang hranga khan Pathianin a`rcholuatua a ni siama, a iti a ni. ‘Irchonluatua siam’ ti chu ‘nâia siam’ ti ang a ni. Irchonluatua ti khom kha saninhringna hrilna a ni sa.

Pathianin a lungkhamna irkhêl tak sikin eini mi sualhai manboiin thiam a nin changtira, taituan hringna a ni pêka, a`rchonluatua a ni siam a ni, a iti a ni.

3:8. Pathian iam tâkhai – Hi thu hih Kristian masahai irchutirna thu poimo tak, chongbâia an hril irzat mai ni le a`rhoi a ni. Kristianhai chu fâkzongna irthianga fâkzong hrang le, mi danghai hranga thil sa tho hranga inthorna a ni seng seng iam a om a ni.

Hi thu hi – Fâkzongna irthiang le inlâp fâkzongna le mihai hranga thil sa tho le inlâp tho hi, mi murdi hranga sa le inlâp a ni. Khaanga tho hranga irchutirna kha sathnem irngai taka bei hrangin an thor a ni.

3:9. Irsêlna kâmboihai – Hi thu hih Koiindang siaminsatna le inpuihlingna ni loiin, Koiindang inhrattir loina le insiatna a ni lem sikin, intânsan hrangin a inthor a ni.

Hi thuhai hi I Tim. 1: 4,6:4; II Tim. 2:23 thuhai leh hin hmunkhat ni le a`rhoia, hi Bible irchâng hrilfianahai hi en roh.

Irdonna dikloi hin lam dikloia a ni hruai thei sikin, ir donna hi sâm mân, sâm inruk a ni mo ti ngaitua masa a nang a ni.

3:11. Khaang mi kha chu – Iamna dikloi irchutirtuhai kha thiamno inchangtir khom nang maka, anni le anni thiamloi inchangtir an nih a ti a ni.

Chongbe hnungkhôn 3:12-15.

Tita chu Kret chômbung Koiindang enkoltu hranga sia a ni (1:5). Phalbi laiin Nikopoli khuaa a kuanga hong hrangin a nuam (3:12). Khaanga a kuanga a hong theina hrangin ama thil hrangin Artema mani, Tukika manih tîr a tum a ni (3:12). Khaanga khom khan Zina le Appolova haiin an zinna hrangin ite irsam an nei

BUNG - 3

Thil sa tho mai hrang 3:1-11.

Hi thu hih a thupui hrangin ‘thil sa tho mai’ tiin ei benaa, Tita lekhaton pumpui kaikhômna, a thu poimo ual ual an sîr non nôk a ni.

A`rchâng 1-2 roirêltuhai (rênghai) le thuneituhai kuang thu zôm taka irpelût hranga inthorna thil sa tho hranga inthorna a ni. A`rchâng 3 Kristianhai tianlai dân sual. A`rchâng 4-7 thil tho sika ni loaia, lungkhamna sika Pathianin mi a sininhringa, a`rthiangtira, Krista irchonluapuitua a siam thu a ni. A`rchâng 8-9 irsêlna invêtom masana thil sa tho mai hranga inthorna a ni.

3:1. Roirêltuhai le thuneituhai – Ramopna tiang changtu roirêltuhai le thubuai thu siat tak irfûktirna tianga changtu roirêltuhai an ni.

Irpelût – Roirêltuhai (rênghai) le thuneituhai poma an thuhnuaia kûn hi a ni.

Thuzôm – Thuzôm, roirêltuhai thu thua om. Rom sorkârin Kristianhai deng an intheitir lai khom khan, Kristianhai kha khua le tui sa le iamom ni hrang le, roirêltuhai (rênghai) le thuneituhai hranga chongchai ngai hrangin a inthor a ni. Krista an iamna rêk chu i ang lama khom irphial loi hrangin an irchutir a ni.

Thil sa tho (sin sa tho) – Sin sa tinrêng tho hranga irsiam chak a ni, sin sa murdi, a hoi mo, an tak mo, a i anga khom sin hranga irsiam diam hi a ni. Kristian chu sêngkua hrangin, pansak panthang hrang, khotâng hrangin le ram hranga mi kâmnang ni hranga inthorna a ni.

3:2. Tûte hrilsiat loi – Mi hrilinsiat hi mi inhriat loaia mâni sa irtihna a ni. Millim irziak thiamhaiin mi dang irziak an hrilsiata; irchutirtuhaiin mi dang irchutir dân an hrilsiata; thuhrituhai khomin mi dang thuhiril an hrilsiat ngai. Hiang hi uar loi hranga inthorna ni a ti. Roirêltuhai hrilsiat loi hranga irchutirna ni sa a

3:3. Eini khom – Eini Kristianhai khom hi tiana khan Pathian inhre loi le iam loi, invêt taka om, Pathian thu zôm loi, soal suaka intâng, mâni irzukna le lômna vaih sin tho, soal tak le mi hnarsa hmang, intirom taka lêng le khôkmâk irhlom ngai ei ni, a ti a ni. Kristian an ni hnung chu rammual mi an ni laia an omdân kha a ihril a ni.

Irzukna le inhoina chi tinrêng – Irzukna soal suaka intâng. Irzukna soal tinrêng suaka intâng a ni. Irzukna soal suaka intâng ti chu, soal irlet tum loi, tho nôk ngai, soal irlet thei loi tho nôk ngai, soal irlet thei loi tho nôk ngai, an taksa irzukna insumthei loi hai, ni an ti.

3:4. Pathian ni saninhringtu – Pastor lekhathonhai hi Pathian chu ni saninhringtu a nih thu an sîr uar a ni. Reng Jisua chu ni saninhringtu a ni angin Pathian khom ni saninhringtu a ni.

Lungthungzia – Lungthungzia ti chu *‘Philanthropia’* a nia, a omzia chu mihriam lungthungna a ni. Hi hih mihriam le mihriam lungthungna rual le rual lungthungna hrilna hrangin an hmang ual tak ngai a ni. Khannisian, hi hin Pathianin mihriamhai lung a thungna hrilna hrangin a hmang a ni.

A hong inlang lai khan – Pathianin mihriamhai lung a thungzia le an chung a satzia a hong inlang lai khan tihna a ni. Kha omzia chu Pathianin mihriamhai hrangin saninhringna a siam lai khan tihna a ni.

3:5. A ni saninhring tâka – Kha saninhringna chu thiltho sa sika saninhringna ni maka, Irtha Irthianga, suakintharna le siaminthar nôkna, irsûkinfâina zâra Pathian lungkhamnaa saninhringna a ni lem. Eini khom ei thil tho sa sika ni loiin, Irtha Irthianga suakintharna le siaminsa nôkna ei donga, irsûkinfâina ei om sikin, Pathian lungkhamna irkhêl takin a ni saninhring tâk a ni, a ti a ni.

Suakintharna le siaminthar nôkna hi Irtha Irthiang sintho a nia, irsûkinfâina le irthiangtirna khom hi Irtha Irthiang sintho a nia a ni ngai a ni. Hi hin ‘irsûkna’ ti hi Baptisma insîrna niin hrilfiatuhaiin an iam a ni.

sintho zit niin an lang a ni. Khasikin, ‘siamtharna irsûkna le Irtha Irthiang siaminsa nôkna’ ti loaia, ‘Irtha Irthiang suakintharna le siamthar nôkna, irsûkinfâina; ti hrang niin an lang a ni.

Lungkhamna – Lungkhamna hi ei sualhai ngaidam hranga Pathian lungkhamna, ni saninhring hranga Pathian sinthotheina a ni. Pathian lungkhamna hin soal irhriatna hai, soal irletna hai, soal ngaidamna hai, soal tho nôk ta loi hranga changpuina hai, Pathian nuamlam tho hranga changpuina hai a huap zit a ni.

Saninhringna – Saninhring ti chu hrem hrang sansuakna hai, thi hrang saninhringna hai, irhmang hrang saninzôkna hai a`rkôk ual bîk a ni. Khannisian, saninhringna khan soal inhriatna hai, soal irletna hai soal ngaidamna hai, thiam inchangtirna hai, siamtharna hai, irchutirna hai, inhringtirna hai, nâia siamna hai a huap zit a ni.

Saninhringna hi voikhata tung zôi zelh angin ei insîr theia, a nina ten khom a oma; khannisian, saninhringna kha taituan hringnun a ni sikin a hringnuna a hringpui mai hrang a ni. Saninhringna kha inneina ang hi ni a ti. Irneina khom hi chum khata tho zôi angin a hril theia, a nina ten khom a om; khannisian, irneina chu dam sùng hrangin a ni sikin, dam sunga a hringnuna hringpui hrang a ni. Khaangdên khan saninhringna khom hi taituana Pathian leh irngeina a ni sikin taituan Pathian le irngeia hring hrang a ni.

3:6. Irtha kha a bûm intam – Hi thu hih iamtuhai kuang Irtha Irthiang Pa’n Krista zâra a pêk thu hrilna a ni. Irtha Irthiang kha Jisua Krista zâra iamtuhai ompuitu hrangin Pa’n a zuang tîr a ni.

Pêk – Pêk intam, pêk hnem, phal taka pêk bel tihna a ni.

3:7. Lungkhamnaa thiam inchangtirin – Chongirkhek chongbâi a nia, Pathianin a lungkhamnaa manboia ni saninhringna kha, thubuai thusiat irngeina roirêlna chongbâi le chongirkhek a ni. Pathianin a lungkham sika eini mi sualhai manboia thiam a nin changtir angin a hril a ni.

Taituan hringna sabeina – Taituan hringna sabeina, taituana hringna nei sabeina a ni. Taituan hringna khom hi saninhringna ti

A thonna san – Filemona hin suak a nei sa a ni. A suakhai laia om Onesima chu thil an ruk sikin mani a pu nuam loi lam tak thil tho sikin mani a rot a ni, a`rchâng 11, 18. Khaang suak rothai kha Rom sorkâr dân khan thina dêna hrem thei a ni. A rotna tiang Rom khua râl sika rothai le dân tho`nsiatuhai irbukna hmun le saninzôkna hmu hi an sabeina hmun a ni. An hong omkhômin chu Onesima chu Paula thu`nsîr ata Jisua Krista a hong iamin a hong suakinthar tâk a ni. A hong suakthar hnungin chu Paula`n Onesoma kha Kolosa khuaa Filemona suak khah a rot a nih ti inhriat suak a ni ta. Thurchi Sa sikin Paula khan Onesima kha a kôla om mai hrangin a sân a inuam a nia, Khannisian, a pu le a neitu dik tak Filemona kuang thon kîr nôk kha a itho hrang niin a inhriat tâk a ni. Khanchu, Paula khan Filemona kuang rual lekha a ithon tak a ni, a lekha khan Onesima kha `suak ang ni ta loiin, suak nêka sa urêng inditom tak ang lamin; lei donsui hrangin Filemona kha a ngên a ni. A`rchâng 16. Paula khan Filemona kha dânin a iphal anga Onesima chung a kut thâkloi hrangin chong a be sa a ni. Kha vaih kha ni loiin Paula khan Onesima`n Filemona kuang thil a hong tho`nsual kha ama Paula sika ngaidam hrang le thil intâng a neiin chu thuanpe hranga a inkung thu a hril sa zôi zelh a ni.

Paula le suak chungchâng – Paula lekhathona hin suak chungchâng thu hrilna a om zit a ni. Filemona lekhathon anga hril infelna rêk chu om mah. Suak nei chungchâng thua Paula`n a dikna mani hril mah (I Kor. 7:20-24). Hi zoro lai hin suak nei chu khotâng nuna a sân an la uar a ni. Inboi tum chu sorkâr le mipui vantâng doina ang a ni. Paula`n Onesima kha a pu Filemona kuang tîr kîr a itum dêna hin suak chungchâng a lungrîl irput dân an hriat a ni. Suak nei lam dân inboi tumna tiang nêkin a nih ang ang siam insatna tiang a ngaitua le a ni. Kristianhai khan suak ni dân hmang kha a sa ti no khomsian inboi dân hrang lama sabeina nei thei ual mahai. An itho thei dân tak chu sùng tiang ata siaminsatna sintho a ni. Hi lekhathon bongte hin suak nei dân hmang hi siaminsatna

Artema – Hi vaia hin Artema irhming târinlang a nia, Thuthung Thar hmun danga hril inlangna om mah. Upahai thu inhlan irhlômna khan Artema hi irchutir sômsari inhni laia mi nia insîr a nia, Lustra kho Bishop masa tak nia hril a ni sa.

Tukika – Tukika chu tirtôn Paula inzin voithumna hong kîr lampuia Grik ram ata Asia ram dêna Paula zuituhai laia mi a ni (Tir. 20:4). Tukika chu Tirtôn Paula rual iamom le sinthopui, Efesi kho Koiindang lekhathon chôitu a ni seng seng (Efesi 6:21; Kol. 4:7). II Tim. 4:12-a chu Efesi khuaa Paula`n a tîr nia insîr a ni. Khaang khan a ni`n chu Kret chômbunga Tukika tîr loiin, Artema a itîr lem tâk ni el a`rhoi a ni, II Tim. 4:12 hrilfiana en roh.

Nikopoli – Nikopoli irhming omzia chu `Inhnêna khopui` tihna a ni. Nikopoli khua hi Kilikia rama hai, Thrace rama hai, Makedonia rama hai, Epirus rama hai a om a ni. Hi laia hin Epirus rama Nikopoli hih hitaka a insîr hi niin iam a om a ni. Rom rêng Augustas khan Actium hmuna irdoinaa Antonya le Kleopatra an hne a ni. Kha khah inhriatmaina hrang khan hi khua hi 31 BC-ah a inding niin an hril a ni. Hi khua hih Grik mi vâ irhming inthang, Epictetusa omna khua le vârna irchûna sikul an dingna hmun roiinpui tak a ni sa. Hi khuaa hin Paula`n phalbi hmang a tum nia insîr a nia, a hmang le hmang loi inhriat ni mah.

3:13. Zena – Zena chu Dân inhriattu (Nomikos) ti a nia, Nomikos chu lekha irziaktu ei iti hi a ni theia, ukhil a ni sa thei a ni. Zena hi Juda a ni`n chu lekha irziaktu suakinthar ni a ta, Grik a ni`n chu ukhil ni a ti.

Apolova – Apolova hi Tirtônhai sinthoa le Korinth lekhathona mi inlâr tak kha ni le a`rhoi a ni. Apolova chu Alexandria kho mi, mi vâ tak, Pathian thu inhriat tak a ni (Tir. 18:24). Iamtu masahai laia hruaitu inlâr tak, zuitu ei intam a ni (I Kor. 3:4).

Ite an irsam lina hrangin – Zena le Appolova-haiin an inzinna ite an irsam lina hrangin changpui hrangin Koiindang a ngên a ni. Sinthotuhai enkol hi Koiindang tho hranga sia a ni.

3:14. Ei mihai kha – Koiindang mihai kha mi thaboi an ini hrang ni ma; mi takirtâi, sintho nuam, fâkzongnaa irthiang le kâmnanga fâkzong mi, ite irsam loi, irkhop, mi danghai changpuitu an ini hrang a ni. Fâkzongna hi a sân inlâp khom sian, mi danghai insiattu a ni'n chu iamtuhai fâkzongna inruk a ini loi a ni.

3:15. Ki kuanga om murdihai – Tuhai mo an ini inhriat ni mah.

Iamnaa – Iamnaa lung ni thungtuhai ti chu iamtuhai, Kristianhai, tihna ni a ti. Paula khan hi chongbâi hi a ihmang ngai loi ni a ti.

Nin rênga kuanga – Hi hih satvurna thu tôi a nia; a`rkipin chu (II Kor. 13:14-a khan ei hmu a ni.

FILEMONA KUANGA TIRTON PAULA LEKHATHON

THUMAHRUAI

Hi lekhathon hin danglamna bîk a nei. Paula lekhathon laia a bong tak a ni. Lekhathon dang ang loi takin mimal hmanga lekhathon omsun a ni sa. Lekhathon danghai chu Koiindang hmanga thon zit a ni. Paula hin mimal hmanga lekhathon tam tak a irziak ni le iam a om a ni. Khannisian, Filemona hmanga a ithon ti no hi chu lekhathon dang hmu hrang om mah. Hi lekhathon irhming irputtu tak Filemona hi Kolosa khuua Kristianhai laia om a ni. Sûngkuua chu irfûk pôl tak a ni. A in hi iamthar Koiindang Pathian biakna hmun hrangin phal takin an hmangtir ngai.

A`rziaktu – Lekhathon irziaktu hin Paula a ni thu voithum zelh an langtir (Fil. 1,9,19). Kum zabi hnina ata khan Paula irziakin pom a ni. Koiindang pahai laia mi senkhatin hiang mimal hrang lekhathon Thuthung Thar buhai laia a hong irzep lût sa hi Paula kut suak dik tak a ini thei hrang mani tia be an om a ni.

F.C Baur (1792-1860) lenvângin chu Paula irziak a ni iam viat mah. A bu sûnga chongbâihai hi Paula chongbâi leh a sân a`rpersanin an ibe a ni. Inkunga chu tuhai mani Kristianhai thonthu inkhat an irziak ibe a ni. Khannisian, F.C. Baur-a ngaidân hi thopty om viat mahai a ni.

**A`rziakna hmun le zoro** – Hi lekhathon hih Paula'n Rom khuua lung ina an tâng laia a irziak a ni. Kolosa lekhathon le chum khata irziak niin an lang a ni. Filemona 23-a le Kolossa 4:10-14-haia chu hi mihai Efafra, Marka, Aristarna, Dema le Luka irhminghai hi târinlang ruruai an ni sikin a`rziak zoro le hmun khom zoro hmunkhata irziak ni a ti. Aniachu, Kaisari khua ata a irziak ti hi mi tam takin an iam a ni. Efesi khua ata irziak a nih ti iam khom mi i dôr ten mani an om sa a ni. Lekhathon chôituhai hi Tukika le Onesima an ni thu khom, Kolosa 4:7-9-ah ei hmu a ni. I khom ni sianlân, hi lekhathon hih Rom khua ata irziak a nih

Iamna sika irpôlkhômna – Bible irhletna danga chu iamna tholôm tiin an irhleta, atûnlaia ei Bible-a chu ‘Iamna sika irpôlkhômna’ tiin ei hong irhlet a ni. Hi hih a Grik chongbâi ei hong sui khomin ‘*koinonia pisteos*’ a ti’ n chu ‘iamna tholôm’ tiin a`rkôka, *koinonia* hi English chongin chu ‘Fellowship’ ti mani ‘sharing’ tiin irhlet a ni. Khasikin, hitaka tholôm tia irhletin chu a omzia irfûk thei mah. Atûnlaia ei Bible thara hin a omzia a dik thei ual a ni. Kha kha hiang hin a ni – ‘Iamna sika irpôlkhômna ei itia hin Kristaa khan satvurna tinrêng ei idong inhriatthiamna an thûktir ual a ni.

**A`rchâng 7. Urêngpa** – Grik Thuthung Thara khan hi chongbâi hi a hnungkhôn taka dân a ni. Paula’n ‘Urêngpa’ tia Filemona a hong koina hin an irngaihnutzia a sân an langtir a ni. Paula’n ‘urêngpa’ tia an ikoi hin chu Filemona milung khom a`rhong irzat ual ok a ni.

Mi irthianghai lungrîl khom ni kaiinhar – Tianlai khan Filomona hin a Kristianpuihai intaknahai hnîngnu sika khom a ni thei, a lei hong kaiinhar tâk ni le a`rhoi a ni. Mi irhnuai ual suakhai le inrianghai chung a khonzana thiltho a lei ni tâk khom a ni thei a ni. Kha thil sahai sika khan Kristianhai lungrîl irtharngamin an milunghai an hartirpe ti Paula’n an hriatin a rai a fânin a milung a sân a chukpe a ni.

NGÊNNA (ZONGNA) (8-22)

A`rchâng 8 ata 22 sûnga hin Paula’n Onesima a ngên pena thu ei hmu a ni. A ngên pena chongbâi hoi tak le vâ tak, Kristian lungrîl ang taka a iti hi a sân a roiinpui tak tak a ni.

**A`rchâng 8 le 9.** Hi sik taka hin – Hi chongbâi hin a maton tiang le a hnung tianga thu a fe zêl hrang a`rzomtir a ni. A maton tiang hin a`rziaktu’n a insîr tum tak chu an sîr mân, i i mani a hril tâk a ni. Atûn chu a insîr tum tak a insîr thal hrang a ni.

A ngênin nang ki ngên a ni – Hi irchânga omdâna hin chu

a rotna hmuna Kristian lei ni tâkhai kha, Krista sikin urêng anga om hrangin a ngên a ni. Kristian ruruai an lei ni tâk sikin irnâina sa nei hrangin a inthor a ni. Mihriam suak changna lungrîl masana Krista suak ni ta hrangin a ngên a ni.

Hi lekhaton bongte sen minlia a sen thei, hiang hin chubai mûkna, lômthu hrilna, ngênna le hong kaikhômna, mimal irbôlna lekha ni khomsian ngûk taka hong irchu’n chu a fe dân chu lekhaton dang leh ar-ang dên a ni.

BUNG - 1

Chubai mûkna irchâng 1-3.

**A`rchâng 1, Paula Kristaa mi intâng** – A`rziaktu hin lekhaton danga a iti ngai ang dênin a`rhming Paula kha hril inlangin a bul hi a phut a ni. Lekhaton danga a tho dân ang no takin ‘tirtôn,’ a nina târinlang maka (Rom 1 & 2 Korinth, Galatia, Efesi). Hi lekhatona hin ‘mi intâng’ a ni târinlangin chubai mûkna thu a hrila, lekhaton danga hiang hin intha ngai mah. A itum tak Filemon lungrîl an hne theina hrang lam intakna a tong lai tak hril langin irngaiintôm takin a lekhaton hi a bul a phut a ni. Hi lekhatona hin chum ringa rak a lung in intâng thu hi a hril lang a ni a`rchâng (1,9,10,13,23). Paula hin a lung in intângna sana Judahai khôkmâkna sika manih Rom sorkâr nuam loi lam a itho ang manih ni loiin Krista sika intâng a ni thu an sîr a ni. Chubai mûknaa hin Kolosa khuaa mihai lekhatona a hril lang sa angin, Paula hin Timothea irhming a hril sa a ni. Timothea hi Filemona rual sa a ni sikin a hril sa ni a ti. Timothea kha ‘ei urêngpa’ tiin an sîr a ni. Paula hin Kristian chu urêng zit ei nih ti hi a hril uar nuam khom a ni. Urêng nina ata Filemona chongpui chu vâh hrangin an hriat sa a ni. Hi lekhaton hi mimal lekha a ni sikin Timothea irhming khom hong inlang sa ta mah.

Filemona inditom tak le kin sinsôlpui – Filemona hi Kolosa khuaa khan Kristian satak le sinthotu nang tak, Koiindanga khom a lulông tak a ni. Efesi khuaa Paula zoro sôt tak a châm mai laia khan khom Paula sinthotu takirtâi tak le lei thohtu a ni hen.

**A`rchâng 2: Kin farnu a fûi** – A fûi thurchi hih hitaka hril langa a om ti no hi chu hmun danga hril inlangna om mah. Filemona dôngma ni le a`rhoiin an iam a ni.

Arkipa – Ama hi Kol. 4:17-ah hril lang a ni. Filemona le Afeii nâipa niin an iam a ni. Paula`n Arkipa hi kin sipaipui a iti a ni.

Ni ina Koiindang inkhômhai – Hi zoro lai hin iamthar Koiindangin Biak In la nei thei mahai. Annihai laia in irfûkna taka an inkhôm ngai a ni (I Kor. 16:19; Rom 16:5, 23; Kol. 4:15; Tir. 2:46; 5:42; 20:20). Paula`n Koiindang inkhômhai a sansuakna san chu Onesima, suak rot, a pu Filemona ina a hong kîr tika, a pu vaiin a ina lei lôm loiin, a ina Koiindang inkhômhai murdi khomin an lei lôm a nuam sika a ni.

A`rchâng 3 – Hitaka hin Paula lekhaton danga a lei itho ngai ang dênin ditsakna le satvurna Pathian, pa le Jisua Krista kuanga om kha Filemona-hai sêngkua kuang le Koiindang murdihai chung a om hrangin a inhlan a ni. Paula hin Filemona le a ina Kolosa khuaa Kristian Inkhôm ngaihai kha Pathian lungkhamna`n suak rot hong kîr nôk danglamtir thei a inhriat a ni.

Lômthu hrilna a`rchâng 4 – Hitaka Paula lômthu hrilna chongchaina hin omzia inthûk tak a nei a ni. Filemona lungrîl an hne ngêtna hrangin lômthu hrilna le chongchaina an hlan a ni.

A`rchâng 4,5 – “Reng Jisua tiang le mi irthiang murdi tiang lungthungna le iamna” ti hi ‘Rengpa Jisua ni iamna le mi irthiang, murdi ni lungthungna’ tia sia hrang a ni.

Mi irthiang ti hih Pathian mi irthiang tihna a nia, kha omzia kha Jisua iamna sika iamtuha rammual sual taka indanghai tihna a ni. Ki Pathian ‘**Ki**’ ti hin a bîk taka Paula`n Pathian le an irzomna inlangtir a inuam a ni. ‘**Mai**’ ti chongbâi hi Paula`n a lekhton teptu hai a`rngainatzia inlangtirna hranga a chongbâi hmang ngai a ni. Filemona Rengpa Jisua a iamzia le iamtuha lung a thung ngaizia an hriatin Paula hin Pathian kuang lômthu a insîr tâk a ni.

**A`rchâng 6** – A`rchâng 6-na hi a omzia hril infel a sân an tak a ni. Hitaka irchâng hi Paula`n thil hril a itum tak chu i ang tak mani ti inhriat infel an tak sikin chingirkhekin dân chi dang

A`rchâng 25-na – A lekhaton an mongtirna hi Galatia mihai kuang a lekhaton inmongtirna leh ar-ang a ni. A lekhaton hi Filemona kuanga thon a ni nâkin an mongtirnaa hin chu Filemona inah Koiindang inkhôm ngaihai murdi huap sa zitin ditsakna le satvurna an hlan a ni.

---

mani chu a nei ni le a`rhoiin ei inhriat thei a ni. Khanisian, indîn tak le thuhnairôl takin thupêk lampang tiang irhei loi lamin lungkhamna sikin a ngênna tiang irheiin thu a ifepui mai hen a ni.

A`rchâng 10-na Ki nâi Onesima – Paula hin ki ‘nâi’ tia a ikoi ngai mi dang a om, kha khah Timothea a ni. (I Kor. 4:15; I Tim. 1:2). Onesima hi an dotin a sân lung a thung ni a ti, ki ‘nâi; tiin a koi a ni. Onesima chu lung in sênga Paula sinthôna sika suakinthar a nia, Paula hrangin chu suak ni thei ta mah. Irtha tianga a nâi inditom tak a ni lem tâk a ni. Onesima irhiming omzia hi ‘Kâmnang’ tihna a ni.

**A`rchâng 11-na : Atûn chu ki ta hrangin a sân a nang tâka** – Onesima khan a`rhming omzia, a nunchanin la hong irphu maka, Krista a hong iam tâka chu a`rhming omzia a hong irput suakin a hong inang tâk a ni. Jisua Krista sika nunchan thar neituhai chu Onesima ang hin nunchan lam tinrênga kâmnang an hong ini ta hrang a ni.

**A`rchâng 12-14** – A`rchâng 12-na ei hong tepin hi lekhaton chôitu hi Onesima a ni nget iam a om a ni (Tukika le an fe suam niin inhriat a ni, (Kol. 4:7-9). A lekhaton chôi chu Onisema hrangin chu phalna a ni, olsam taka a pu kuang a tung theina hranga hmangrua a ni.

‘Tîr nôk’ ti hi Grik chongin chu ‘*ana pempeim*’ a ni. Roirêlna chongbâi a ni. Roirêlna (Court) irsâng uala thon tihna ang a ni. Aomzia chu hiang hin a ni. Filemona kuang Paula’n ‘Onesima chungchâng hi Kristian lungrîl dik tak irput puma rêl infel hrangin ki hong thon e’ a tihna ang a ni. Onesima chu Filemona ta, a timmatua laia mi a ni. A neitu dik tak kuanga thon kîr nôk chu Paula hrangin thil tho hrang tak a ni. Khannisianlân, Paula hrangin chu Onesima hong irsanpui chu thil intak tak a ni, a milung tak tak thon sa hrang ang dôrin a irbe a ni. Irtha a inei Onesima hong om loi hrang chu a milung a sân a tôn inthûk a ni.

A`rchâng 15, 16 – Paula hin Filemona le Onesima kâr thu

thil sa intungirtua a hmang tâk a ni. Zoro sôtnotea suak neitupa le a suak irzomna kha sualin suk sat sian khom, Kriataa ir-urêngna hrui khan an nun irzomna hrui kha chat nôk ta loi hrangin a`rzom nôk ngai ta loi hrangin a`rzom nôk tâk a ni. Onesima nuna Pathian satna le thiltum kha a sân a roiinpui a ni . Filemona khom hin Pathian lei inkungna sikin suak rot Onesima chu urêng indit tak a niin, a pu Filemona khan a lei idong thiam a nang tâk a ni.. Paula hin Filemona kha a suak rot tâk kha matona nêka iamom le iam inrukin a hong ikîr nôk hrang a ni. Khasikin, urêng inditom tak anga lei lôm hrangin a ngêna; khannisian, suak a nina ata zalên taka suak hrang khan ngên mah..Aniachu, mâni suak urêng anga en theina le pom theina khan suak nina a hlîkpaipa a ni.

**A`rchâng 17na** — A`rchâng 17-na maton tiang chu Onesima hranga ngêna chongbâi tak tak Paula`n la hmang tak mah. Hi irchâng ata hin a tum tak tak, a nina tak a insîr tâk a ni.

**A`rchâng 18-na** – Paula hin Onesima hi thil tho`n dikloi nei a ti, ti chu iam mah. Filemona ata sum le puan a intâng murdi le ama sika a thil irhmangtir om murdihai thuanpe a`rhuam thu ama kut ngêtin a irziak a ni. Kristian iamnaa hin mi tu mani chu sual man a pêk a nang ngai a ni. Pathianin mihriamhai sual a ngaidam theina hrangin a Nâipa Jisua Krista a ni pêk a ni. Khaang dênin Onesima sual ngaidam a ni theina hrangin Paula`n ama mophurna ang taka bein Onesima intâng murdi thuan pea, paithâk zit a irhuam a ni.

Thuan nang tak tak sian, Paula hin sum le puan nei mo? Nei le iam a om a ni. A fena kipa irhlo ngai a nia, sum i dôr ten mani chu a inei ngêt ni a ti. Felika khom khan sum puan sabeiin voi i dôr ten mani a ikoî a ni (Tir.24:26). Rom khuua intângtir a ni lai khom khan mi in luain a om a ni (Tir.28:30). Nuam sian chu hoi takin om thei a ti. Khannisian, Krista hrangin ama le a thil nei murdi a ipêk tâk a ni.

A`rchâng 20-na Urêngpa – Krista sikin Onesima chu Paula urêngpa a nia, khaang dênin Filemona khom a urêngpa a ni.

chu a urêng a ni sikin lungrîl murdi`n a om hrang zêl dân a ngaitua a ni. Filemona`n a urêngpa ang taka a lei pom theiin chu Paula lungrîl solna murdi kha irkiangtir a hong ini hrang a ni. Filemona chu a kristian chanpuihai milung inhartirtu a ni`n chu Paula milung inhartirtu le a lungkângna la paitu ni ngêt a ti,

Krista – Hi hin Kristaa a itiHna tak chu a ngêna le a zongna hlo inchuktirtu a ni`n chu Rengpa kut ni ngêt a ti a hrilna a ni. Rengpa khan a siahlohâi hmangin roiinpui takin sin a tho ngai a ni.

**A`rchâng 21-na** – Paula hin a lekhatona a ngêna chu hlochuk ngêtin an hriat a ni. Paula`n `ki insîr nêka irkhêl` a ti hin a tum tak chu thil dang ni loiin Onesima kha suak a nina ata zalênna insua le a sintho changpuitu ni hranga hmang zui pat a sabei ni le a`rhoi a ni.

A`rchâng 22-na – Paula khan an rang thei ang taka an tângna hmun ata suak hranga sabeina a nei a ni. A tum dân masa taka khan chu Rom ata Spain rama a ife a ni (Rom 15: 24,28). Tungna hrang kualbûk lei sinsiam irh hranga ngêna a siam dân ata hi Spain rama fe kha itum ta loi a ni ei inhriat thei a ni. A sabei anga an tâng hmun ata suak a ni`n chu Filemona kuang inzin a tum sa zôi zelh a ni. Kha hranga khan kualbûk khom sinsiam hrangin a ngên sa a ni. Kha a sabeina kha an chongchaipena sika hlochuk hranga insâp a ni.

Irziaktu senkhat hril dânin chu Paula sabei ang takin Onesima chu Paula changpuitu hrangin pêk nôk a nia, zoro i dôr ten mani hnunga Efesi khua Bishop-a a chang a ni (ca. AD 107-117). Paula lekhatonhai vong insaa lâkkhôm tu mi poimo tak a ni sa a ni.

Kaikhômna/ Inthana chubai (23-25).

A`rchâng 23-24-na – Hi lekhaton kaikhômna hi Kolosa lekhaton leh hin a sân ar-ang (Kol. 4: 1017). A sintho chanpui

THUTHUNG THAR HRILFIANA

**I & II TIMOTHEA,
TITA LE FILEMONA
HRILFIANA**

ZIAKTU

Rev. Lalneithang, B.D.

**PUBLISHED BY: LITERATURE & PUBLICA-
TION BOARD, TANGRAM PRESBYTERY.**

THUTHUNG THAR HRILFIANA

**I & II TIMOTHE,
TITA LE FILEMONA
HRILFIANA**

ZIAKTU

Rev. Lalneithang Hrangkol, B.D.

**PUBLISHED BY: LITERATURE & PUBLICA-
TION BOARD, TANGRAM PRESBYTERY.**

Published
by
The Literature & Publication Board,
Tangram Presbytery.
Haflong – 788819
N.C. Hills, Assam.
for
The Tangram Sunday School Union (TSSU)

Son khatna (Edition) – 2011
Copies – 300
(All right reserved)

Printed
at
D.B. Printers, Haflong.

LEKHABU RÔNHAI
(Bibliography)

1. Barclay, William : The Letters to Timothy,
Titus, Philemon. The Saint
Andrew Press, Edinburg,
Scotland,1981
2. C. Chanchinmawia : Gal, I & II Thess, I & II
Tim. 1984
3. Guthrie, Donald et al (edited)
New Bible commentary on Books :
Secunderabad,1999.
- 4 Raymond Brown (et-al-eds) : The Jerome Biblical
commentary.Theological
publication in India –
Banga-lore – 1980.
4. Rev. Lalbiakluanga : 1 & 2Timothea, Tita &
Philemona. 2005
5. Rev. H.thiek : 1 & 2 Timothea le Tita .
1992
6. Rev. Rochanlian Kungate : 1 & 2 Tim, Tita . 1990
7. Rev. Dr. Zaihmingthanga – : 1 &2Tim, Tita. 1987
8. Hrangkhoh, Pathian Lekhabu Irthiang (The Holy Bible) BSI.